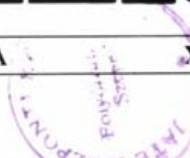

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXIII. ÉVFOLYAM

1995. ÁR. 1. 6

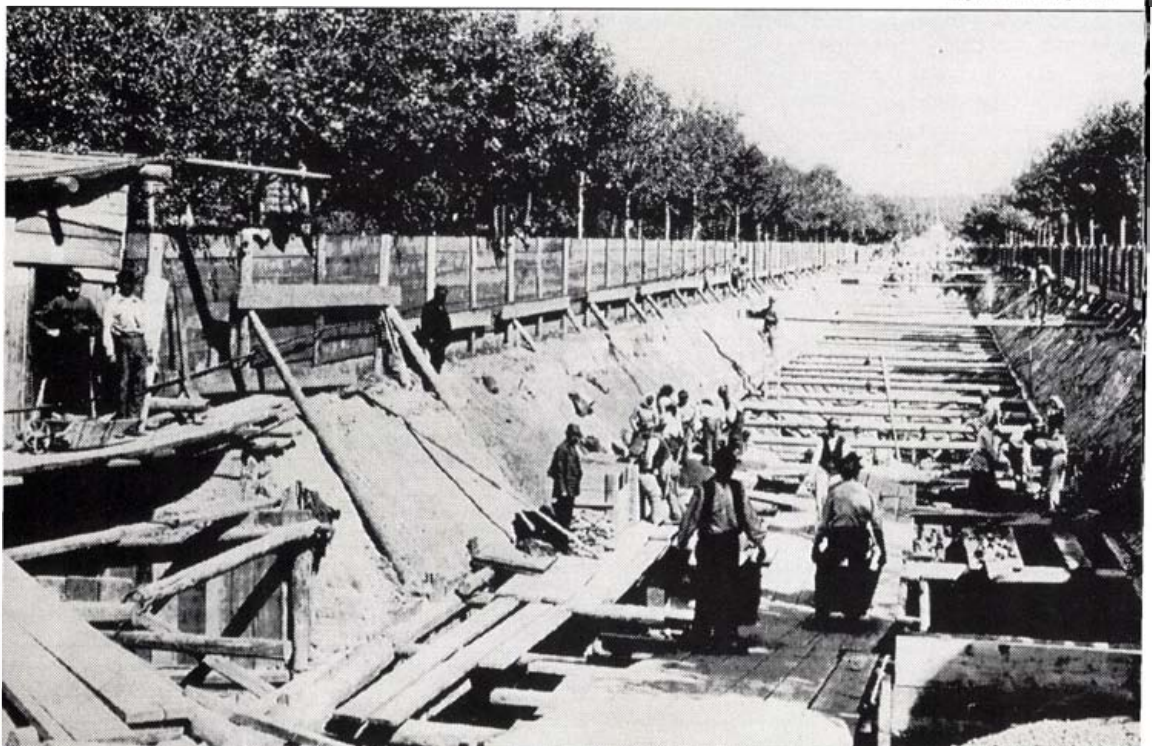

Budapest a századfordulón

Az Oktogon

A földalatti építése

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXIII. ÉVFOLYAM

TARTALOM

	<i>Halász Péter: A honismereti szakkörök jelentőségéről</i>	3
ÉVFORDULÓK	A türjei Szent-László-falképciklus (<i>Magyar Zoltán</i>)	6
	A jászok eredete (<i>Szabó László</i>)	8
	Egy itáliai merénylet 650 év előtt és a magyar lovagkor (<i>Székelgy György</i>)	12
	Kétszázötven esztendeje született Benkő Ferenc (<i>Udvarhelyi Nándor</i>).....	15
	Győry Sándor, a reformkor mérnöke (<i>Szegedi Jánosné</i>)	18
	Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaságról (<i>Tófalvi Zoltán</i>)	20
	Eberhardt Károly emlékezet (<i>Némethi Tibor</i>).....	25
HAGYOMÁNY	A kalotaszegi Magyarvaskő (<i>Sebestyén Kálmán</i>).....	30
	Cirillbetűs szerkönyvek a magyar művelődéstörténetben (<i>Földvári Sándor</i>).....	38
	A budai polgári lövészegylet (<i>Magirus Gyuláné</i>)	41
	Eltűnt kávéházak nyomában (<i>Saad Judit</i>)	44
	Tájház Szentgálon (<i>Lukács László</i>).....	47
SORSKÉRDÉSEK	Kisebbségi önkormányzatok és népességtudomány.	52
EMLÉKEZZÜNK	Politikai diákperek Bonyhádon (<i>Dr. Kolta László</i>)	57
TERMÉS	Római villa a senkiföldjén (<i>Topál Judit</i>).....	63
	„Vala Szent Erzsébet asszony falvában Pest mellett...” (<i>Dr. Papp Gézőné</i>)... 68	
	Sajtó és politika a századfordulón. A Felvidék és az Ung lapok tükrében (<i>Debreceni Anikó</i>)	75
KRÓNIKA	Huszonöt éves a jászkiséri Honismereti Szakkör (<i>Dr. Mihály Ildikó – Balogh László</i>).....	83
	A hetvenöt esztendő dr. Barsi Ernő köszöntése (<i>Lanczendorfer Zsuzsanna</i>)	84
	Kubányi Lajos – az Ipoly-mente festője (<i>Z. Urbán Aladár</i>).....	88
	Tanácskozás a helytörténeti olvasókönyvekről (<i>Gálhé Jäger Márta</i>).....	90
	Kazinczy Gábor emléktáblát avattak Bánfalván (<i>iff. Dobosy László</i>).....	91
	Csángó hagyományörzők Egyházaskozáron (<i>Halász Péter</i>)	92
	Agrártörténeti kiállítás Csalán (<i>Lukács László</i>).....	93
KÖNYVESPOLC	Huszka József: A magyar turáni ornamentika története (<i>Csorba Csaba</i>)....	96
	Buczkó József: Kovácsmesterség Hajdúnánáson (<i>Matyikó Sebestyén József</i>)....	97
	Petercsák Tivadar: A képes levelezőlap története (<i>Dr. Csiffáry Gergely</i>)	98
	Paksa Katalin: A magyar népdal díszítése (<i>Pálffy Gyula</i>)	99
	Molnár Sándor: 30 éves a Vay Ádám Múzeum (<i>Oláh András</i>)	100
PÁLYÁZAT A XLII.	Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat eredményjegyzéke	102
	Felhívás a XLIII. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatra	105

Az első borítón *Szent László megmenti az elrabolt magyar lányt a kun vitéztől* (Üldözés és birkózás jelenete). Thuróczy Krónika, augsburgi kiadásának címlapja 1488; a hátsó borítón pedig Kubányi Lajos őszi vadászatot és Korpona látképét ábrázoló festményét láthatjuk.

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

BARTHA ÉVA
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÁBORNÉ
KANYAR JÓZSEF
KOVÁTS DÁNIEL
MÁNDLI GYULA

SÁRAY-SZABÓ ÉVA
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
SZIKOSSY FERENC

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balogh László alpolgármester, Jászkisér – **Belovári Gézáné** könyvtáros, MMI Bp. – **Csiffáry Gergely dr.** levéltárigazgató, Heves Megyei Levéltár, Eger – **Csorba Csaba dr.** főiskolai adjunktus, Bp. – **Debreceni Anikó** tudományos kutató, Csap – **ifj. Dobosy László** múzeumigazgató, Városi múzeum, Ózd – **Földvári Sándor** nyelvész, Pécel – **Gálné Jáger Márta** a Somogy megyei Művelődési Központ munkatársa – **Halász Péter** igazgató, Magyar Művelődési Intézet Bp. – **Kolta László dr.** tanár, Bonyhád – **Lancendorfer Zsuzsanna** néprajzos-pedagógus, Győr – **Lukács László dr.** a Szent István Király Múzeum néprajzi osztályvezetője, Székesfehérvár – **Magirus Gyuláné** ny. tanár, Bp. – **Magyar Zoltán** néprajzkutató, Bp. – **Matyikó Sebestyén József**, a Kálmán

Imre Múzeum igazgatója, Siófok – **Mihály Ildikó dr.** jegyző, Jászkisér – **Németh Tibor** tanár, Celldömölk – **Oláh András** tanár, Mátészalka – **Papp Gézáné dr.** ny. tanár, Bp. – **Pálffy Gyula** tudományos ügyintéző, Zenetudományi Intézet, Bp. – **Saad Judit** egyetemi hallgató, Bp. – **Sebestyén Kálmán**, történész, Posta-múzeum, Bp. – **Sylvester Lajos** ujságíró, Háromszék Szerkesztőség, Sepsiszentgyörgy – **Szabó László** a KLTE tanára, Debrecen – **Szegedi Jánosné** általános iskolai tanár, Tarján – **Székely György dr.** egyetemi tanár, ELTE, Bp. – **Topál Judit dr.** régész-muzeológus, Budapesti Történeti Múzeum – **Tófalvi Zoltán**, ujságíró, Marosvásárhely – **Udvarhelyi Nándor** geológusmérnök, Miskolc – **Z. Urbán Aladár** tanár, Ipolyvarbó

ISSN 0324-7627 Szerkesztőség: Budapest I. Corvin tér 8. II. 405. Postacím: Bp. 1251 Pf. 101. Tel.: 201-5207 Kiadja a Honismereti Szövetség. Készült a MIKSZÁTH KIADÓ ÉS NYOMDA gondozásában, fv. DR. NÉMETH JÁNOS ig., Nyomdavezető: GREGOR JÓZSEF. Terjeszti a Magyar Posta RT. és alternatív terjesztők. Példányonkénti ára 58 Ft. Évi előfizetési díja 300 Ft. Elfizethető postautalványon, valamint a következő pénzforgalmi jelzőszámra: Postabank Rt: 219-98636/021-02809. INDEX-25387 Megjelenik a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

A honismereti szakkörök jelentőségéről ¹

A honismereti szakkörökre úgy kell tekintenünk, mint a honismereti mozgalom alapsejtjeire. Azt szoktuk mondani, hogy a helytörténet a nagy országos történelem hajszálgőkéhez, s ugyanígy, a szakköri mozgalom is alapsejt, kapocs az egyén és a honismeret szervezetei között. Olyan közösség, amely helyben szervezi meg a honismeret iránt érdeklődőket, a honismeretért, helytörténetért, szülőföldjükért tenni akaró embereket és ezen keresztül illeszkedhetnek az egész honismereti mozgalomba.

Talán nem is a legjobb szó az, hogy „szakkör”. Hiszen beszélhetünk biológiai szakkör-ről, matematika szakkör-ről, de a honismeret valójában nem szakma. Sokkal több annál, bár kétségtelen, hogy a szakszerűségnek is helyet kell benne kapnia. De több érzelmet, sokkal áttételesebb emberi cselekvéseket hordoz magában, amint egy-egy tantárgyhoz kötődő, szokás szerint szakkörnek nevezett csoport. Szívem szerint inkább úgy nevezném: *honismereti közösség*. Hiszen az a lényeges, hogy közösséggé formálja az embereket. Ám nevezzük közsímnak és elterjedt néven szakkörnek, de mindenképpen *közösségi funkcióját* kell hangsúlyozni.

A honismereti szakkör, a honismereti közösség tevékenysége két pilléren nyugszik. Az egyik a *lelkesedés*, a másik a *szakszerűség*. Nagyon fontos, hogy a kettő helyes arányban legyen egymással. Ha csak a lelkesedés van meg és a szakszerűség hibádzik, akkor könnyen a dilettantizmus veszélye fenyeget. A szakszerűség pedig lelkesedés nélkül nem sokat ér, hiszen a honismereti mozgalomban tevékenykedő emberek nem pénzért, még csak nem is más jutalomért tevékenykednek, hanem önzetlenül. Tehát nem anyagi érdek az, ami munkájukat előreviszi, tevékenységük motorját belső energiák hajtják. Ha e két tényező, a szakszerűség és a lelkesedés egyensúlyban van, akkor töltheti be a honismereti közösségek szakköri munkája azt a hármast, ami az egész honismereti mozgalomra jellemző.

Tudjuk, hogy a honismereti mozgalom az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalomból fejlődött, teljesedett ki, vált ilyen sokrétűvé, amilyennek ma ismerjük. Abból az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalomból, amit az 1950-es években Morvay Péter, Végh József indított el. Fölhasználták azt az akkor még természetesebben élő hazaszeretetet, a nép, a falu, a települések közössége iránti néptanítói elkötelezettséget, ami bár erőteljesebb volt, az 1950-es, de még az 1960-as években sem nyilvánulhatott meg a maga teljességében, a maga közvetlenségében. Nagyon sok olyan ember volt ebben az országban, akinek a közvetlen politikától elment a kedve, vagy nem juthatott annak közelébe, de szolgálni akarta a nemzetét, a hazáját, a települését. Ezeknek az embereknek jó része az önkéntes néprajzi mozgalomban találta meg erre a lehetőséget. Erre a néprajzi és nyelvjárási gyűjtőmozgalomra épült rá az 1960-as években a honismereti mozgalom.

Ezért lett mozgalmunk egyik legfontosabb feladata a *tudomány segítése*. A néprajzban, a nyelvészetben, a népzeneben, a köztörténet hajszálgőkéit jelentő helytörténetben, intézménytörténetben a témával hivatásszerűen, intézményesen foglalkozó kutatók energiája kevés ahhoz, hogy valamennyi értéket, ismeretet, adatot összegyűjtsenek. Kevés az energiájuk is, meg föl is gyorsultak a változások, tehát sürgős a munka. A honismereti munkások mérhetetlenül nagy feladatot teljesítenek azáltal, hogy segítik a kutatók munkáját, hozzájárulnak a tudomány gyarapításához, néprajzi, nyelvészeti, helytörténeti értékek megőrzéséhez. Az önkéntes néprajzi gyűjtők segítése nélkül nem gyűlthetett volna össze a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában az a hatalmas kincsesbányát jelentő kéziratos

¹ Az 1995. március 25-én, Jászkiséren, a honismereti szakkör 25. évfordulójának elhangzott előadás szerkesztett szövege. (Szerk.)

anyag, aminek gyarapításában a jászkeséri Csete Balázs Szakkörnek is jelentős része van. Ez az anyag évtizedek, talán évszázadok múlva is kutatási lehetőséget nyújt majd a néprajzzal foglalkozóknak akkor, amikor a népeletnek az a formája, ami ezt az értéket létrehozta, már nem él. De ott a Néprajzi Múzeum Adattárában az önkéntes gyűjtők, a honismereti szakkörök jóvoltából megtalálható lesz.

A másik nagy és fontos funkciója a honismereti mozgalomnak a *magyarságtudat erősítése*, és ebbe természetesen bele kell érteni a nemzetiségi tudatot is, hiszen a hazai nemzetiségek – németek, szlovákok, románok és a többiek – is bekapcsolódnak a honismereti mozgalmunkba. Ők természetesen a maguk hagyományos gyökereit, maguk kultúráját gyűjtik és ezáltal nemzetiségi tudatukban erősödnek. A magyarságnak pedig a saját nemzeti tudatunk megőrzése szempontjából fontos a honismereti mozgalom. Hiszen az az érzelmi kötődés, ami egy honismereti szakkör meleg emberi közösségében, néhány egymással szívesen együttélő ember közösségében végzett munka létrehoz, óhatatlanul nyomot hagy az egyén lelki világában. Sőt megkockáztatom: egész családokéban is. Az a gyermek, aki olyan családban nő fel, vagy olyan nagyszülei vannak, ahol és akik honismereti közösségben tevékenykednek, fogékonytá válik a múlt értékei iránt, az a gyermek felnőve kevésbé lesz közömbös, vagy talán egyáltalán nem lesz közömbös a nemzeti hagyomány értékei iránt.

El kell mondanom, hogy a határokon túli magyarok körében milyen óriási jelentősége van a honismereti mozgalomnak és mindannak, amit a honismeret keretei között tenni lehet. Nemzetiségi sorban a legtöbb helyen nincsenek a magyarságnak intézményei, sok helyen nincs iskolájuk sem. De ahol van is, ott sem a magyarság, hanem a többségi nemzet történelmét tanítják. Ilyen körülmények között óriási jelentősége van annak, hogy egy honismereti szakkör – talán nem is nevezik úgy, de a tevékenységében mindenképpen közösség – lehetőséget nyújt a pedagógusoknak a nemzeti emlékek megismertetésére. A helyi és a környékbeli történelmi, irodalmi emlékhelyek fölkeresése, gondozása, évfordulós megemlékezések során a gyermekeket megismertetheti saját nemzetük történelmével. Így a honismereti szakkör részben pótolja, pótolhatja a nemzeti történelem tanításának hiányát.

A harmadik jelentős pillére a honismereti mozgalomnak az, hogy *teljességet ad az emberi életnek*. Hiszen a honismerethez kötődő szakköri munkát az ember kedvtelésből, jókedvében csinálja. Talán statisztikát is érdemes lenne készíteni arról, hogy mennyivel hosszabbítja meg az életet ez az önként, a magunk örömeire végzett, a nyugdíjas éveknél is értelmet adó honismereti tevékenység, mint például a szakköri munka is. Persze nemcsak az idősök szempontjából fontos az emberi életnek teljességet adó honismereti mozgalom. Olyan kevesen vannak, akiknek megadatik: azzal keresik a kenyerüket, amit szívesen csinálnak. A honismereti mozgalom mindenképpen olyan dolog, ami tartalmat és értelmet ad az ember életének és amitől úgy érezhetjük: fontos tagjai vagyunk a társadalomnak.

Ha csoportosítani akamánk a honismereti szakköröket, akkor – úgy gondolom – az *aktivitás* lehet a legfontosabb szempont. Az, hogy mennyire tudta munkára fogni a tagjait. Sok olyan honismereti szakkör van, amelynek tagjai hetente, havonta, kéthavonta vagy negyedévenként jönnek össze. Meghallgatnak egy-egy előadást, amit tarthat meghívott vagy közülük való előadó. Végighallgatják, mint akármelyik TTT előadást és utána hazamennek – nyilván lelkiükben gyarapodva, szellemiükben fölfrissülve. Ez az „aktivitás” egyik véglete és innen a jászkesériekhez hasonlóan tevékenykedő, *cselekvő* honismereti szakkörig igen sok a változat tekintetben, hogy milyen jellegű és intenzitású tevékenységet végez a szakkör.

Vannak amelyek kirándulások során ismerkednek az országgal és a határon túli tájakkal. Ez is kíváncsi a közösséget, és ki is egészíti az egész esztendőn át tartó gyűjtő-feldolgozó munkát. Nem szükséges feltétlenül, hogy nagy, átfogó monográfiák anyagának összehordására vállalkozzon a szakkör. Vannak a hagyományos népeletnek olyan apró jelenségei, amiről olyan keveset tud a néprajz, hogy egy pár oldalas leírással is jelentős mértékben gazdagodik a tudomány. Gondosan megtervezett munka esetén mindenki megtalálja a helyét, a saját érdeklődésének, egyéniségének megfelelő feladatot. Egyik

ember gyűjteni szeret, a másik rajzolni, a harmadik fényképezni, a negyedik a maga életét, tapasztalatát veti papírra, az ötödik szeret beszélgetni és magnófelvételeket készíteni. Mások többen összeállnak egy-egy nagyobb feladatra.

Akármennyire közösség egy szakkör, mégis mindig azt tapasztaljuk, hogy egy, két vagy három emberen múlik az eredmény. Ahol van *néhány lelkes ember*, aki vállalja a nem mindig csak örömet szerző, nem mindig dicsőséget hozó szervező munkát, ott hamarosan jelentkezik az eredmény. Néhány emberen múlik tehát, és ezt a néhány embert a közösségnek kell kitermelnie magából. Kevés az olyan ember, aki cselleng, és azt lesi, hogy hol alakíthatna egy honismereti szakkört. Nem is lehet úgy, hogy valaki a városból, más településről alkalmanként kijárva, ingázva akar szakkört vezetni. Meg kell keresnie a közösségnek, de még jobb ha kitermeli magából azt az embert, aki szívvel-lélekkel, sok áldozat vállalásával is megvalósítja azt, amit a közösség talán nem tud megfogalmazni, de amit szívesen csinál, amiben szívesen részt vesz és amivel a saját életét meg tudja tölteni.

Sokféle szakkör van az életkorhoz kötődően is. Szakkörök általában az iskolákban működnek, de vannak óvodai honismereti közösségek is. Ezek ugyan nem készítenek pályamunkákat, hiszen még írni nem tudnak, de legalább olyan fontosak. Hiszen egy lelkes óvónő keze alatt tevékenykedő kis közösség alapsejtje, csírája lehet annak, amire azután épülhet egy jó tanár vagy tanító szakköri szervező munkája. Az általános iskolákban, középiskolákban, sőt a főiskolákon is sok honismereti szakkör működik.

A szakkör tevékenységének témája és műfaja is igen sokféle lehet. Hiszen a publikálástól a gyűjtemény létrehozásáig sokféle módon megjelenhet a szakkör munkája. A kiadvány különösen fontos. Mindnyájan hiú emberek vagyunk, szeretjük nyomtatásban látni munkánknak az eredményét, szeretjük alatta látni a nevünket. Ebből a szempontból talán nem is az a fontos, hogy hány tízezer példányszámú az a kiadvány, lehet az néhány száz példányban készülő települési hírlevél vagy helytörténeti újság, tájékoztató, de hallatlanul fontos, hogy megjelenjék a munka eredménye. Ha nem kiadványban, akkor kiállításokon, állandó gyűjteményekben.

Szeretném hangsúlyozni, hogy *a honismereti szakkörnek a közösségteremtés a legfontosabb feladata*, valamint a szülőföld iránti felelősség és elkötelezettség erősítése. És ebből a szempontból nagyon fontos, hogy milyen partnert talál a honismereti közösség, a település vezetésében, az önkormányzatban. Szoros kapcsolat kell hogy legyen a honismereti szakkör és a település előjárósága között. Mert amiként szolgálja a szakkör a település jó hírét, ahogy szolgálja a település megismerését, a település értékeinek a közkinccsé tételét, ugyanígy kell, hogy a település vezetői is sajátjuknak érezzék a szakkört. A szakkör eredményét az egész település eredményének kell tekinteni. Amilyen mértékben tekinti sajátjának egy település az ott működő honismereti munkát, olyan mértékben tudja a szakkör szolgálni a település értékeit.

Felhívás a honismereti szakkörökhöz

Sajnálatosan keveset tudunk arról, hogy hol, mióta, milyen intézményi háttérrel, létszámmal, programmal, működnek *honismereti szakkörök* az országban. Márpedig a Honismereti Szövetség fontos feladatának tekinti, hogy lehetőleg teljes képünk legyen a mozgalmunkról a fontos területeiről. Ez a feltétele annak hogy szervezeti, szakmai, esetleg anyagi támogatást nyújthassunk. Ezért kérjük a megyei Honismereti Egyesületeket, de közvetlenül magukat a honismereti (helytörténeti, néprajzi, régészeti, természet- és műemlékvédelmi) jellegű felnőtt és diákszakköröket, írják meg szerkesztőségünknek *címüket és a szakkör vezetőjének nevét*. A működő szakkörök egyszerű számbavétele után részletes kérdőívvel keressük meg majd őket, hogy elkezdhesük a honismereti szakkörökre vonatkozó információs bázis kialakítását. (Címünk: 1251 Bp. Pf. 101.)

Segítségüket előre is köszöni: *a Szerkesztő*.

ÉVFORDULÓK

A türjei Szent László-falképciklus

Az utóbbi években rendkívül megnőtt az érdeklődés Szent László királyunk történeti szerepe, alakjának művelődéstörténeti, néprajzi és nem utolsósorban művészeti vonatkozásai iránt. S mindez csak részben magyarázható azzal, hogy 1992-ben ünnepeltük a legendás király szentté avatásának 800., idén pedig halálának 900 éves évfordulóját. Középkori kultusza az államalapító királyét is felülmúlta, köszönhetően uralkodói kiválósága, hősi cselekedetei emlékének, a köréje szerveződő, személyéhez kapcsolt csodás eseményeknek. Alakjában elsőként jelent meg Európában a lovagkirály típusa, a civilizált harcos ideálja: védi a gyengéket, megmenti az elraboltakat, legyőzi az ellenséget, s ezáltal megvédi a keresztény hitet is.

Művészettörténeti emlékeink talán legértékesebb (és legérdekesebb) részét jelentik a Szent László-legendát, egészen pontosan a király kérésli kalandját középkori templomainkban megfestő falképciklusok. Ezek fénykora – miként magáé a László-kultuszé is – a XIV-XV. századra esik, amikor is az egész országban elterjedtek. Biharban a váradi kultuszhely kisugárzásának köszönhetően, másutt a határfő jogállású, szabad, katonáskodó rétegek körében (Székelyföld, Szepesség, Gömör, nyugati határvidék); de találunk példákat arra is, hogy valamely egyházi vagy világi hatalmasság donátori szándékai révén keletkeztek.

Az utóbbi két évtizedben mintegy tucatnyi falképciklus került újra napvilágra. A legutolsó ilyen sorozat feltárása alig két éve kezdődött meg a dunántúli Türje román kori premontrei templomában. S mint bebizonyosodott, egyike legteljesebb és legjobb állapotban fennmaradt Szent László-legendaciklusainknak. László Gyula ezen emlékeinket feldolgozó, 1993-ban kiadott monográfiájában még nem szerepel, mindössze a falképszondázások pozitív eredményéről történik pár soros említés.

E Zala megyei ciklus a székelydályai mellett a legújabb ilyen jellegű művészettörténeti felfedezés. A helység impozáns kéttornyú temploma még a XIII. század első évtizedeiben épült, s tiszta román kori jellegét máig megőrizte. A templom alapítója az a Türje nemzetség volt, mely oly fontos szerepet játszott a késő Árpád-kori Magyarország politikai életében. A család egyik tagja, Dénes bán ott volt a muhi csatában és a tatárok elől menekülő IV. Bélát Zarába is elkísérte. Később szlavón herceggént és nádori méltóságban tűnik fel az oklevelekben. A Türje nemzetség másik jeles tagját Fülöp esztergomi érsek személyében ismerjük, aki nyilván befolyással volt arra, hogy 1260-ban VI. Sándor pápa a templom mellett időközben megtelepedő premontrei prépostságot önállóságában megerősítse. A kolostor rangjára utal, hogy a konvent a XIV. század közepéig hiteles helyként működött.

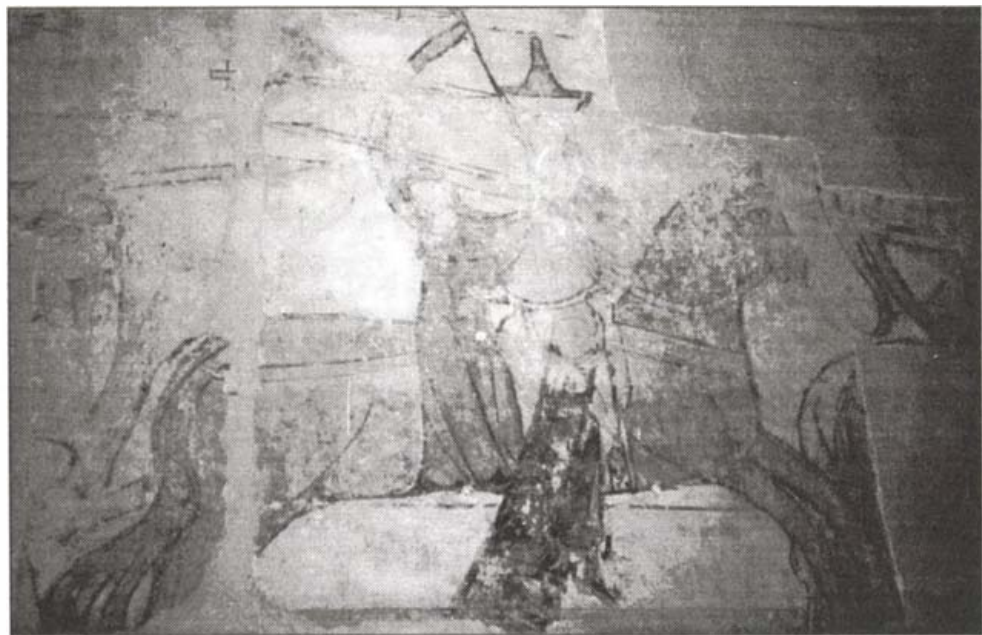
A déli mellékhajóban megfestett László-legendák keletkezése a XIV. század közepére tehető. Készítője valamely helyi mester, esetleg vándorfestő lehetett, ugyanis a falkép láthatóan kevésbé iskolázott ember munkája, aki gondban volt a történet szereplőinek megfestésével, ellenben pompás loábrázolásokat hagyott ránk. A türjei ciklus fő erénye – ami már a feltárás mostani állapotából is megállapítható –, hogy ismét egy teljes Szent László-sorozat maradt fenn, mi több: megfestették a nagyon ritka lerántás jelenetét is.

A 2x8 méter nagyságú falkép (mely közvetlenül az oldalhajó keleti végénél kezdődik) várjelenete még csak a falképszondázás kicsiny részlete alapján ismeretes. Min-

denesetre jól kivehető a vár, illetve az a két torony, mely lehetséges, hogy nem csupán az egyházat szimbolizálja, hanem egészen konkrétan a türjei kéttornyú templomot jeleníti meg. Talán a várból való kivonulást is ábrázolták, bár szabad tér alig lehetett rá, ugyanis szinte nyomban utána már az üldözés következik. Ez a rész immáron újra látható. Bár az üldözéssel együtt a csatajelenetet is megfestették (két további kun lovas is feltűnik a képen), a ciklus súlypontja e páros jelenetre helyeződik. Szent László fehér lovon, vörössárga köpenyben üldözi a lányrablót. Fején látványosan kiemelt háromágú korona, s a kép külön érdekessége, hogy arcát páncélsisak takarja el (ez az egyetlen falképciklus, ahol így festették meg). A király előreszegezett lándzsája nem éri el a menekülő kun lovast, akinek sárga kaftánja előkelő származásra utal. Övvel átkötött derekáról hatalmas, szinte földig érő, ám egyébként hitelesen megrajzolt fekete tegez csüng alá. Hátracsapós íja is pontosan kidolgozott, a kun süveg azonban meglehetősen sematikus. A hősök sebezhetetlenségére utal, hogy fegyverrel nem tudnak ártani egymásnak: László pajzsába egy nyílvevő fűródott, kettő pedig éppen feje fölött süvít el, míg a király nyilai (lándzsái?) a kun vitéz fejénél és ijának felső végénél állnak meg.

Mint említettük már, az alakok kidolgozása nem erénye a képek festőjének; még leginkább a hullámos, hosszú hajú elrabolt lány ábrázolása sikerült, aki bokáig érő bordó ruhában a kun mögött ül a lovon, két kezével elrablója mellébe kapaszkodik, miközben hátratekint a királyra. A kun lovának mellső lábába belenyúl az előtte vágtazó szürke ló farka. Miként az előző kettő, ez is gyönyörű lóábrázolás, melyen a szügyhám és a kantár is kivehető. Ámbár mindössze egy ló látható, egymás mellett ketten is nyilaznak hátrafelé. A jelenetet egy háromágú lombos fa választja el a további történésektől.

Az ezután megfestett lerántás jelenetét is feltárták már a fontosabb részeken. Jól látszik Szent László aranyzegélyű vörös ruhája, mely alatt páncélzata is kivehető. Lová gyönyörűen megrajzolt csatamén, s a festő még a sörény hullámlásának és az arany-színű szügyhám mintázatának kidolgozására is ügyelt. A képen a király hosszú lándzsájával meglepő módon lefelé szúr, aminek nyomós oka van, ugyanis a kun nyerge üres,

s éppen azt a pillanatot ábrázolta a falkép mestere, amikor az előrenyújtott karokkal zúdul lefelé lováról. Ikonográfiailag új (ám egyébként nagyonis logikus), hogy a festő úgy ábrázolta mindezt, ahogy valóban megtörténhetett: a bordó ruhás szőke lány magával együtt veti le a lóról elrablóját (az epizódot ugyancsak ábrázoló Zsegra és Bántornya Szent László-ciklusában a lány a földön áll). A jelenet háttérében két háromágú lombos fa vehető ki, s az előtérben egy harmadik is, mely mintegy térelválasztóként zárja le a jelenetet.

A következő részből ma még csak egy vörös-aranyozott ruhájú előregörnyedő álló alak (Szent László) képének töredéke látható; minden valószínűség szerint a birkózás jelenete ez. Itt az eredeti falkép biztosan megsérült, ugyanis a falban a XV. század végén egy igen szép gótikus pasztofóriumot (szentségtartót) alakítottak ki. Az előző fragmentumtól másfél méternyire újabb figura részletei vehetők ki: a ciklus folyamával ellentétes irányban álló, karját előrelenyújtó piros ruhás személyben a lefejezés jelenetének lányalakjára ismerhetünk.

A ciklus zárójelenetéből egyelőre még csak kevés részlet látható. Az eddig feltárt képtöredékeken egy minden eddiginél markánsabban megrajzolt háromágú fa tűnik fel, melyet felül és oldalt egyaránt vörös-sárga-fekete hármassík határol, jelezvén, hogy itt valóban véget ér a képszalag. Igaz, a fa egyik lombja kilóg a keretből, mely után nehezen azonosítható sárgás festések nyomai is felfedezhetők. Számunkra azonban fontosabb, hogy a fa alatt az előző jelenet lányalakjának derékmagasságában a korábbi képekről már jól ismert korona jelenik meg. E falrész alsó fele még feltáratlan, ám a látottak alapján egyértelműen a pihenés jelenetére ismerhetünk.

Tehát a teljes sorozat rekonstruálható már mai állapotában is. Mi több: a rendkívül ritka lerántás jelenetét is megfestette a XIV. századi mester. Művészettörténeti, néprajzi, művelődéstörténeti, viselettörténeti vonatkozásai legértékesebb középkori emlékeink közé sorolják a türjei falképeket. S bár nem tudni még, hogy a feltárás és a képek restaurálása mikor fejeződik be, Türjét már most is érdemes felkeresni.

Magyar Zoltán

Irodalom: Kovács Imre: A türjei Premontrei Prépostság története. Zalaegerszeg, 1991. – László Gyula: A Szent László-legenda középkori falképei. Budapest, 1993. – Magyar Zoltán: Szent László a magyar kultúrtörténetben (kézirat) – Mezey Alice: Türje. Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára 429., Bp. 1992.

A jászok eredete¹

Nem vagyok jász, de 1963-ban, ahogy Szolnokra kerültem, azonnal a Jászsággal kezdtem foglalkozni. Egyre többet tartózkodva a terepen bejártam az egész Jászságot, barátságot kötöttem emberekkel és így személyessé is vált a jászokkal való foglalkozás számomra.

Kik a jászok? A tudomány a középkorból megmaradt feljegyzések ellenére úgy vélte, hogy a jászok eredetileg magyarul beszéltek. 1912-ig tartotta magát az a felfogás, hogy a jászok a kunok testvérmépe és magyarul beszéltek. 1912-ben orosz kutatók eredménye alapján Melich János publikálta azt a szövejtést, ami megvilágította a jász nép eredetét. Az orosz kutatók rámutattak arra, hogy a jász szó egy ász nevű iráni néptörzset takar és jásznak azért mondják, mert lágyan ejtik, jésítve. Ja betűt képzeljünk a szó elejére az á hang helyett, mert a szlávok jével ejtették az ásznak hangzó szót.

¹ Az 1995. március 25-én, Jászkiséren, a honismereti szakkör 25. évfordulóján elhangzott előadás szerkesztett szövege. (Szerk.)

Addig ugyanis úgy alakult a névmagyarázat, hogy formailag és a történeti adatokat tekintve „megdönthetetlen” bizonyítékok támogatták egymást. Úgy vélték, hogy íjászok lettek volna a jászok, vagyis hadi szolgálatot teljesítettek és íjász hadsereget kellett a király szolgálatára kialakítani, ezért nevezték volna őket íjászoknak – és ebből származik a jász szó. Van a jászoknak egy középkori nevük, a *filiszteus*. Ez a magyar szófejtést szinte megerősítette. Ezt ugyanis az ófelnémet *pheil* szóval azonosították, ami szintén íjat jelent. Azt mondták, hogy ha latinul filieszteus, akkor ez íjászt jelent, tehát szinte lefordították és nem a bibliai névből magyarázták, hanem egy ófelnémet szóból, ami szintén azonos volt az íjással. Ezen kívül Zsigmond korában valóban íjászokat kellett a jászoknak kiállítaniuk, később is *tegzespénznek* nevezték azt az adót, amit a katonai szolgálat megváltására a jászok befizettek. Mindezek a korabeli tudományosság számára szinte megdönthetetlenül azt jelentették, hogy a jászok íjászokat állítottak ki.

Egészen másutt kell azonban az eredetüket keresni. A Szír-Darja egyik mellékfolyója mellett, a Csú folyó völgyében éltek ezek az *ászi* törzsek Krisztus előtt 600-500 táján. Hatalmas birodalmat alkottak, ami kb. ebben az időben jutott el a csúcspontjára. Az országot a kínai források Kang-Kiü-nek vagy Kang-kü-nek nevezték. Az *ászi* törzsek vezérlete alatt létrejött birodalom az elkövetkező évszázadokban még tovább terjeszkedett. Eljutnak egészen a Kaukázusig, a mai Irán területére. Úgy tartja a hagyomány – ezt iráni források is megerősítik –, hogy ezen a területen született Zoroaszter, a nagy vallásalapító, aki tulajdonképpen a kereszténységet megelőző, a kereszténységhez legközelebb álló vallást is létrehozta, amely – a kutatók szerint – tipikus földműves kultúrához kötődik.

Ezek az iráni eredetű *ászi* törzsek voltak azok, amelyek valóban földműveléssel foglalkoznak. Hatalmas városokat hoztak létre, ezeket feltárták, az *ászi* törzsek ittléte kétségtelen volt, feliratok őrizték meg ezt a népet.

A hatalmas földműves birodalom, amely a keleti hiungnu törzsek támadására felbomlik és szétszóródik Ázsia pusztáin, *ászi* törzsekből álló népcsoport, illetve azok fennhatósága alá tartozik. Ekkor kerülnek a Fekete-tenger térségébe, a Pontus vidékére, a Káspi-tenger és a Fekete-tenger közé, de a későbbi nomád támadások azok, amelyek majd felszorítják őket a Kaukázus magas hegyei részeibe.

A nomád népek támadása, amely a birodalmat megrendítette, időleges volt. A birodalom az első században újjászerveződött és tovább létezett, csak sokkal gyengébb és már nem jelentett olyan veszélyt az iráni fennsíkon élő népekre, ahová korábban megpróbáltak terjeszkedni. A birodalom végső felbomlását a kunok 350 tájt bekövetkezett támadásának köszönheti. Akkor teljesen szétszóródtak, nem maradtak meg az *ászi* törzsek, de a Kaukázus hegyláncjai közé felhúzódott maradványok őrizték tovább a nevet. Duhsz-ász, Tuval-ász nevekkkel találkozunk a VIII. században a Kaukázusban és ezek a törzsek még akkor is használták a nevüket.

1116-ban Jaropol hadjárata eléri a Kaukázust, beleütközik az *ászi* törzsek maradványaiba. Az orosz forrásban szerepel az előbb említett jász, tehát lágyan ejtett *ász* kifejezés is. Érdekes azonban az, hogy ezek az iráni földműves törzsek, amikor egy nomád birodalom fennhatósága alá kerülnek, mindig elvesztik a politikai függetlenségüket, de nem veszítik el a nyelvüket és nem veszítik el az életformájukat.

Nomád birodalmon belül az iráni törzsek voltak azok, amelyek földműves és ipari munkájukkal fenntartották az egész birodalmat. A harcias nomád törzsek állattartással foglalkoztak, és a birodalmat fenntartó földművelő elemek mindig irániak voltak. Ezek más iráni törzsekkel is keveredtek és összefoglalóan később alánoknak vagy szarmatáknak nevezik őket a régészek, történészek. Ma már nem tudjuk megkülönböztetni, hogy ezek közül melyik volt eredetileg *ászi*, vagy esetleg más iráni eredetű törzs.

Érdekesen alakult a kaukázusi jászok, azaz a mostani oszétek története. Tudnunk kell, hogy Oszétiában találhatók az itteni jászok legközelebbi rokonai. Ők még megtar-

tották saját nyelvüket. Van Észak-Oszétia síkvidékén, 800 méter magasban egy fennsík. Ha odamegyünk, majdnem olyan tájat látunk magunk előtt, mintha a Hortobágyon vagy a magyar Alföldön lennénk. Háttérben a Kaukázus hegyláncai és a fennsíkon gleccserövek. Az egész síkság azt a benyomást kelti, mintha itt lennénk és mondjuk a Mátrát néznénk, de a méretek természetesen nagyobbak. Ilyen helyen éltek az ász törzsek maradványai, itt fekszik Észak-Oszétia.

Dél-Oszétia a Kaukázus hegyláncai között van és jelenleg már nem Oroszországhoz, hanem Grúziához tartozik, mindig is Grúziának volt a része. A síkvidékről a Kaukázus hegyláncai közé felhúzódott oszéteknek életformaváltáson kellett volna átmenniök. A nomádok támadásai elől húzódtak oda, feladva korábbi életformájukat, éppen a hegyvidéki adottságok miatt váltak állattartó törzsekké, hiszen a földművelés a magas hegyvidéken nem lehetséges abban a formában, ahogy ezt a síkvidéken üzték.

Ma a síkvidék tűnik archaikusabb, eredetibb életformának, eredeti életformájukhoz közelebb állónak. Azonban ez nem így van, mert amikor oda felhúzódtak, állattartó népekké váltak, csakúgy mint a magashegyi Kaukázus hegyeiben élő többi nép. Amikor pedig – elmúlván a nomád veszély – visszatértek, a földművelés vált ismét meghatározóvá a fennsíkon lakó lakosság életében. A Kaukázus előterébe érkező törzsek egy nagymúltú bronzkori kultúra (kabán-kultúra) népével olvadtak össze.

Az oszétek úgy tartják, hogy Hérodotosz az ő életformájukat írja le, amikor a szkíták életformáját megörökíti. Ez természetesen csak részben igaz, hiszen arról van szó, hogy a bronzkori népek – ási törzsek, majd a szkíták és legvégül az alánok – összeolvadtak. Az egyik az életformaváltás után megmaradt a Kaukázus hegyei között állattartó népnek, a másik visszatért elsősorban a földművelésre, de az életükben az állattartás is jelentős. Az a népcsoport, amelyik a hegyek között maradt, beszéli ma a legarchaikusabb észak-iráni nyelvet, amelyik az alapnyelvhez igen közel áll.

Ennek a szójegyzékét találta meg és publikálta Németh Gyula 1959-ben. Ez a szójegyzék 40 szót és kifejezést tartalmaz és egy szerzetes azért írta le, hogy a pilisi jázsok között, akik jászul beszéltek, tájékozódni tudjon. Kenyér, tej, víz – ilyen szavakat találunk benne, és ha ezt a szójegyzéket összehasonlítjuk – márpedig Abajev professzor összehasonlította – az oszét nyelvvel, akkor azt találjuk, hogy ez a nyelv legarchaikusabb rétege. Persze olyan szavakról van természetesen szó, ami az alapszókinsbe tartozik, de úgy hangzik vagy úgy hangozhat, hogy azt a változatot képviseli, amit ma Dél-Oszétiában beszélnek.

A jázsok iráni eredetűek voltak tehát, iráni nyelvet beszéltek. Hatalmas birodalom volt, amelynek lakóit a nomád támadások szétszórta a Kaukázus előterében a Fekete-tenger mentén. A későbbi nomádok – legutoljára a kun – szintén birodalmat szerveztek. Hatalmas kiterjedésű nomád birodalom részesei lettek a jázsok, amit majd a tatárjárás szüntet meg. Moldvában éltek a jázsok azon elemei, amelyek később Magyarországra kerültek.

A moldvai Kumánia területén a jázsok kun politikai fennhatóság alatt éltek és ugyanazt a képletet mutatják, amit a Don-Donyec vidékén vagy másutt is mutattak az orosz krónikák szerint. A harcias nomád elemek az állattartók, ők pedig a városlakók és a földművelők. A moldvai Kumániában egyetlen komoly hely őrzi a nevüket, Iasi – Jásvásárhely. Amikor IV. Béla hívására a tatárjárás elől beköltöznek Magyarországra, itt a királyi birtokon telepítették le őket. A király saját birtokára telepítette ezeket a harcias népeket, akiket a tatárok ellen kívánt felhasználni.

Arról, hogy a jázsok is itt lennének a kunokkal együtt, semmit sem tudunk, mert 1318-ban írják le először személynévként a jász nevet (Jazonicus), és 1323-ban szerepel először oklevélben is a jász nép neve. Azért történhetett meg, hogy nem említették, csak a kunokat, mert azok kezében volt a politikai hatalom. Akinek a politikai hatalom a kezében volt, azzal tárgyaltak a magyar vezetők, azok képviselték az egész népet. A

magyarok nem tudtak sem jászul, sem kunul, következésképpen nem is tartották számon, hogy hány népcsoport tartózkodik ott. Így voltak a magyarok is, amikor bejöttek a honfoglaláskor. Több nép volt a magyarok kíséretében, de tudomásunk szerint csak a magyarokat jegyezték fel. Nehéz nyomozások árán azonosítottuk az avarokat, de még ma sem tudjuk pontosan – számos ellentmondó vélemény van –, hogy kik voltak, hova kerültek, milyen a viszonyuk a palócokhoz.

A jászokról sem derül ki, hogy Magyarországon vannak, holott 1239-től már itt kellett legyenek, hiszen az 1323-as Károly Róbert oklevél azt írja, hogy a király szolgálatában számtalan hadjáratban vettek részt és hadi érdemeikre való tekintettel a király a *királyi jászok* sorába emeli őket és csak a király mellett kötelesek katonáskodni. Ő hívhatja őket hadba, ő szervezheti meg őket. Ugyanolyan privilégiumot kapnak, mint korábban a kunok. 18 személynév van az oklevélben, zömük alán eredetű, de természetesen török nevek is vannak köztük. Több kun név alán végződéssel van ellátva, tehát látszik, hogy a kunok jász módra használták ezeket a neveket.

1422-ben egy szerzetesnek még szőjegyzék kellett ahhoz, hogy a nem magyarul beszélő jász községekben eligazodjék. Azonban az 1500-as években, török összeírásokban fennmaradt neveket elemezve, már nagyon kevés a jász eredetű név a Jászságban. Ugyanis az idetelepített jászok megkeresztelkedtek és egyre inkább kezdenek összeolvadni a magyarsággal.

Térképre vetítettem az 1550-es török defter adatait. Meg lehet állapítani, hogy a Jászság belsejében alig találunk olyan községnevből képzett nevet, mint Kátai, Turai, Gyöngyösi vagy Hatvani. A Jászság szélein elhelyezkedő községek viszont szép számmal tartalmaznak ilyet, annak jeleként, hogy a szélére már beköltöztek. A többi magyar eredetű név belső keletkezésűnek tűnik, ilyenek, hogy Fodor – ami göndörhajút, vagy Balogh – ami balkezest jelentett.

Megváltozik a Jászság mozgásiránya. A kunoktól elszakadni igyekeznek, nem tartanak fenn kapcsolatot a Tiszántúllal, nem tartanak a Duna-Tisza közével, sem a kiskunokkal, mert hiszen ők – mint ahogy az 1323-as oklevél írja – felszabadultak ezzel az oklevéllel. Keverge (kun név) fiainak uralma alól vette ki őket Károly Róbert és adományozott privilégiumot nekik. Nyilvánvaló, hogy a korábbi gazdáiktól minél távolabb akartak kerülni és Vác, Gyöngyös irányában tartanak fenn szoros kapcsolatot, illetve a Tápió mentén – Buda fele – a Tápió és a Galga mentével. Az előbb említett térképen ez a névanyag jelenik meg.

Tehát a török időkben már keveredtek a magyarokkal, de meg is magyarosodtak, elvesztették nyelvüket, a névadás egész rendje magyar. Az 1422-ben keletkezett szőjegyzékre ekkor már nyilván nem lenne szükség.

A magyarosodást az is elősegítette, hogy a jászok sokkal hamarabb keresztelkedtek meg, mint a kunok. 1472-ben a ferencesek ezért építhettek templomot és kolostort Jászberényben, annak a dicsőségére, hogy ők a jászokat teljesen megtérítették.

Györfly István szerint a „tar fejekre hiába öntözték a keresztvizet”, a kunok nem váltak keresztényekké, csak formálisan és a pogányság náluk igen hosszú ideig tartott.

Kérdés, hogy a jászok valóban pogányok voltak-e? Nem voltak azok. Az oszét nép a legrégebbi keresztény népek közül származik, amikor a grúzok és az örmények, az oszét nép is felvette a kereszténységet.

Selmeczi László ásatása igazolta azt a feltevést, hogy a jászok nem pogányok, hanem keresztények voltak. Megtalálta a sírmellékletekben a keresztet, megtalálta a halottak eltemetésének azt a sajátos kéztartását, amely jellemző volt a bizánci temetkezésre. Tehát nem pogány módra, hanem keresztény módra temetkeztek.

Miért mondták őket mégis pogányoknak? Bekövetkezett az egyházszakadás a nyugati és keleti kereszténység között és amikor ez kibékíthetetlené vált, akkor a római katolikus egyház pogányoknak tekintette a keleti egyház híveit. Bizánci hiten voltak az

oszétek és ebből kellett nekik római katolikussá válni. Tudjuk, hogy a keresztény egyház az egyházszakadás után megsemmisítette azokat az emlékeket, amelyek az ortodoxiára vonatkoztak. Itt nálunk Magyarországon is úgy kellett templomi védőszent nevekből és másokból kibányászniuk a kutatóknak, hogy igazolják: a magyarok is keresztények voltak, s jó részük a bejövetel előtt, már jóval Szent István előtt megkeresztelkedett. Tehát a jászok már sokkal régebben felvették a bizánci kereszténységet és erről tértek át a római katolikus hitre. A jászok beolvadása azt eredményezte, hogy a nyelvi magyarosodás is gyorsan megindult.

A török után a többszörös futás, a lakosság megritkulása következtében a nagyon sok, északról érkezett szlovák és főleg palóc beköltözött, összeolvadt a mai jászsági lakosokkal. Azonban nyugodtan állíthatjuk, hogy a Jászság népe fizikailag is átélte a török időket, és genetikailag visszakapcsolódik az egykori oszét törzsekhez.

Mi a helyzet Jászkisérrel? Ez az egyetlen református település a Jászságban és meg kell mondanunk, hogy igazában a Kunsághoz tartozott. A kunmadarasi Madaras család birtoka volt ez a terület, de mivel a Tiszán erről esett, és mivel megszűnt a két nép között minden kapcsolat, ez az orientáció már úgy érvényesült, hogy magával vitte a jászkiséri népet is. Tehát, ha Jászkiséről akarok beszélni, inkább kunokról kellene beszélnem, mert a Kunság nyúlványa volt ez a terület. Ha kimegyünk az Apáti országút túloldalára, ahogy elhagyjuk a vasútállomást mindenütt mocsaras, nádas részek vannak. Jól tudják a jászkisériek, hogy mennyire vizes terület ez. A templomba valamikor csónakkal lehetett menni a túlsó oldalról, illetve ott a templom mögötti részig ért egy hatalmas tó, mocsárvilág, amiről még helyi mondák is vannak, ott menekültek a török elől és más hasonló dolgok.

Tehát Jászkisér tulajdonképpen kun település. Életformája is ahhoz húzott és eredetileg birtokilag is odatartozott. Nagyon valószínű, hogy a Jászság ellenkező irányú – nem tiszántúli orientációja – szippantja magához ezt a községet, de a különállása most is megőrződik. Ha szabadna ezt mondanom, talán inkább jászkunoknak tekinthetők, de ez a fogalom későbbi. A Jászkunság csak 1745-ben jön létre, addig mind a három kerület külön jogrenddel, külön oklevéllel rendelkezett és történelmietlen Jászkunságról beszélni az 1745-ös redempció előtt.

Szabó László

Egy itáliai merénylet 650 év előtt és a magyar lovagkor

Az események kiindulópontja az akörüli politikai bonyodalom volt, hogy Róbert (1309-1343) királyt ki kövesse a nápolyi trónon. Róbert király unokája, Anjou Johanna (Giovanna 1326-1382) számára akarta biztosítani az utódlást, aki az 1328-ban elhunyt Károly calabriai herceg és nápolyi trónörökös leánya volt. Johannát dinasztikus terveinek megfelelően a magyar Anjou Károly Róbert király kisebbik, 1327-ben született fiával, Andrással kívánta összeházasítani, és a francia eredetű XXII. János pápa meg is adta az egyházi felmentést e rokonházassághoz. 1332-ben Piacenzai Jakab olasz eredetű magyar titkos kancellár kötötte meg a nápolyi és a magyar udvar egyezményét. András herceg már 1333-ban Nápolyba költözött az ottani viszonyok megismerésére és ott a calabriai herceg címet kapta, amit a trónörökösök szoktak viselni. Amikor 1343-ban Róbert elhunyt, olyan végrendeletet hagyott hátra, amely szerint Johanna lett az uralkodó. Így azután viszály támadt a trón betöltése miatt, mivel Johanna maga kívánt

uralkodni (így is szerepel az olasz történelemben, 1343-82). András anyja, a lengyel születésű Erzsébet királyné a francia eredetű VI. Kelemen pápához és Nápolyba utazott 1343-ban a nápolyi korona megszerzésének egyengetésére, s olyan hatalmas értékű ajándékokat és annyi pénzt (80.000 aranyforint) ajándékozott a pápaságnak, hogy a magyar államkincstárt csaknem kiürítette. Egyengette a magyar Anjou aspirációt kerekgyházi Lackfi Dénes (Kerekgyházi Lack tárnokmester fia) ferences szerzetes és teológiai lector 1344-i követsége a pápai udvarban. Bár a pápa támogatta kívánságát, elismerte András királyi címét és sürgette koronázását (1344. jan. 19.), a magyar Anjouk mégsem érhették el céljukat, Andrást 1345. szeptember 18-án Aversa melletti vadászat során udvari emberek meggyilkolták.

A nápolyi nép – amely sokat szenvedett a francia udvartartástól és az idegen urakat kiszolgáló gazdag polgároktól – megtudva a címzetes király sorsát, felháborodva rohanta meg a királyi palotát, a Castel Nuovot. Johannának azonban sikerült elmenekülnie. Sőt arcátlanul, a gyászév leteltét sem várva meg férjhez ment András gyilkosainak egyikéhez, Taranto hercegéhez, Lajoshoz. Lajos magyar király viszont öccse meggyilkolását ürtügyként felhasználva, 1347-ben bosszúhadjáratra indult Nápoly ellen. Merész külpolitikai célja az volt, hogy a maga kezében egyesítse a magyar és a nápolyi királyságot. Az itáliai nagyhatalmak, a pápa és Velence elleneztek a saját érdekeikkel szemben álló tervet. Ezért a magyar sereg egységekre (60, 100, 1000 fő) oszolta vonult Itálián át délre. (Ellátásukat részben a magukkal vitt szárított hús biztosította.) Aquilában fogadott német zsoldosokkal egyesültek.

A dél-itáliai nemesek és a melléjük fogadott más német zsoldosok 1348-tól súlyos harcokban állottak a Nápolyba bevonuló Lajos seregével. A lovagi magatartásnak megfelelően seregét személyesen vezető Lajos király 1348. január 11-én nagy győzelmet aratott Capua mellett, bevette Aversát, és ott kivégeztette Durazzói Károly nápolyi herceget. Ez elégtétel volt öccse haláláért, de Itáliában ellenkező visszhangot keltett. Mire január 24-én diadalmenetet tarthatott Nápolyban, a lakosság szemben állt vele.

A pápaságtól elhagyott Rómában Cola di Rienzo lett a város vezetője, aki meghívta Rómába Itália városainak, sőt Európa királyságainak képviselőit. Róma azonban a tribunus minden törekvése ellenére csaknem teljesen elszigetelt maradt. Magyar vonatkozásban is érdekes Cola di Rienzónak egy szereplése, amellyel főhatalmát a római tömegek előtt is demonstrálni igyekezett. A hagyomány szerint a magyar és a nápolyi királyi udvarok vetélkedtek, hogy a tekintélye csúcán álló Rienzo melléjük álljon. A két ellenfél tőle várt ítéletet. Lajos személyesen kereste fel a tribunust. Ez csak 1347. nyarán-őszén, az első nápolyi hadjárat idején történhetett.

A néptribunus csaknem egykorú római életrajza is megemlékezik Lajos király díszes öltözetű, nagy és tekintélyes követségéről, amely a római nép nyilvánossága előtt járult Cola di Rienzo elé, hogy megnyerje az igazságos bosszú ügyének. A római tribunus – fején diadémmal, kezében keresztes hatalmi jelvényével – adta meg válaszáat a követeknek, magára vonatkoztatván egy zsoltáridézetet: „Ítélni fogok igazsággal a földkerekség felett és méltányossággal a népek felett.”

Valójában Rienzo helyzete még az Örök Városban is ingatag volt, 1347. decemberében elbukott. A néptribunus elmenekült. A pápaság szerette volna kézrekeríteni Rienzot. Amidőn 1348. május 7-én híre terjedt, hogy Nápolyban felkereste Lajos magyar királyt, VI. Kelemen legátusa útján azt kívánta, hogy a király szakítva a kiátkozott és eretnekgyanús bujdosóval, fogassa el, és adja át a római bíróságnak. De a pápai fellépés alapja csak álhir lehetett. Cola di Rienzo nem járt Nápolyban.

A nápolyi hadjáratok alkalmat nyújtottak a magyar fő- és köznemességnek egy új típusú lovagi magatartásra, hűségre és egyéni hősiességre. Ebben is kitűntek a magyar ferences diplomata testvérei, a Lackfiak. A kerekgyházi Lackfi István erdélyi vajda 1348/49 során a magyar hadak fővezére volt, jelentékeny győzelmeket aratott Ascoli mellett

Képek a Neksei-bibliából, XIV. szd. – Meta Harrsen könyve után

(1349. január 23.) és Aversa mellett (június 6.). A kerekgyházi Lackfi Miklós zempléni főispán a második nápolyi hadjáratban Benevento mellett aratott számottevő győzelmet (1350). A kerekgyházi Lackfi András székely ispán volt a nápolyi helytartó (1350-52). István fia, a simontornyai Lackfi Dénes főlovászmester a második nápolyi hadjáratban vett részt. Sikereik mégis múlóak voltak, győzelmeik taktikai értékűek, de a háború végleges megnyerésére nem elegendők. 1349 júniusában az aversai ütközetben a magyar király hada győzött. A nápolyi nép azonban, amely eleinte örömmel fogadta Lajost, a várost fosztogató sereggel – miként az egykorú krónikás leírja – „késsel és körömmel” szállt szembe.

Lajos elvonult, majd szándéka megvalósítása érdekében 1350-ben újabb hadjáratot indított. Manfredonia, Barletta és Bari után bevette Beneventot, Melfit és Troiát. Lovagi tekintélyét gyarapította Aversa ostrománál kapott sebe, majd újabb nápolyi bevonulása. Az általa viselt „Salerno fejedelme” cím azonban alig jelentett tényleges hatalmat. 1350. szeptember 14-én útnak indult hazafelé, Rómán át. Kincstára kiürült és emiatt a pápai álláspont tudomásul vételére kényszerült (1351), mert rászorult a kárpótlásként megkapott magyarországi pápai tizedek nem kis összegére (300.000 forint). A nápolyi párt ellenállása pedig makacs volt. 1350-től I. Johanna együtt uralkodott Tarantói Lajossal, akit társkirállyá koronáztattott. Továbbra sem nyerte el a magyar Lajos a pápaság támogatását. Már 1352-ben Copertino mellett (a görög szórványok salentoi vidékén) az otrantói csapatok győzelmesen harcoltak egy odavetődött magyar csapattal. A magyar uralkodó zsoldoscsapatai nemegyszer átálltak az ellenséghez. Sőt, a feudális haderő is bomladozott. Johanna 1352-ben lényegében visszanyerte országát. Még Tarantói Lajos is tudott magyar alakulatot szolgálatába vonni: Atinai János fia Miklós kapitány Magna societas Ungarorum nevű seregtestét. Ezek 1361-ben Johannával szerződtek és felleptek a nápolyi királyság közbiztonsága érdekében, a brigantaggio – banditák – ellen. Az 1360-as években Lajos magyar király kénytelen-ségből feladta nápolyi hódító terveit. Arany János méltán adta Lajos király ajkára a panaszos szavakat: „Így az egész bosszúm véres buborék volt, Elpattana; most már helye – csak egy vérfolt!”

Nápoly (és Itália) belső egysége sem erősödött meg ebben a kalandorozatban, amely földjén a német és az angol zsoldosalakulatok pusztítását tette lehetővé. Északnyugat-Itáliában egyre nagyobb jelentőségre tett szert Savoya, amelynek uralkodója VI. Amadeus (a „zöld” gróf, 1343-1383) ügyesen kihasználta az itáliai belháborúkat. Lajos

magyar király szövetségeseiként megszerezte a Johanna nápolyi királyné ellen felkelt piemonti városokat (Chieri, Cherasco, Mondovi, Cuneo). Magyar szövetségben több várost hódított el Galeazzo Viscontitól, Milánó urától is. VI. Amadeus zsoldosereget tartott fenn, benne néhány száz magyar íjászt. Udvarában virágzott a lovagi élet. A XIV. században Toscana fontos városállama volt még Firenze régi vetélytársa, Siena. Lakossága felülmúlta a 30 ezer főt. A sienai zsoldosereg szereplésének magyar vonatkozása is van: 1358-ban a város magyar zsoldosokat is szerződtetett Perugia elleni harcában. A pápaság szinte csak egy volt a versengő itáliai kisállamok sorában, mégis a magyar király túltette magát a nápolyi sérelmen és támogatást nyújtott a pápai államnak. 1356-ban a kerekegyházi Lackfi Miklós volt a pápa segítségére küldött magyar sereg vezetője. 1357/59 során többször küldött Lajos sereget az egyházi állam oltalmára. A magyar lovagi hagyományokban a legnagyobb hírnévre és a leghosszabb irodalmi utóéletre Toldi Miklós tett szert, aki Bihar vármegyei nemesi családból származó birtokos úr volt, s miután már Pozsony vármegyei alispán és pozsonyi várnagy rangját betöltötte (1352-54), 1365-ben Itáliában harcolt, a pápai szolgálatban álló angol zsoldosvezér Hugh Mortimer „fehér csapat” nevű alakulatának alvezéréként. A XIV. században Észak-Itáliában önálló állam volt Bologna városa. 1376. márciusában felkelés tört ki a városban. Lerázta a pápai hatalmat. Helyreállt a kommunális szabadság. Az új helyzetben a város lépéseket tett hadereje kiépítésére, egyebek mellett magyar zsoldosokat is fogadott. A haderő jegyzékeiben (Libri degli Stipendiarii) 1376 és 1400 között olyan csapattisztek szerepelnek, mint Szalai Bereck és Benedek, Vasvári Jakab, Trencsényi János, Fehérvári Lukács, Nyíri Péter. Mindez mutatja a hadszervezeti korszakeltolódást Magyarország és Itália között: a lovagi típusig eljutó magyar vitézek már a zsoldosság viszonyai közé csöppentek és erre a legkevésbé volt jellemző a hűség eszménye.

Székelgy György

Irodalom: *Miskolczy István:* András herceg tragédiája és a nápolyi udvar (Századok, 1928) – *Koltay-Kastner Jenő:* Cola di Rienzo (Szeged, 1949) – *Kardos Tibor:* A magyarországi humanizmus kora (Bp., 1955) – *Karácsonyi János:* A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I. és II. k. (Bp., 1900-1901) – *Mályusz Elemér:* Toldi Miklós Olaszországban (Irodalomtörténet, 1923) – *Uő.:* A Toldi-monda történeti alapjai (Hadtörténelmi Közlemények, 1924) – *Gárdonyi Albert:* A középkori zsoldosintézmény és a magyarság (Hadtörténelmi Közlemények, 1942) – *Lukcsics Pál:* Olaszországban vitézkedő magyar lovagok jelvényei a XIV. században (Turul, 1931)

Kétszázötven esztendeje született Benkő Ferenc

1913-ban a nagyenyedi Bethlen Kollégium tanári kara Szilády Zoltán természettan tanár kezdeményezésére felhívást bocsátott közre, állítsanak emléket Benkő Ferencnek, az első magyar nyelvű ásványtan szerzőjének, az enyedi múzeum megteremtőjének, a híres természettudósnak. Halála százéves, majd születése kétszázadik évfordulóját a két világháború eseményei elsodorták, a méltó megemlékezések elmaradtak. A mostani évforduló kapcsán érdemes fölleveníteni a tudós professzor életét és munkásságát.

Kisbaconi Benkő Ferenc 1745. januárjában született Magyarláponton. Az ekkor már külföldön is elismert nagyenyedi kollégiumnak lett diákja. Enyedi pappá szentelése után Svájcban folytatta tanulmányait, majd 1780-ban a híres erdélyi bányász, Ribitzei

Ádám fiainak kísérőjeként kiment Göttingenbe, az akkori idők leghaladóbb német egyetemére. 1782-ben lefordította a mineralógia atyjának, Wernernek ásványtanát és hazai vonatkozásokkal kiegészítve 1784-ben Kolozsvárott *A köveknek és értzeknek külső megismerésétől jegyeikről* címmel kiadta. Itthon előbb a malomvízi gróf Kendefi családnál lett udvari pap és házitanító, majd a szebeni református eklézsia papjául választották. Közben beutazta Erdélyt, ásványokat, növényeket, régiségeket, ritkaságokat gyűjtött, felkereste a híres gyűjteményeket. Szabadidejét a tudományos munkának szentelte. 1786-ban megjelenteti a *Magyar mineralógia azaz a kövek s értzek tudománya* című művét, az első magyar nyelvű rendszeres ásványtani kézikönyvet.

Mindkét könyv arról tanúskodik, hogy Benkő Ferencnek nem volt könnyű dolga magyar nyelvű tudományos könyvet írni, hiszen meg kellett teremteni a magyar ásványtani szaknyelvet. Szóalkotása mai fülnek talán szokatlan, de igen szemléletes: színes, nem erőltetett, mesterkélts. Lássunk néhány példát: *büdöskő*=kén, *daráskő*=mésztufa, *gyantakő*=gipsz, *kígyókő*=szerpentin, *tsepegő kő*=cseppkő, *fekete ón*=ólom, *fattyú ón*=cink, *szappan agyag*=márga, *farkasnyál*=wolframit, *földolaj*=kőolaj. Nagy nyelvi alkotóképességre volt szüksége egy-egy szín különböző árnyalatának kifejezésére. Ilyeneket használt: hajnalszín, testszín, tündöszín, szalmaszín, borszín, tubákszín, hamuszürke, füstszürke, violaszín, meggyszín stb. Az ásvány- és kőzettan abban az időben még meglehetősen szerény ismeretekkel rendelkezett, témájában viszont bővebb volt, foglalkozott geológiával, őslénytantal is. Ír például a fazekasok által használt agyagfélésegekről, és megemlíti az erdélyi fazekasközpontokat.

Az Erdély-szerte ismert szakembert 1790-ben az enyedi kollégiumba hívják, őt választják a földrajz, természetrajz és német nyelv tanárává. Mint pap, Erdély egyik legkitűnőbb szónoka volt, amit bizonyít *Örvendetes és szomorú dolgok* címen kiadott tíz prédikációja, és a nagyszebeni templomavatáskor elmondott beszéde. Utolsó szebeni beszédét II. József császár halálára emlékezve mondta el, akit nagyra tartott, s eszméit magáévá tette.

Enyedi katedráját 1790 május 24-én, a klasszikus hagyományt felrúgva, magyar nyelvű beszéddel foglalta el. Szónoklatát így kezdte: „A teremtet két könyvet adott kezünkbe: a kegyelem könyvét és a természetnek könyvét. A biblia mellé tartozik tehát a természet kincses házának megismerése.” A beszédben keményen kikelt az értelmetlen, szajkózó, latin nyelvű tanítás ellen. Az oktatást magyar nyelven végezte, annak ellenére, hogy 1792-ben a főkonvizstórium külön utasította, hogy az eddigi „rendtartás szerint deák nyelven” tanított tárgyakat „ezután is azon a nyelven tanítsa”. Kazinczy, Bessenyei fellépése utáni évtizedben Erdélyben is erőteljesen jelentkezett a magyar nyelv iránti érdeklődés. Benkő összeköttetésben állt Kazinczyval, aki örömmel üdvözölte magyar nyelvű munkásságát. Az iskolát az élethez, a gyakorlathoz akarta közelíteni, hogy az anyanyelvű oktatás révén a diákokat megismertesse a környező világgal, s természettel. Ezt a célt szolgálták gyűjteményei, kertje, ahol állatokat tartott, valamint a botanikai kirándulások.

Az ásványtan mellett a természetrajz többi ágát is művelte. *Magyar Linneus* című kéziratban maradt munkájában az állat- és növényvilágot ismertette Linné rendszere szerint. A tanítványai számára írt könyv sajnos elveszett. A *Magyar Geográfia* című kézikönyvét Kolozsvárott adta ki 1801-1802-ben, mely Afrikát, Ázsiát és Amerikát ismertette. Az Európáról szóló kötet nem jelent meg, mivel a korabeli háborús viszonyok miatt gyakran változtak az országhatárok, s a szerző meg akarta várni a végleges megoldást, erre azonban nem volt lehetősége.

Tanári éveinek első időszakában, 1793-tól a századfordulóig évkönyvként jelent meg a *Parnassusi időöltés* című érdekes munkája, amit kezdetben Nagyszebenben, 1796-tól pedig Kolozsvárott adtak ki. Az olvasmányos, ismeretterjesztő könyvsorozat fontos szerepet töltött be az ifjúság honismereti nevelésében. „Mentül jobban esméri

valaki tulajdon hazáját, annál jobban tudgya azt mind szeretni, mind pedig más idegen földek felett betsülni."

A *Parnassusi időöltés* hatodik kötetében jelent meg az *Egy kis hazabéli utazás* című munka, az egyik első tudományos célú erdélyi útirajz, amiben 1783-1784-es utazásairól ír. Az első évben bejárta a Sóvidéket, majd Marosvásárhelyre, onnan a Mezőségen át Kolozsvárra utazott. Mindenhol megnézte a könyvtárakat, a különböző gyűjteményeket, s ezekről részletesen beszámolt. Ezután Hunyad megyében kirándult, a Hátszeg vidékére, a Zsíl völgybe, leírta a környék régiségeit, természeti ritkaságait, ásványkincseit, de megfigyelte a nép életét, az ipar lehetőségeit, a gyárakat is.

A könyv második részében ismét a mineralógiához tér vissza, s az előző két mű megjelenése óta eltelt időszak ásványtani, bányászati fejlődésének eredményeiről számol be. A *bányász helyekről* című rész földrajzi egységeként felsorolja az erdélyi és magyarországi bányahelyeket, meleg fürdőket, gyógyvizeket. A *mineralógiának legújabb systemájáról* című rész az akkoriban napvilágot látott új ásványrendszert mutatja be, kiegészítve a világ ásványlelőhelyeivel. Olyan újonnan felfedezett ásványokról is ír, amikről addig még nem jelent meg ismertetés. Mindez bizonyítja, hogy működése mindvégig kora tudományos színvonalán állt. Érdemeit jól ismerte a külföldi tudományos világ, a jénai Fizikai és Mineralógiai Tudós Társaság nagyrabecsülése jelölve levelező tagjává választotta. Érdemes megemlíteni, hogy e társaság első elnöke az erdélyi gróf Teleki Domokos volt.

Benkő tagja volt az első magyar tudós társaságnak is, az 1793-ban Marosvásárhelyen megalakult, s 1806-ig működő Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságnak. A társulat ülésein, mint távol élő, alig vehetett részt, de elküldte földrajzi és állattani munkáit. A társulat felállítására vonatkozó tervzetben már szerepelt a múzeumok szervezésének gondolata, amit Benkő Ferenc meg is valósított. Az Enyeden létrehozott gazdag természetrajzi gyűjtemény Benkő Ferenc tanári tevékenységének másik nagy érdeme. A kezdetben elsősorban szemléltetési, nevelési célokra létesített kollégiumi gyűjtemény hamarosan a köz javát szolgáló, Erdély természeti kincseit, régiségeit bemutató múzeummmá vált. Ez volt hazánk első múzeuma, megelőzve az 1802-ben Széchenyi Ferenc által alapított Nemzeti Múzeumot, valamint a Pesti Egyetem természetrajz gyűjteményét.

A múzeum nem volt előzmények nélküli. A tudományos oktatás, nevelés kezdettől fogva szükségessé tette a kollégium mellett egy könyvtár valamint egy tudományos gyűjtemény létesítését, már a XVIII. század húszas, harmincas éveitől, amit azután különböző magángyűjtemények is gyarapítottak. Ezek közül megemlíthetjük Borosnyai Nagy Márton orvos hagyatékát, melyben diplomák, orvosi könyvek mellett egy herbárium is volt, hazai növényekkel. Ajtai Abód Mihály régi könyveket, emléket, római kori szobrokat, domborműveket adományozott a kollégiumnak. A *Parnassusi időöltés* hetedik, utolsó megjelent darabja az *Enyedi ritkaságok* a Bethlen Kollégiumot mutatja be. Ebből tudjuk meg, hogy a könyvtárban volt egy „szép numismatika-théka”, abban régi és újabb pénzek, továbbá alkalmatosságra veretett arany, ezüst, réz, ön emlékeztet-pénzek”. A könyvtár egyik részét alkotta a „Myrothézium”, vagyis a ritkaságok gyűjteménye. Az itt őrzött tárgyak közt voltak régi fegyverek, páncélok, öltözetek, továbbá „az Atila pipája és koppantója, Lót feleségének nyelve, Bisterfeld professor boszorkányos könyve”. A könyvtárban csaknem ötezer kötet volt, legrégibb darabja egy 1474-ben Nürnbergben nyomtatott teológiai munka. Itt őrizték Bethlen Gábor, II. Rákóczi György és Apafi Mihály fejedelmek és más hírességek festményeit. A falakat négy ezüst, illetve réz emléktábla díszítette.

Benkő 1790-ben, Nagyenyedre kerülése után 180 forintért megvette elődje Galambos Mihály gyűjteményét, amihez hozzátette saját, szintén múzeumnak szánt állat- és növénygyűjteményét, ásványtárát, valamint Bethlen Gergely, a kollégium főgondnoka

által három szekéren elküldött mintegy kétezer darabból álló ásványkollekcióját. Az összegyűlt anyagot Benkő Ferenc szakszerűen elrendezte, s 1796-ban megnyílhatott az intézet új kollégiumában a *Raritatum et Naturalium Museum*. Bethlen Gergely a természettudományok professzor felügyeletére bízta a múzeumot, és azt akarta, hogy az érdeklődők is megtekinthessék. Erre utal 1796 szeptember 11-én Kolozsvárt kelt levelében: „Ha valaki látni kívánja az üveg alatt valókat, láthassa, nézhesse, de a collectionnak minden darabjait látni kívánó s azok között érdekesebb személyek az Historiae naturalis Professor jelenléte nélkül hozzá ne járulhassanak.” Így az enyedi múzeum nemcsak iskolai, hanem tudományos és társadalmi célokat is szolgált.

Az *Enyedi ritkaságok* leírása szerint egy roppant változatos, gazdag múzeum képe bontakozik ki előttünk, ami a vásárlások és ajándékozások következtében folyamatosan gyarapodott, s Benkő 1816-ban bekövetkezett haláláig csaknem 12000 darabra nőtt. Sajnos a múzeum anyaga az 1848-49-es szabadságharc során teljesen elpusztult. Először a megszálló osztrákok kezdték fosztogatni, rabolni. Egy részét Szebenbe vitték a Bruckenthal múzeumba. 1849 januárjában azután a románok támadása során, amikor folyóították Enyedet, a kollégium is leégett, a múzeum anyaga megsemmisült. A szabadságharc utáni években sikerült újjáéleszteni a múzeumot, hála Herepei Károly és Elekes Károly tanároknak. Az ásvány- és régiségtártól elválasztották az állat- és növénytárat, a kezdetben együtt kezelt anyaggyűjtemény ezután szakok szerint elkülönülve fejlődött tovább.

Benkő tanításával, előadásaival, múzeumi munkájával az ifjúság nevelését, természettudományos ismereteinek gazdagítását szolgálta, új korszakot nyitott a kollégium életében. Egyéniségét tanítványa és utóda Baritz János találóan jellemezte: „Nyájas, víg és szelíd tréfájú, de nem csacsogó; társalkodó, de nem alkalmatlan; vendéglő, de nem vesztegető; takarékos, de nem fősvény; jó ízlésű, csinos, de nem pompás; rendszerető, de nem feszes. Senkit sem gondolattal, sem cselekedettel meg nem kívánt bántani, mindennek kedvében járt; magamérséklő még a legkényesebb körülményekben is. Élete józan, feddhetetlen, minden láрма nélkül; inkább kívánt jó lenni, mint a soka-ságban elhíresedni.”

Benkő Ferenc neve halála után teljesen feledésbe merült. Jellemző, hogy a Pallas, majd a Révai Lexikon is – tévesen – úgy említi, az első magyar ásványtant Zay Sámuel orvosdoktor írta 1791-ben. Benkő öt évvel előzte meg őt. Zay jól ismerte Benkő művét, idézte azt, s mind nyelvezetében, mind beosztásában őt követte. A legújabb Magyar Nagylexikonunk már korrigálta ezt a tévedést. Benkő Ferenc a lelkes tudós és gyűjtő ásványtani, természettudományi munkásságával, tanári, múzeumszervezői, honismereti tevékenységével, a nemzeti nyelv és műveltség felvirágoztatásáért vívott harcával méltán érdemes az utókor emlékeztetére.

Udvarhelyi Nándor

Győry Sándor, a reformkor mérnöke

Szakkörünk 1975-ben, dr. Bátyai Jenő Komárom megyei Dolgozók Lapjában megjelent cikkéből kapott először hírt a tarjáni születésű Győry Sándorról. Elhatároztuk, hogy megismerjük községünk szülöttjének életét és munkásságát. Elkezdtek az anyaggyűjtést. Először a református egyház iratanyagát tekintettük át. Itt találtunk anyakönyvi bejegyzéseket a családról. Kutatómunkánkat a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában folytattuk, s felvettük a kapcsolatot a Debreceni Református Kollégiummal is. 1988-ban jutott el kutatásunk ahhoz a ponthoz, hogy iskolánknak a névfelvételt ajánljuk.

Győry Sándor születésének 195. évfordulóján vette fel nevét a tarjáni általános iskola. Ez alkalomból iskolatörténeti kiállítást nyitottunk, s alapító levéllel tettük emlékeztetéssé ezt a napot.

Ez év április 15-én ünnepeltük születésének 200., halálának 135. évfordulóját. Az építkezés miatt lerombolt iskolatörténeti kiállítást újra rendeztük. Fényképeket készítettünk egykori Úri utca 36- szám alatti lakásról. Műveinek méltó elhelyezésére létrehoztuk a honismereti kiskönyvtárunkat.

Édesapja Győri Imre református lelkész a türelmi rendeletet követően, (1985. június 22-én) került Tarjánba, ebbe a Gerecse hegységben fekvő faluba. Az 1732 óta vezetett anyakönyv bevezetőjében utal arra, hogy lelkészi könyörgésük beteljesült, II. József uralkodó bevezette a szabad vallásgyakorlatot, s ennek köszönhetően elfoglalhatta ezt a helyet. Még ebben az évben feleségül vette az „Alcsúthy Prédikátor T. Nagy István úr. H. leányát Juliannát”. A tarjáni református gyülekezet nem volt nagy létszámú, s nem tartozott soha a gazdag egyházak közé. A hívek azonban mindig szívügyüknek tekintették hitéletük ápolását. Sok-sok példát lehetne áldozatvállalásukra felhozni, de csak egy álljon itt: 1779-1785 között felépült az új templom. Ennek lett lelkipásztora Győri Imre. Házasságukból nyolc gyermek született Tarjánban: Ferenc, Julianna, József, Imre, Imre, Sándor, Zsigmond, Zsófia, s egy, István, Révalmásón. A negyedik és ötödikként született Imrék, valamint a hetedikként született Zsigmond csak pár hetes kort értek meg. Hatodik gyermekükből vált „Győry Sándor mérnök és országos királyi építészeti igazgató, am. tudományos akadémia rendes tagja.” Az anyakönyvi bejegyzés így szól: „1795. ápr. 15. Győri Imre és Nagy Julianna fia Sándor Ka. Katona János, Kis Ferenc.” (i-vel anyakönyvezték, később azonban y-nal írta nevét)

Hat éves koráig éltek Tarjánban. A család ekkor Révalmásra költözött, ott teljesített édesapja lelkészi szolgálatot. Édesanyja 1815-ben, 44 éves korában, édesapja 1817-ben, 62 esztendősen halt meg Almáson. Győry Sándor ekkor a debreceni kollégium diákja volt. 1912-ben – latin tógás diákként – felvették a 3. klassziszba Csepi Mihály bejegyzése nyomán, Senior Nagy Sámuel osztályába.

Tanulmányait Pozsonyban kezdte, majd Nagykőrösön folytatta. 1810-től tanult Debrecenben. A mérnöki tudományokat a pesti egyetemen hallgatta (Institutum Geometricum), 1821-ben nyert oklevelet. Ezután a Huszár Mátyás vezetésével folyó Duna felmérésnél dolgozott, majd mint országos királyi építészeti igazgató működött 1832-ig, akadémiai tagságáig.

1832. márc. 9-én (37 éves) a Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. Ugyanezen év szeptember 1-én, néhány Tittel Pál helyére, a matematikai főosztály vezetőjévé és az akadémia rendes tagjává választották. Ekkor otthagyta a rendes fizetéssel és nyugdíjjal járó magasabb rangú hivatalát, az építészeti igazgatóságot és egyéb mérnöki vállalatát is, hogy egészen a tudományoknak élhessen. Az Akadémiának haláláig munkás tagja volt.

A legelső vízepítő mérnökeink közül való, „akik sorában talán így lehetne – az alkotói génuszt figyelembe véve – a rangsort felállítani: Vásárhelyi Pál, Beszédes József, Vedres István, Huszár Mátyás és Győry Sándor.”

A későbbi Erzsébet-hidat ott és úgy építették fel, ahogy azt Ő jóval korábban megálmodta. A matematikai tudományoknak hazánkba áttöltetése, s meghonosítása ügyében, mint úttörő, küzdött az elébe gördülő akadályokkal, amelyek a nyelvre is vonatkoztak. Magyar műnyelvet, műszavakat kellett teremtenie. Tőle ered a függvény szó. Főbb szóalkotásai: kitevő, viszony, hatvány, haladás, szorzó, közbeiktatás, emelkedő sor, sorozat, hanyatló, összehajló, összetartó, általános tag, közös osztó, származtatás, közelítés.

1860-1865 között szerkesztette az Akadémiai Értesítőt, a matematikai és természet-tudományi osztályok közlönyét. Néhány költeménye jelent meg 1822-ben Széplite-

raturai Ajándékban. A matematikán kívül foglalkozott közgazdaságtannal, műszaki, közlekedési tudományokkal, zeneelmélettel. Ezen témákban sok-sok cikke jelent meg a Tudományos Gyűjteményben, a Magyar Tud. Társ. Évkönyvében, a Tudomány Társban, a Társalkodóban, a Hetilapban, az Irodalmi Őrben, az Új Magyar Múzeumban, a Magyar Sajtóban. Főbb munkái: *A Buda és Pest között építendő álló hídról.* (1832) – *A felsőbb analysis elemei.* (1836–40. két füzet Ezért a művéért elnyerte a Marcibányi-féle nagyjutalmat) – *Budapestnek árvíz ellen való megóvásáról.* (1845) – *A hangszer készítéséről és a zongora hangolásáról mérséklet nélkül tiszta viszonyok szerint.* (1858) – *A hangrendszeréről és zongorák hangolásáról mérséklés nélkül tiszta viszonyok szerint.* (1864) – Kéziratban maradt *Némelyek a tizes tört számokról* című munkája, amit a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárchájában őriznek.

A reformkor eszméi hatották át munkásságát. A népnevelést igen fontosnak tartotta. A tudományok terjesztése és alkalmazása című cikkében elősorolja az iskolai nevelés hiányait, hangsúlyozva, hogy a tudományok értelmi, erkölcsi és anyagi erőt képviselnek. Ugyanebben az írásában fejti ki: „Nem tunyaság a nemzetnek hátramaradásának oka, hanem az elvesztegetett nemzeti erő, a foganatlan munka, a természeti ösztönök célszerű igazgatásának eltévesztett iránya, s a társas élet céljával egészen ellenkező működése. Ezen oknál fogva volt és lesz, mindenkor és mindenütt, a míveletlen nemzetek jelleme restség, tunyaság, dologtalanság, mellyből nincs szabadulás, hanem általános felsőbb műveltség terjedésével. Aki szorgalmat akar teremteni, a ki meg akarja változtatni a dologtalan, tunya nemzetek jellemét, adjon tehetséget nekik, hasznos foglalkozást űzheti, s munkájuk érdemlett jutalmát elmaradhatatlanul bizonyítsa.” A Népnevelés című írásában kifejti a polgárosodás jelentőségét: „[...] az emberi műveltség elérhető legmagasabb fokozatát, mint az ember célját tartván szemünk előtt, e cél eléréséig a polgárság által az, emberiség célját, a polgárság elébb vitele által lehet elérni.”

Győry Sándor szorgalmas, pontos ember volt. Nem mulasztott el egy akadémiai ülést sem. 1867-1868 telén azonban sokat betegeskedett, s ezért nem tudott megjelenni az üléseken. A következő adat, ami rendelkezésünkre áll, az 1870. március 19-i összes ülés jegyzőkönyvéből való: halála március 9-én bekövetkezett. Egy hónap múlva lett volna 75 éves. Az akadémia akkori titkára Arany János volt. Ő szavait jegyzi: „Az Akadémia, midőn jeles tagjai elvesztése miatt sajnálatát kifejezi, felhívja egyszersmind, [...] a II. osztályát, hogy emlékbeszédök iránt gondoskodjanak.”

Neve fémjelzi azt a szorgos munkát, ami iskolánkat is jellemzi. Tanulóink, magunk elé példaképként állíthatjuk Őt. Immár hagyománnyá vált a tanév utolsó hetében tartott Győry Sándor ünnepségek megrendezése. Ekkor nemes vetélkedések zajlanak. A hetet ünnepélyes megemlékezéssel zárjuk, ahol a vetélkedőkön legjobban szerepeltek jutalmazása is megtörténik.

Szegedi Jánosné

Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságról

200 esztendővel ezelőtt tartotta első ülését Marosvásárhelyen Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság. Ezen az alakuló ülésen már megfogalmazódott az a felismerés, amelyet azóta sem győzünk eléggé méltatni: az erdélyi szellemi, irodalmi és tudományos élet egyik jellemzője a decentralizált központok megléte és termékenyítő hatása. A Nyelvmívelő Társaság egyik legnagyobb érdeme, hogy mozgósítani tudta az alkotó energiákat. Rendszerezem a tudós társaság tagjainak, pártolóinak és támogatóinak imponáló névsorát. A 183 „jeles” közül csak alig néhányan éltek Bécsben, Budán,

Pesten, Pozsonyban vagy Kolozsváron. Nagy részük vidéken született, ide tért vissza, s innen küldte tanulmányait, irodalmi munkáit. A tudós társaság tagjai által beküldött tízezer oldalnyi kézirat az erdélyi tudományosság páratlan értéke és kincsebányója. A társadalom és természettudományok egész területét felöleli, s nagyrészt feldolgozatlan!

Az alakuló ülésen tetelesen is megfogalmazták: „A tudományok mezején elszéledt nemes munkálkodó elméknek, kik annak csaknem minden szegletében dolgozni kezdettenek, de rész szerint a jóízű szükségesebb munkáknak eszméirekre és megválasztásokra nézve segítségre szükségük vagy, rész szerint ösztönök nem lévén, kedvek ellen hevernek; vagy pedig munkájoknak rendiben tulajdon hajlandóságokat követvén, midőn egy bizonyos nyomon menni, s a közönséges célra intéztetve lenni nem láttatnak, s amiatt egész érdekem ki nem tetszhetik, vezérlésekre és, amennyiben lehet, egybekötésekre lévén szükség, a Társaság igyekezni fog ezen szükségén segíteni.”

Meghirdetett eszméihez híven a tudós társaság az enciklopédikus műveltség meghonosítását tartotta egyik legfontosabb feladatának. Mindez nemcsak a tervek sokirányúságában, a tudomány és gyakorlat kapcsolatában, a nagy, átfogó munkák hirdetésében követhető nyomon, hanem a jegyzőkönyvekben és kéziratokban is.

„A Nyelv-művelő Társaság tervei között szerepelt az erdélyi enciklopédia is. (...) Az erdélyi enciklopédia célja Erdély népei történetének megírása, földrajzáának, természeti kincseinek, művelődésének ismerete volt. Az erdélyi enciklopédia össze akarta foglalni az Erdélyre vonatkozó korabeli tudományos ismereteket, és egyúttal azok alapján elő akarta segíteni Erdély polgárosodását, népeinek egymáshoz való közeledését.” – írja Jancsó Elemér 1955-ben megjelent Az Erdélyi Magyar Nyelv-művelő Társaság című kötetében.

Az enciklopédikus érdeklődés jegyében a tudós Társaság vezetői arra kérték a külföldre utazókat, egyetemre járókat, hogy tanulmányozzák az ott látott technikai újdonosságokat, a gépek működését és az ipari termelés folyamatait: „A tudományok rendiben a legjobb iskolabéli tanítás és tanulás is nem tudomány, csak készület. Hogy azért a haza fiai iskolájukat végezvén is, a tudományokkal függésben és barátságban maradjanak, igyekeznek a Társaság az idegen országokon kijövő szebb-tudós könyveket és egyszersmind a tudományoknak állapotját is azoknak naponként való növekedésével a magyar közönséggel megismertetni.”

Igazat kell adnunk Enyedi Sándornak, amikor 1988-ban a Szépirodalmi Könyvkiadónál megjelent kötetében Aranka Györgyöt dilettánsnak minősíti, aki nem tekinthető szakmabeli irodalmárnak vagy nyelvésznek. Aranka György érdeme, hogy kidolgozta azt a valódi programot, azt a nyelvészet, az irodalom, a társadalom- és természettudományok egészét átfogó feladatrendszert, amely a tudós Társaság bűvkörébe tudta vonni nemcsak az erdélyi, hanem a magyarországi írókat, tudósokat, akiknek rendes vagy pártoló tagságát, akár jelentkezését mindig nagy örömmel fogadta Aranka György. Egy XVIII-XIX. századi, Marosvásárhelyi nagyságú vidéki kisvárosban országos jellegű tudós társaságot működtetni, önmagában számottevő fegyvertény. Aranka világosan látta a feladat súlyát és jelentőségét. „Miolta a Magyar Társaság felállott, mind néztem szorgalmasan annak folyását és gyűléseinek rendit: s minél tovább néztem, annál inkább meggyőződtem, hogy céloamat véle el nem érem. Én soha társaságot nem láttam, és ilyent, amineműt én akkor ki is gondoltam, több német, francia és anglus országokba járt hazánkfiak se láttanak. Mert az én gondolatom szerint ennek, amint a haza történeteit, állapotját, régiségeit s ritkaságait illető darabokra nézve is gyűjteményes társaságnak kell lenni amely nem olyan nehéz és lehetetlen munka, hogy egynehány tanult jó hazafiaival egybekötvén magamat, véghez ne vihessem: úgy ellenben a nyelv-művelésre nézve (...) mondom, ennek a társaságnak is nemcsak gyűjteményes, hanem *munkás társaságnak* is kell lenni, s kivált helyben minden különbséget, minden kérdést fel kell vetni, megírni, megítélni, egyszóval rendes és igen munkás gyűléseket kell tartani.”

Aranka – meghirdetett programja szerint – eleve óvta attól a Társaságot, hogy belterjes, alig néhány ember érdeklődésére számított, csupa litterátus emberek gyülekeztetvé váljon. 1794. tavaszától az üléseken mind nagyobb számban vesznek részt a helybeli vagy éppen átutazó, tudománnyal foglalkozó férfiak.

Az Aranka Györgyhöz írott levelek, az ezekre küldött válaszok révén – Jancsó Elemér sokat idézett kötetében 1235 levelet említ! – Marosvásárhely felé irányult az országos érdeklődés. A Bécsbe, Magyarország különböző városaiba küldött levelek megtették a maguk hatását: egyre többen küldték el nyelvészeti, történeti, orvostudományi, természettudományi kutatásaik eredményét. 1793 és 1806 között – a kolozsvári magyar színház mellett – Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság tett a legtöbbet a magyar nyelvű művelődés, tudományosság megteremtéséért!

Az eddigi kutatások a Nyelvművelő Társaság nyelvészeti, irodalmi, társadalomtudományi – elsősorban történeti – munkásságát emelték az érdeklődés fókuszába. Holott a második szakaszban – 1796-1801 között – rendszeressé válik a természettudományok művelése is. Ennek egyik mozgató rugója szervesen kapcsolódik a felvilágosítók általános törekvéseihez: a haza kincseinek megismerése révén azokat közvetlenül használják a társadalom fejlesztése javára, a feudális elmaradottság felszámolására, a polgárosodás ösztönzésére. A természettudományok művelése törvényszerűen maga után vonta az ipar, a kereskedelem, a mezőgazdaság fejlesztésének programszerűen megfogalmazott követelését. Aranka György éppen ezért bízta meg 1794-ben a Göttingába induló orvos és nyelvész Gyarmathi Sámuel, hogy az ottani gyárakban látott gépekről modelleket készítsen, s azokat hozza haza, Erdélybe.

Erdély lakosságának döntő többsége mezőgazdasággal foglalkozott. Éppen ezért a Társaság már megalakulásának pillanatában a mezőgazdasági tudományok művelését, a fejlett nyugati mezőgazdaság meghonosítását tartotta egyik legfontosabb feladatának. Gyarmathi Sámuel 1796. december 23-án részletesen beszámolt Aranka Györgynek a Nyugaton látott és általa tanulmányozott mezőgazdasági gépekről: „Én, ki a mi szegény művelten hazánkban igyekeztem elejétől fogva valami közhaszonra télző munka könnyebbítését kívánni, a többi között futtattam eszemet azon, hogy miként lehetne a fonást, nevezetesen Machina által, véghez vinni, egy olyan országban, hol kender, len elég terem és gyapot is közel elég találhatik, s gyapjú is bőven van, sokkal könnyebben jutván fonáshoz, mint eddig, sokkal többet is szőhessenek; és a siléziaiakhoz oly sokszor náluk is készíülhető vászonért ne folyamodjanak.” Még egyszer hangsúlyozom: a nyelvész Gyarmathi Sámuel nem tartotta rangon aluli foglalatosságnak, hogy gyárakat – „fábrikákat” – látogasson meg. Részletesen leírta az általa látott gépeket, azok árát, s arra kérte Aranka Györgyöt, hogy – divatos kifejezéssel szólva – az információkat közvetítse a Gubernium felé.

„Mit gondol a Mlgos Úr! Vajon az efféle, ország közhasznára célozó dolgok nem interessálnák-e a Mlgos Gubernátor Úr ő Excját. Vajon nem szeretné, hogy az ember több efféléknek kivizsgálására is fordítva időt és költséget is? Vajon kívánna-e segedellemmel lenni? Vagy talán az ausztriai fabrikák igen irigy szemmel nézván, hogy mi szegény barbarus kolóniák valamit a mesterségekben is iparkodunk: efféle igyekeztünket megfojtani sürgető kötelességüknek tartják; s ugyanezen oldalról nézván a dolgot nekünk is, efféléken iparkodóknak, az előremenetelben való reménységre igen kevés módot engednek, és minden alkalmatosságot arra kikeresnek, hogy minket a mi ügyefogyott és tudatlan státusunkban szorgalmatosan megtartsanak.”

Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság legjelentősebb történésze és botanikusa is egy vidéki faluban élte le élete java részét: „Az erdővidéki Középpajtát kétszáz évvel ezelőtt egy történetudós és botanikus tehetsége és szorgalma juttatta világhírré. Benkő József (1740-1814) ugyan a közeli Bárdócon született, de munkásévei nagy részét Középpajtán élte le, s hamvai is ennek a falunak a temetőjében keveredtek el a szülőföld rögeivel.” – summarizes the importance of Benkő Samu.

A historikus és botanikus Benkő József munkássága a felvilágosodás eszmeköréhez tartozik. „Benkő József főműve, a Transsilvania (mind a nyomtatásban megjelent általános, mind pedig a kéziratban maradt speciális rész) beszédes bizonyossága annak, hogy a XVIII. század második felében – ha kissé elkésve is – az erdélyi történetírás a maga feladatává tette a történesekben forgolódo ember egész környezetének a tanulmányozását, a társadalmi éppen úgy, mint a természetit.” – folytatja a sajátos ars poeticát Benkő Samu. A kéziratban maradt, és a marosvásárhelyi Teleki-tékában őrzött Transilvania Specialis Erdély történetét helységenként tárgyalja, feljegyez minden érdemlegest a néprajz, a művelődéstörténet, a közigazgatás, a jogtörténet, a földművelés, az állattenyésztés, a háziipar, a bányaiipar területéről. Szűkebb pátriám, a Sövidék történetének megírásakor mindmáig egyedülálló utalásokat találtam a kis tájegység múltjára, sóbányájára, fazekasságára vonatkozóan. A Linné szellemében megírt Flora Transsilvanica, a botanika szótára – latin, magyar és román nyelven! –, az Imago specum, az első nálunk ismert, latinul és hollandul megírt barlangkutató tanulmány, A középpajtai dohány és A középpajtai szkumpia jelzi, hogy Benkő József mennyire fontosnak tartotta a természettudományos oktatás meghonosítását.

„Ebben a mi boldog és tudományoknak való századunkban, midőn a természet növényországa törvényeit Európa minden szögletében szorgalommal tanulják, csak a mi Erdélyünk van arra kényszerítve, hogy néhány tudósunkat kivéve, az iskolai ifjúság rendkívüli kárára azt sem tudjuk, mi értendő a természetrajz neve alatt.”

A természettudományok térhódításáért folytatott küzdelemben Benkő József és Gyarmathi Sámuel nem voltak magányos harcosok. Aranka György arra buzdította a Nyelvmívelő Társaság tagjait, hogy ajándékaikkal járuljanak hozzá a gyűjtemény gyarapításához, írják le az általuk megfigyelt természeti jelenségeket, s küldjék el a ritka kőzeteket. A beérkezett jelentéseket a társaság ülésein megvitatták, s a tervezett második tanulmánykötetben több természettudományi értekezést szándékoztak közölni.

A Nyelvmívelő Társaság legkiemelkedőbb ásványtani kutatója Benkő Ferenc nagyenyedi professzor volt, akinek Varga Árpád állított méltó emléket az Erdélyi Múzeum 1993/1-2. füzetében. Benkő Ferenc nevéhez fűződik az első magyar nyelvű ásványtani kötet, a *Magyar mineralógia* megírása. Mindez szervesen kapcsolódott a tudós társaság célkitűzéséhez: az ásványkincsek megismerése hozzájárul Erdély bányászatának fejlődéséhez. *Parnasszusi Időtöltés* címmel 1790-1796 között évente füzeteket adott ki, amelyekben tudományos munkáit is közölte. A VI. kötet első részében például *Bányáshelyekről* címmel jegyzékbe foglalja az erdélyi, harzi és ilmenai bányákat. A harmadik fejezetben *A mineralogia legújabb systemájáról* írt, felsorolta mindazokat az ásványokat, amelyeket a Magyar Mineralógia 1786-os megjelenése után határoztak meg. Munkájában óriási segítséget jelentett Gyarmathi Sámuel és Zeyk Dániel, akik folyamatosan szállították a korabeli külföldi szakirodalmat. Benkő Ferenc a szerzője az „egyik első, tudományos célkitűzésű erdélyi útirajznak.” (Vita Zsigmond)

Tanári és tudományos munkássága mellett a nagyenyedi kollégium már meglévő régiség- és ásványtani gyűjteményét is tovább gyarapította, rendszerezte, így őt tekintethetjük az ország első nyilvános természetrajzi múzeuma őrének. Gazdálkodással, gyógymóddal kapcsolatos feljegyzései a felvilágosodás értelmiségijének enciklopédikus érdeklődését bizonyítják. A Varga Árpád által ismertetett *Diarium*, „mindeneskönyv”, a XVIII. és XIX. század fordulójának egyik legbecsesebb forrásértékű feljegyzése, kordokumentuma.

Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság tagjai között ott találjuk a kor legjelentősebb erdélyi orvosait, a kolozsvári orvostani intézet tanárait, a nagyobb városokban működő orvosokat. Nyulas Ferenc, Soós Márton, Gecse Dániel, Gyarmathi Sámuel, Pataki Sámuel, a román Ioan Molnar-Piuaru, Étienne András neve nemcsak a Nyelvmívelő Társaság orvostudományi érdeklődését bizonyítja, hanem tudományos munkásságuk egyben a magyar orvostudomány egyik úttörő korszakát is jelzi.

„Minden hazafi, valaki tudományoknak gyakorlása végett az országból kilépi, visszajövetelével mindaddig hivatását ne folytassa, valameddig hazánkban, avagy ha csak egy-két hasznos szüleményét fel nem fedezte és a nemes közönséggel *anyanyelven* nyomtatásban meg nem ismertette.” – írta Nyulas Ferenc *Az Erdélyországi orvosvizeknek bontásáról közönségesen* című kötetében.

Aranka György érdeme, hogy a magyarországi orvosokat is mozgósítani tudta a Társaság által meghirdetett célkitűzések érdekében. A kor orvosai nagyon sokat tettek az orvosi nyelv magyarosításáért – mintegy folytatva a páratlan tudománytörténeti jelentőségű *Ars medica*, Az orvoslás művészete Lencsés György által elkezdett hagyományát! –, felhívták az ország lakóinak figyelmét a közegészségügy kérdéseire. Enciklopédikus érdeklődésük lehetővé tette, hogy szaktudományukon kívül más tudományágakkal is foglalkozzanak.

Az orvos Gyarmathi Sámuel nyelvészettel és a mezőgazdálkodás kérdéseivel foglalkozott, az orvos Soós Márton a színészetet pártfogolta, Nyulas Ferenc az orvosi szaknyelv megújítását tartotta egyik legfontosabb feladatának. Gecse Dániel neve pedig Emberszereteti Intézete révén vált elismertté. Orbán Balázs nem véletlenül nevezte a XIX. század „legjótékonyabb emberé”-nek.

Ugyanakkor a Hunyad, Szeben, Brassó, Háromszék megyei pestisjárvány leküzdésében vállalt meghatározó szerepet. A himlőoltás meghonosításának, a nemi betegségek elleni küzdelem, az empirikus bábaképzés egyik legjelentősebb képviselője. A tudós társaság enciklopédikus érdeklődésének megfelelően nyelvészettel, csillagászatral és növénytantal is foglalkozott. A sors keserű fintora, hogy Marosvásárhelyen, ahol a Szityori József alapította polgári kórház – „E vala Erdély országban kezdete a gyógyintézetnek” – orvosa volt, még az ő nevével fémjelzett utcanévtől is megfosztották.

Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság 13 évi áldásos munkája nélkül mennyivel kevesebbet tudnánk Erdély Gyógyvizeiről és csodás „ritkaságairól”. Aranka György maga is foglalkozott az ásványvizek kérdésével, a tudós társaság tagjait is biztatta az ásványvizek vegyelemzésére. Közülük a kibédi Mátyus István és a nyárádköszvényesi Nyulas Ferenc nevét említjük. Mátyus István *Ó és új Diaetetica-ja*, Nyulas Ferenc *Az Erdélyországi orvosvizeknek bontásáról közönségesen* ma is pótolhatatlan szakmunka. Mátyus István az utrechti egyetemen szerzett orvostudomány oklevelet, 1759-ben hazatért, Marosvásárhelyen telepedett le, s itt is halt meg 1802-ben. Spielmann József Másoknak világítva nemcsak méltó emléket állított a tudós orvosnak, hanem az enciklopédikus érdeklődésű példakép portréját is megrajzolta.

Nyulas Ferencet 1788-ban avatták doktorrá. Pestről hazatért Erdélybe, s Szamosújváron telepedett le, mint gyakorló orvos. A himlőoltást Erdélyben ő ismertette meg, s az 1795-ös pestisjárvány idején 53 erdélyi községben gyógyított. A Nyelvmívelő Társaság egyik lelelkesebb híve volt. A járványokra, az újabb gyógymódokra mindig töle kértek jelentést. 1806-ban Erdély főorvosa lett, Aranka Györgyhez írott levelei az erdélyi magyar nyelvű orvostudomány XVIII-XIX. század elejei történetének nagy értékű dokumentumai.

A Nyelvmívelő Társaság nagy hatással volt Bolyai Farkasra is. Alig foglalta el a marosvásárhelyi református kollégium matematikai, fizikai és kémiai tanszékét, máris bekapcsolódott a tudós társaság munkásságába. Köteles Sámuellel együtt Aranka György legfőbb támasza a hanyatló társaság megreformálásában. 1806-ban maga is kidolgozott egy tervet a társaság újraszervezésére. Annak megszűnése után Döbrentei Gábor Erdélyi Múzeumának és a Tudós Társaság megszervezésében is részt vett.

Tófalvi Zoltán

Eberhardt Károly emlékezete*

Valamennyi Eberhardt Károlyt megemlítő forrástól eltérően a Vas megyei, pápoci katolikus plébániahivatal anyakönyvi bejegyzése szerint Eberhard (!) Károly 1825. január 27-én született. Nevében eredetileg nem szerepelt „t” betű, de később *Eberhardt* névalakban vált ismertté. Családjának neve az ó-német Epurhart (erős mint a vadkan) személynévből ered és ősi német dinasztia jelöl, amelynek tagjai a középkorban Württemberg fejedelmei voltak. Felmenői a csallóközi, egykori történelmi Eberhard településen (ma: Malinovo) találták meg első magyarországi otthonukat s nem kizárt, hogy a falu tőlük kapta elnevezését.¹

Eberhardt Károly előbb a pápai bencés gimnáziumban tanult, majd Magyaróvárott végzett négy latin osztályt. Mostoha anyagi körülményei miatt nem tanulhatott tovább, ezért segéd-tanítónak állt Kajáron, utóbb Vaszaron. 1844 januárjában búcsút intett az iskolának és a pozsonyi 2. számú gyalogezred közlegénye lett. Az 1848-as forradalom kitörésekor Eberhardt őrmester néhány társával elhagyta századát és Pesten Klauzál őrnagynál jelentkezett szolgálatra a honvédsereg oldalán. Számos csatában kitüntette magát, különösen a szent-tamási ütközetben, ahol vérző sebe dacára tovább küzdött. 1849 nyarán Guyon Richárd seregében már kapitányi rangot, századosi címet viselt. Az orosz inváziót követően, a temesvári vesztes csata után „Világos árnyékában” Bulgáriába s onnan Törökországba menekült.²

Törökországtól Itáliáig: Garibaldi ezredese

Eberhardt Károly 1850-ben *Abdurrahman aga* néven muzulmánná lett, nehogy a török kormány kiadja a Habsburg-háznak. Keresztülment a vallás által megkövetelt szertartásokon, ezért megtarthatta századosi rangját és egész fizetést kapott. 1851-re olyan szinten sajátította el a török nyelvet, hogy a libanoni felkelők elleni küzdelemben alőrnagyként már irányította a török csapatokat. A következő évben a török kormány engedélyével felajánlotta kardját az Oroszország ellen évtizedek óta önvédelmi harcot folytató cserkeszeknek. Eberhardt Károly jelentős szerepet játszott abban a vállalkozásban, amelynek során Szachum-Kálét, a stratégiai fontosságú tengerparti várost hatalmukba kerítették, leküzdvé az ottani orosz ellenállást.³ 1853. október 3-án Törökország hadat üzent Oroszországnak. A kiobbant krími háborúban Eberhardt a damaszkuszi lovasság kötelékében tanúsított önfeláldozó hozzáállásáért megkapta a legmagasabb elismerést, a Medzsid-rendet.

* Ez a tanulmány a celldömölki Kresznerics Ferenc Könyvtár és a helyi honismereti kör által 1994-ben meghirdetett helytörténeti pályázatra készült és II. díjat nyert dolgozat tömörített változata. (Szerk.)

¹ Magyar helységnév-azonosító szótár. Szerk. Lelkes György. Bp. 1992. 122. old.

² Haczky Dániel: Eberhardt Károly. Magyarország és Nagyvilág. 1868 (14. sz.) 157. old.

³ Szalczer Sándor: A magyar emigránsok Törökországban 1849-1861. Pécs, 1893. 293. old.

1857-ben Eberhardt Károly a világhírű magyar orientalistát, a *Resid effendi* néven utazó Vámbéry Ármint anyagilag támogatta, első keleti útján kalauzolta, sőt megélhetést is szerzett számára. A tudós 1867-ben írt levelében, tehát kerekén egy évtizeddel az események után így fogalmazott: „Ha hazámnak és a világnak valahára használhatók, az Ön érdeme leendő...”⁴

1859. júliusában – az elsőek egyikeként – Itáliába sietett, hogy az alakulóban lévő magyar légió egyik zászlóaljának vezetését átvegye. A seregszervezéshez fűzött remények azonban szertefoszlottak. Az immár őrnagyi rangban lévő Eberhardt – több társával együtt – félzsolddal átvette a szárd hadsereg. A várakozási állományba helyezett tisztek évi illetménye Eberhardt esetében 1750 lírát s egy lótarast tett ki.⁵

1860. május 11-én Giuseppe Garibaldi Marsalánál zászlót bontott az olasz szabadsággért: szicíliai expedíciójának 1162 önkéntese, az ún. *Ezrek* között találjuk Eberhardt Károlyt is.⁶ Nemsokára már mint alezredes, dandárparancsnoki tisztséget töltött be. A Garibaldi-sereg 1860-as előrenyomulásának egyik legfényesebb fejezete az októberi voltournói csata, ahol a nápolyiak megkísérelték a felkelők megállítását. Eberhardt alezredes volt az, aki a vesztesre álló ütközet során dandárával visszavette a támadó királyi egységeket és tartotta az állásokat mindaddig, amíg erősítésként néhány újabb zászlóalj megérkezett és sikerült végleg megghiúsítani az ellenség terveit.⁷ Nem kis mértékben Eberhardtnak köszönhető, hogy a nápolyiak visszavonultak és a felkelők október 25-én át tudtak kelni a Voltournón. Később Garibaldi lemondott a politikai vezérszerepéről és harcosai vezető nélkül maradtak. Eberhardt Károly is kénytelen volt levetni a Garibaldi-féle egyenruhát, amit azonban élete végéig megőrzött.⁸

Aspromonte: az olasz Világos

1861 márciusában az egységes olasz parlament Piemontot a hozzácsatolt területekkel egyetemben Olasz Királysággá, II. Viktor Emánuelt pedig királlyá nyilvánította. A népi felkelés gyümölcseit a monarchia sajátította ki. A déli önkéntes olasz sereg feloszlása után Eberhardt felajánlotta szolgálatait a királynak, de az 1861. december 29-én kinevezett ezredes és a Kossuth-család között szoros kapcsolat maradt, amit baráti hangú levelek sora bizonyít. Kossuth Lajos 1862 júliusában nem is titkolta, hogy felkéri Eberhardt az olaszországi magyar légió főparancsnoki tisztségére. Az ebben az irányban tapogatózó Kossuth Lajos Tódor pozitív válaszlehetőséget észlelt Eberhardt részéről: „... valóságos büszkeséget helyezne ebben s kedvvel fogadná azt el annál inkább mivel erős hite, hogy rendszerével a Légiót meglehetősen rendben tarthatná össze...”⁹ Egészen más véleményen volt azonban Türr István, akiről Kossuth Ferenc 1862. július 24-én kelt levelében megjegyezte: „...a derék Eberhardtnak ellensége.”¹⁰

1862. július 28-án a magyar légió parancsnokává Telkessy József ezredest nevezték ki, aki főleg Türr támogatásának köszönhette a megbízatást. Bár időközben a hatalom lefegyverezte és elszállította a légiót, Kossuth rendkívül zokon vette a döntéshozatalból való mellőzését. Elképzelése zátonyra futott, de Eberhardt iránti megbecsülése, amely a kölcsönös szimpátiára és bizalomra épült, semmit sem változott.

Garibaldi 1862-ben újra fellépett az olasz politikai élet színpadára és önkéntesei élén Róma felszabadítására indult. Eberhardt dandárát elsőként irányították Szicíliába,

⁴ *Exner István*: Kossuth Lajos kapitánya. Pápa, 1989. 8. old.

⁵ *Kossuth Lajos*: Irataim az emigrációból. I. köt. Bp. 1880. 509-511. old.

⁶ *Kunfy Adolf*: Itáliában a magyar légiónál. Bp. 1910. 6. old.

⁷ Magyarország hadtörténete. I. köt. Bp. 1984. 567. old.

⁸ *Exner*: i.m. 12. old.

⁹ *Lukács Lajos*: Magyar politikai emigráció 1849-1867. Bp. 1984. 231. old.

¹⁰ U.o.: Aspromonte és a magyar emigráció 1862-ben. Századok. 1963. 1. sz. 58. old.

ahol Garibaldi önkénteseit toborozta. Mella tábornok felajánlotta, hogy aki – korábbi kapcsolata miatt – nem akar résztvenni a felkelés leverésében, az büntetlenül távozhat a seregtől. Tanárky Gyulának így vallott Eberhardt a kényes helyzetről: „...egy szótul függött jövődöm, mit is 21 évi szorgalmas szolgálatom után semmire tehettem volna, miért is nem szerettem volna a többi politizáló urakat helyembe tenni, és szerettem volna őket látni, hogy mit tettek volna...”¹¹ Eberhardt úgy határozott, hogy felveszi a harcot Garibaldival. Pulszky Ferenc visszaemlékezése további információkkal szolgál a döntés háttéréről, Eberhardtot idézve: „Már kétszer feláldoztam elveimnek biztos állásomat. Lemondtam tiszti rangomról a török hadseregben, hogy az 1859-iki olasz háborúban részt vehessek, s a következő évben felhagytam állásommal az olasz seregben, hogy Garibaldit követhessem. Ezt harmadszor nem tehetem többé: van családom, melyről gondoskodnom kell; az olasz kormány idegen létemre is jól bánt velem mindig; nem is látom át, hogy a jelen esetben a szabadság elve volna kérdésben. Garibaldi követeli a jogot, hogy háborút üzenhessen, ez pedig a király joga; követeli, hogy a nemzet érületét képviseli, pedig ennek nincs más törvényes képviselője, mint a parlament; sőt nem is engedelmeskedik a király proclamációjának.”¹²

Az egzisztenciális okok mellett tehát politikai tényezők is motiválhatták döntését, hiszen Kossuth, aki elvbarátja volt, 1862. augusztus 28-án Lausanne-ban kelt, Garibaldinak címzett nyílt levelében kinyilvánította, hogy „az olasz király és kormánya oldalán áll abban a küzdelemben, mely Garibaldi megfélemezésére irányul. A Róma felszabadítására irányuló akciót annál is inkább elveti, mert nem csak Olaszország hazafias királyát támadja, polgárháború felé tartva, de előidézheti azt, hogy háborúba keveredjék a francia császárral, mely háború elkerülhetetlenül Olaszország romlásához vezetne.”¹³

1862. augusztus 29-én Eberhardtnak jutott az a szomorú szerep, hogy az aspromonti fennsíkon délután három óra tájban egykori vörösingesként sortűzet vezényeljen Garibaldiek ellen. Aspromonte pontot tett a nemzeti egység ügyére: véglegessé vált, hogy a dolgok irányítása a torinói monarchia kezében maradt.

Eberhardt Károlynak természetesen lelkiismereti válságot okozott az ütközet, de sohasem szégyellte vállalt feladatát: „... nem azért, hogy magamat védelmezném, de gyáva az, aki nevemet mocskolni akarja és én mindig elégtételt kívánok tőle. Ami az én elvemről illeti, én soha senkinek sem voltam rabszolgája és soha senkinek személyit sem szolgáltam, hanem az ügyet.”¹⁴ Az ütközet megalapozta Eberhardt katonai karrierjét. Mellére szeptember 30-án odakerült a savoyai commendatore nagykeresztje, amihez évi 800 frankos illetmény társult. Nevét szárnyra kapta a világhír s erről így írt visszaemlékezésében: „1862-ben az aspromonti csata következtében, hol ellenfelemet legyőztem és foglyul ejtettem, nevem világhírűvé lett, úgy, hogy Hannoverből igen magas állású Eberhardtok testvérüknek ösmertek el.”¹⁵

Nápolytól Gecscéig: az olasz királyi tábornok

Eberhardt sokoldalú tapasztalatait remekül kamatoztatta a brigantik elleni felszámoló hadjáratban és gyorsan lépdelt előre a katonai ranglétrán.¹⁶ 1864-ben már tábornokként az anconai dandár parancsnoka. Az immár tekintélyes summát kitevő főtiszt

¹¹ A Kossuth-emigráció szolgálatában. *Tanárky Gyula* naplója. Bp. 1961. 411. old.

¹² *Pulszky Ferenc*: Életem és korom. II. kötet. Bp. 1883. 512-513. old.

¹³ *Exner*: i.m. 15. old.

¹⁴ A Kossuth-emigráció szolgálatában. I. m. 410-411. old.

¹⁵ *Exner*: i.m. 14. old.

¹⁶ *Koltai-Kastner Jenő*: A Kossuth-emigráció Olaszországban. Bp. 1960. 240. old.

illetményből rendszeresen juttatott nemcsak Magyarországon maradt édesanyjának, hanem folyamatosan segítette három testvérét is.

Pályafutásának újabb dicső szakaszát hozta az 1866-os olasz-osztrák háború. Június 24-én „Umbert korona örököst az osztrák lovasságtól Villafrancánál a négyszeg alakításával életveszélytől menté meg.”¹⁷ A harcok során öt újabb rendjellel gyarapította kitüntetéseinek szépszáma sorát.

A magyarországi kiegyezési tárgyalásokat mintegy szentesítő király-koronázás időszakából ránk maradt Kossuthnak egy feljegyzése, amelyben az emigrációsok döntő többségével azonosan gondolkodó Eberhardt idézi: „...talán úgy mehetek haza, hogy reverzálást ne kellessen adni, mert mindig azt kérdezik, hogy mikor megyek haza, mert már most megvagyom, amit a magyar nemzet akar és oly buták, hogy nem lehet őket kapacitálni, hogy milyen a mi konstitúciónk most (67-ben) és milyen volt 1848-ban.”¹⁸

Az olasz hadseregben Nino Bixio altábornagy nem nézte jó szemmel a sorozatos katonai sikereket arató magyar tábornokot. Eberhardt az áskálódások következtében elszigetelődött: előbb rendelkezési állományba, 1874-től pedig nyugdíjba helyezték. Egyre gyakrabban látogatott haza szeretteihez, majd az 1880-as évek elején végleg hazatért és ifjúkori emlékeinek környékén, a Veszprém megyei Geccsén telepedett le. Idejének jó részét kétkezi munkával, kertészkedéssel töltötte. Eberhardt Károly nem csupán katonai vonatkozásban, hanem az általános műveltséget illetően is magas szintet ért el: talán elég csupán arra utalnunk, hogy németül, franciául, olaszul, törökül, arabul beszélt. Közkedveltségét és népszerűségét bizonyítja, hogy folyamatos és kiterjedt levelezést bonyolított le az emigrációs magyarság vezetőivel. Geccsei otthonába érkeztek a „turini remete” levelei is, amelyek közül tizennégyet tartott számon féltve őrzött kincseiként a tábornok. Kossuth eljuttatta hozzá a Magyar Katonai Érdemrend Keresztjét, amely kezdeményezésére 1863-ban Olaszországban készült a magyar szabadságharcban kitűnt honvédek részére. A 4x4 cm méretű, mintegy 5 gramm súlyú zománcos aranykereszt jelentőségét aláhúzza, hogy a numizmatikai szakirodalom – ezzel együtt – összesen csak hat darab fennmaradásáról tud.¹⁹

1906. december 8-án, 81 éves korában szűnt meg dobogni a sok csatát megért katonaszíve. Geccse község teljes lakossága, a barátok és bajtársak sokasága vett részt a köztisztelőben álló Eberhardt Károly temetésén.

A Görgei-típusú személyiség

Főhősünk egyetlen, bizonyos szempontból kétségkívül vitatható tettéből a Lukács Lajos névével fémjelzett magyar történetírás az egész életpályát megkérdőjelezi. A sommás ítéletet idézve: „Ami keserűséggel tölthetett el minden lelkiismeretes embert, hogy abból a súlyos egyéni és társadalmi tragédiából, ami Aspromonténál lejátszódott, akadtak, akik hasznót húztak, karriert kovácsoltak. Így járt el Eberhardt is...”²⁰ E tételből levezetve Eberhardtot gyakorlatilag zsoldostípusúnak tartja. Idézzük fel Eberhardt életének állomásait: vajon egy zsoldos-lelkületű katona elhagyta volna-e a császári sereget a bizonytalan szabadságharci „állásáért”, támogatta volna-e Vámbéry Ármint tudományos útján, magas török tisztí pozícióját feladta volna-e Garibaldi kockázatos kimenetelű felkéréséért? Véleményünk szerint mindez nehezen védelmezhetővé teszi a kategorikus állítás megalapozottságát. Talán nem árt megemlíteni személyiségének értékeléséhez azt, hogy Kossuth Lajos évtizedeken át tisztelte és barátjának tartotta, sőt

¹⁷ *Haczký*: i.m. 158. old.

¹⁸ *Szekfü Gyula*: Az öreg Kossuth. In: Kossuth emlékkönyv. II. köt. Bp. 1952. 351. old.

¹⁹ *Makai Ágnes*: A Kossuth-emigráció arany érdemkeresztjei. Hadtörténeti Közlemények, 1974. 3. sz. 508. old.

²⁰ *Lukács Lajos*: Aspromonte... i.m. 65. old.

– mint láttuk – a kritikus aspromontei időszakban forrásokkal igazolható politikai nézetazonosságuk!

Eberhardt Károly érző szívű ember, de ízig-vérig katona, aki a józan realitások alapján volt képes ítélni. Aspromontéig ennek ellenére elsősorban a szívére hallgatott, de ekkor – történelmileg súlyos pillanatban – elérkezett számára az önmagával való szembenézés ideje is. Eberhardt tulajdonképpen egy Görgei-típusú személyiség, akinek ugyanazt a keserű döntést jelentette Aspromonte, mint Görgeinek Világos.

Németh Tibor

HÍREK

Megalakult a Kárpátaljai Magyar Honismereti Társaság

1995. május 20-án tartotta évi közgyűlését Bátyuban a Kárpátaljai Magyar Néprajzi Társaság. Ez a szervezet 1991-ben alakult, de tevékenysége nem tudott igazán kibontakozni. Ennek egyrészt az volt az oka, hogy Kárpátalján nincsenek képzett néprajzkutatók. Mégis történt előrelépés a néprajzgyűjtés-, kutatás- és oktatás terén az elmúlt években. Cikkek, tanulmányok, könyvek jelentek meg vidékünk népeletéről, iskoláinkban 1994-ben elkezdődött a népismeret oktatása. A másik hiányosság, hogy a Néprajzi Társaság tevékenységi köréből kimaradt a helytörténet. Ezért a közgyűlés résztvevői úgy döntöttek, hogy kibővítik működési területüket és a szervezet nevét Kárpátaljai Magyar Honismereti Társaságra változtatják. Az új (nevű) szervezet elnöke Soós Kálmán, alelnök Csatáry György, Bagu Balázs, titkár Gabóda Béla, pénztáros Orosz Kálmán. A társaságnak három szakosztálya lesz: történelmi, néprajzi, természetrajzi.

Bagu Balázs

Németh László A tanügy rendezése című művéről és a Nemzeti Alaptantervről rendezett tanácskozást az „1945” Alapítvány. Előadók voltak: dr. Mészáros István, egyetemi tanár, Németh Ágnes, egyetemi docens és Gyapai Gábor, a Budapesti Evangélikus Gimnázium tanára. A tanácskozást megnyitotta és vezette dr. Kanyar József.

A XXXIII. Istvánffy Gyula Honismereti Gyűjtőpályázat díjkiosztása

A pályázatra összesen 83 dolgozat érkezett, 26 a felnőtt, 57 az ifjúsági kategóriába tartozott. A beérkezett munkákat a bírálóbizottság az alábbiak szerint rangsorolta.

ISTVÁNFFY-DÍJ ÉS PLAKETT: Béres János (Edelény), Petrik Rezső (Sátoraljaújhely).

ÉLETÚT KATEGÓRIA: Zsebesi László (Alsódobsza), Galuska Imre (Kesznyéten).

FELNŐTT KATEGÓRIA: I. Kiss László (Bartalók). II. Filkőházi Zoltán (Múcsony), III. Dobossy László (Ózd), Takács Norbert (Sátoraljaújhely), Bánfalvi László (Ózd).

IFJÚSÁGI KATEGÓRIA: I. Mizser Viktória (Sály), II. Koleszár Zsuzsanna (Arnót), III. Tamási Csilla (Sátoraljaújhely), Gáti Annamária (Ózd).

SZAKKÖRÖK: I. Széchenyi István Közgazdasági Szakközépiskola történelmi szakköre (Ózd), II. 117. Számú Ipari Szakmunkásképző és Szakközépiskola (Sátoraljaújhely), III. Dózsa György úti Általános Iskola (Kazincbarciaka).

Kerékyártó Mihály

HAGYOMÁNY

A kalotaszegi Magyarbikal

Kalotaszeg Alszegéhez tartozó Magyarbikal – a nemzetközi műút mentén fekvő Bánffyhunyadtól északkeletre 3 kilométerre – az Almás patak egyik mellékvölgyében fekszik. Tengerszint feletti magassága 453 méter, lakóinak száma az 1977-es népszámlálás adatai szerint 771 lélek.

Magyarbikal egyike Kalotaszeg legszebb fekvésű falvainak, látványa különösen tavasszal megkapó. Gyarmathy Zsigáné – Kalotaszeg Nagyasszonya – a virágos Bikalról elragadtatással ír: „Ha egy virággal borított falut akartok látni, most jöjjetek... nem is falu, hanem egy fehér virágtenger, amelyre a tavaszi ég ragyog, ringó virágözön, csodálatos illat a tavaszi légből.”¹ Hasonló hangulatot idéznek Kós Károly sorai is: „Áldott falu. Májusban mintha virágot hintene az egész völgyre a Teremtő jó Atya. A falu ilyenkor nem is látszik... csak virág, fehér és rózsaszínű virág, gyümölcsfa, nemes gyümölcsfa virága és illata”.²

Kalotaszeg legrégebbi falvainak alapjait – *településtörténetünk* bizonyossága szerint – az Erdélyt megszervező magyar királyi hatalom rakta le. Magyarbikal első lakói az Almás völgy felől jöttek és telepedtek le e védett, vízben gazdag mellékvölgyben. A falu a XII. század végén alakult ki, első említése 1249-ben *terra Bekaly* formában történt.³ A terra a korabeli oklevelekben földbirtokot jelentett, e szerint Bikal ekkor már kétségtelenül olyan művelés alatt álló terület volt, ahol falunak vagy legalább is tanyának kellett lennie.

A bikali völgyet – az 1399-es határjáró oklevél tanúsága szerint tölgyesek övezték és csak a felső részében húzódott bükkerdő.⁴ A bükkerdő megkülönböztető jelleget adott a völgyfőnek és nevet az új településnek: a falu nevének értelme ugyanis: bükkalj, bikkalj, bükkerdő aljában fekvő falu. Ilyen néven szerepelt a következő századokban: 1451-ben *Bykalya*, 1586-ban *Bykallya*, 1613-ban *Magyar Bik alat*, 1646-ban *Magyar Bik allya*, 1673-ban *Magyar Bükallya*.⁵ 1393-ban a falut *Villa Bykal* néven említik a források, az 1399-es oklevélben szereplő ún. *extirpatiók* (irtványok) a település növekedésére, terjeszkedésére utalnak. A falu lakói mind nagyobb területet foglaltak el az erdőből, irtottak ki, vontak művelés alá.

A kialakuló falu soros-utcás település volt, a telkek két sorban a völgy vonalát követették és az ún. *Nemes utca-Alszeg* mentén helyezkedtek el. E két helynév két települési magra utal, a birtokos család a bükkerdő aljában telepedett le, a jobbágy telkek valamivel távolabb a völgyben húzódtak meg.

A XIII. század elején *Terra Bekaly* az almási *benedekrendi monostor birtoka* volt.⁶ Almásmonostort az 1241-es tatárjárás elpusztította, bizonyára a hozzá tartozó Bikal sem került el a mongol hadak pusztítását. 1249-ben IV. Béla király a Bihar vármegyében

¹ Gyarmathy Zsigáné: Kalotaszegi bokréta. Bp. 1907. 136. old.

² Kós Károly: Magyar-Bikal. Kalotaszeg, 1912/11.

³ Dl. 30145., Diplomatikai Levéltár a Magyar Országos Levéltárban.

⁴ Zsigmondkori Oklevéltár, Bp. 1951. I. 5977.

⁵ Szabó T. Attila: Kalotaszeg helynevei, Kolozsvár, 1942. 69. old.

⁶ Bunyitai Vince: A váradai püspökség története. Nagyvárad, 1883. II. 349. old.

lévő Bikalt hűséges emberének, Pál országbírónak adományozta.⁷ A falu azonban nem lehetett sokáig e nevezetes ember tulajdona, mert 1278-ban a sebesi királyi vár birtoka, 1397-ben pedig Zsigmond király Tamásfalvi Illés fia Gergelynek és unokatestvéreinek Tamásnak és Jakabnak adta.⁸ Tamásfalvi Gergely fia György Zsigmond király udvarában szolgált s mint Hunyadi János ő is udvari vitéz (miles) volt, foglalkozásáról utódait *Vitézeknek* nevezték. Vitéz György kapta 1415-ben Zsigmond királytól a család címért, mely kék pajzsban, menekülő szarvast ábrázolt agancsai közt eltépett aranyhálóval.

A középkori források több bikali birtokos családot említenek: Farnasi Dénest (1446), Bikali Mihályt és Györgyöt (1468), Almási János sebesvári porkolábot (1479), Bikali Lászlót nemes Kolozs vármegye hitese szolgabíróját (1689) stb.

Egy birtokper alkalmával 1735-ben a királyi fiscus Bikalon leltárt készített, mely szerint régen „ezen falu két egyenlő részekre oszlott a Bikali család része 27 antiqua sessióból (telekből), a Vitéz család része is 27 antiqua sessióból állt.”

Bikal utolsó földesura Szabó Farkas volt, akinek birtokából az 1921-es román földreform után 152 hold maradt, ami a második világháború után a temelőszövetkezeté lett.

A falu határában állt egykor a *Farkasvár*, mely már az 1399-es oklevélben is szerepelt. Egy 1864-es adat „omladéknak nevezi, mely a Vitéz uraké lett volna, hajdan büszke nemeseknek, mostan baglyoknak lakhelye”.⁹ A középkori vár ovális alakú volt, kőből és téglából épült és feltehetően a XVII. század második felének török-tatár dúlásaiban pusztult el.

A Vitéz család *udvarházának* építési dátuma pontosan ismert. Vitéz György 1504-ben írt végrendeletében arról rendelkezett, hogy épülőben lévő háza ne maradjon befejezetlenül és meghagyta, hogy az ácsok, akiknek járandóságát már kifizette lépcsőt is csináljanak.¹⁰ Az udvarház romjait fedő domborzat formája alapján, arra következtethetünk, hogy – mint sok más reneszánsz kúria – szabályos négyszög alakú lehetett. A felszínre került épületmaradványok, egy faragott korareneszánsz ajtó-töredék és néhány díszített téglamaradványa ismereteinket megerősítik, ugyanis stílusuk alapján a XVI. szd. elejére datálhatóak, tehát korban megegyeznek a kúria okleveles említésének időpontjával. A Vitéz telek nagysága 3 antiqua sessió volt.

A falu alapításának kezdetén egyházilag Almásmonostorhoz tartozott, majd annak pusztulása után a bánffyhunyadi Szent-Erzsébet egyház filiája lett. A bikaliaknak azonban a templom látogatása a rossz út, a távolság és az áradások miatt gyakran lehetetlen volt. A patrónus földesúr ekkor a pápához fordult, IX. Bonifác 1400 december 6-i bullájában utasította a váradi püspököt, hogy engedélyezze Tamásfalvi Gergelynek a *templomépítést* és oltárigazgató pap tartását.¹¹ Az egy hajós gótikus – Szent Leonárdról elnevezett – templom hamarosan felépült, melynek építészeti stílusa az 1400-as évek elejére vall.

A bikali egyház a XVI. század utolsó negyedében áttért a református hitre. A Kolos-Kalotai református egyházmegye 1606-os jegyzőkönyve, mely felsorolta az 1601-ben létező mater és filiális egyházközségeket, Bikalt már, mint református anyaegyházat említette.¹² Első ismert református papját Küküllővári Balázst 1639-ben említették a források. A templom épülete a török hódoltság ideje alatt jelentős károkat szenvedett, ekkor omlott be a gótikus mennyezete. A török idők elmúltával megkezdődött az

⁷ Dl. 30145.

⁸ Dl. 42654.

⁹ Szabó T. Attila: i.m. 72. old.

¹⁰ Dl. 46697.

¹¹ Zsigmondkori Oklevéltár. Bp. II. 1956. 686. old.

¹² A Kolozs-Kalotai Egyházmegye rövid ismertetése. Névkönyv az Erdélyi Ev. Ref. Anya-szentegyház számára. Kolozsvár, 1871.

újjáépítés, 1697-ben a Vitéz család a templom számára új festett mennyezetet, éneklő karzatot és haranglábat készíttetett.¹³

A bikali mennyezet a kalotaszegi reneszánsz mennyezetfestészet ma is megtekinthető legszebb emléke, készítője a XVII. század kedvelt festő asztalos *Gyalui Asztalos János*.¹⁴ A mennyezet temperafestétes puhafa kazettáit négyféle virágminta díszíti. A minták négysoroként teljesen azonosak, de a színek változtatásával mesterünk a rendkívüli változatosság látszatát kelti. Az első sor mintája kis négyzet körül képződött, mely violaszínű tulipánokból és rózsaszínű öt részre tagolt nyílt virágokból áll. Ezek a tulipánok akántusz eredetűek. A második sor mintája fehér, helyenként meggypiros reneszánsz szegfűjével a legszebb. E csipkézett szegfű külső leveleivel török hatást éreztet. A harmadik kazettasor díszítményei is kis négyzetek körül helyezkednek el, melyek furcsa stilizált levélpárokba állnak, saroktöltetként barokkosan sötétbarna kígyózó száruk láthatók. A negyedik mintasor sajátos tulipán-harangvirág koszorúja a XVI. századi babérkoszorút, az ún. olasz koszorút utánozza.

A templom híres fatornya is 1697-ben készült, mely Kós Károly szerint a legszebb erdélyi magyar harangláb volt. A bikali protocollum 1865-ben dűlőfélben lévő öreg fatoronynak írja, lebontására 1922-ben került sor.

1790-ben a templomtól déli oldalról kibővítették. A százkézdi *Iffy. Umling Lőrincz János* készítette a bővített rész festett kazettás mennyezetét, a keleti és nyugati karzatot, a díszes szószéket, valamint a két címeres padelőt. Umling festett kazettáin virágos, állatképes és emberalakos ábrázolások váltják egymást. Ezek a díszek nem jelentéskülönbségű ornamentumok, hanem olyan jelképes ábrázolások, amelyeket a nép értett száz-kétszáz évvel ezelőtt. A virágdíszes mennyezet a Paradicsomot jelképezte, a szószékkorona pelikánja a megváltó Krisztust, aki vérével táplálja fiait. Umling kedvenc motívuma az ősdaru, az éberség jelképe, heraldikai eredetű, az almafa az édenkerté, a gyümölcsfa arra emlékeztetett, hogy hitünkben gyümölcsözők legyünk. A karzat harsonás anyaga a feltámadást jelentette, a vérzőszívű Jézus mellett álló fekete szarvas az Isten után vágyó lélek jelképe. A szőlőtőkéen ülő szőlőt csipegető fekete madár Krisztus vérért a megváltás utáni vágyódást jelentette, a sziklán ülő sebzett mellű nő, sellő a csábítás.

Umling motívumait az olasz reneszánszból vette, de a barokk felfogásában átkomponálta. Erre utal az ágak bonyolult csavarodása, a mezők aszimmetrikus kitöltése, mesterjegyének violakulcshoz hasonló vonaljátéka stb. Színezése erőteljes, mintakincs igen változatos, bizonyára azért tetszett annyira Kalotaszegen.¹⁵

A bikali *cinterem* kapuja páratlan alkotás, Kós Károly elragadtatással ír róla: „A nagy és kiskapu összeépítése annyira fejlett érzékre vall, olyan tökéletes az a maga nemében, annyira monumentális, emellett pedig nem rideg, sőt bájosan hívogató, hogy már szinte építészeti ravaszszámba megy, ahogyan az ott van együtt.”¹⁶ Bikal aránylag távol esett a nagyvilág eseményeitől, a rejtett völgy gyakran megvédte a falut a garázda ellenségtől, míg a hadak útjában fekvő települések, mint Bánffyhunyard, Almás, Körösfő, Nagykapus stb. igen sokat szenvedtek.

Vég Várad eleste után megváltozott a helyzet, Kalotaszeg és vidéke *hódoltság* terület lett, a falvak lakossága a portyázó-rabló török-tatár csapatok miatt állandó létbizonytalanságban, rettegésben élt. A törökök Bikalt is feldúlták. 1669. július 8-án Bánffy

¹³ A magyarbikali református egyházközség 1913-as vagyonteltára 108 db. festett kazettát említ, az 1923-as renováláskor a megrongálódottakat kicserélték és csak 84 db. kazettát tettek vissza a mennyezetre.

¹⁴ *Sebestyén Kálmán*: *Reneszánsz virágok festője*, Igazság (Kolozsvár) 1972. IX. 2.

¹⁵ *Tombor Ilona*: *Magyarországi festett famennyezetek és rokonemlékek a XV-XIX. századból*. Bp. 1968.

¹⁶ Kalotaszeg, 1913/3. 12.

Dénes kolozsvári főkapitány jelentette Teleki Mihálynak: „Rossz híreim érkeznek Kolozsvárból. Az éjjel Bikalt rabolta egy rész török”.¹⁷

Az 1703-1711-es szabadságharc idején Kalotaszeg újra hadszínterré változott, a szomszédos falvak elpusztultak, de Bikalt megkímélte a forradalom vihára. II. Rákóczi Ferenc seregében is csak egy bikali, Lovász Márton szolgált, aki az 1705-ös lustrán 1 lóval, 1 karddal és 1 puskával jelent meg.¹⁸

A falu közelében zajlott le az 1848-49-es szabadságharc két véres csatája, a győztes csucsai 1848. december 18-24-én és a vesztes hunyadi 1849. augusztus 19-én. A csucsai csatáról írta a neves erdélyi történész, Kövári László: „az országút a Körös és Sebes vize összefolyásától Csucsáig vérrel festetett”.¹⁹ A hunyadi csata előtt már megérkezett Görgei fegyverletételének a híre, az elkeseredett küzdelemben több, mint 3000 honvéd esett el, a kozákok sok hunyadit is legyilkoltak. A néphagyomány szerint a bikaliak halottaikat titokban hazaszállították és a temetőben elhantolták.

Bikal lakóinak számát az 1750-es összeírások alapján kb. 350 lélekre becsülhetjük, az első magyarországi népszámlálás (1784-87) már pontos adatokkal szolgál, ekkor a falu tényleges népességének száma 419 fő (216 férfi, 203 nő, 73 család).²⁰ A falu lélekszáma a következő két évszázadban fokozatosan növekedett: 1840-ben 434 főt, 1850-ben 474-et, 1860-ban 565-öt, 1880-ban 650-et, 1900-ban 831-et, 1910-ben 907-et, 1941-ben 925-öt számlált.²¹ A XVIII. század végén és a XIX. század első felében a bikali anyakönyv adatai szerint a születések és halálozások száma hullámzó, szélsőséges értékeket mutatnak.

A születések száma a legmagasabb 1812-ben 27, 1845-ben 26, és 1847-ben 25, a halálozásoké pedig 1848-ban 33, 1849-ben 31, 1834-ben 28 és 1803-ban 27.²² Ebben az időszakban az egyke ismeretlen, gyakori az 5-6 gyermekes család, de a 10-12 gyermekes család sem ritka. Pl. Barta Andrásné Kupa Ilonának (1780-1842) 1802 és 1824 között 12 gyermeke született. Családanyánk aránylag későn 22 éves korában szülte első gyermekét és aktív életkora 44 éves korában végetért, tehát 22 év alatt 12 gyermeket szült.

A magas halálozási arány oka a gyakori gyermekhalandóság mellett a járványok voltak. Az anyakönyv bejegyzései szerint 1802-1803-ban a skarlát, 1814-ben a himlő, 1813-ban a „köhögés”, 1815-ben „a forró nyavaja”, 1834-ben a himlő és a „vér és víz” szedte áldozatait. Az első jelentősebb országos egészségügyi intézkedést 1806-ban a himlő elleni oltás bevezetése jelentette. A nép azonban babonásan félt az oltástól és gyermekét nem vitte oltani. A bikali templomban többször felolvasták a Gubernium fenyegető rendeletét, mely szerint: „Azok a szülők, akik ezzel a hasznos eszközzel élni nem akarnak, olyanoknak fognak tartatni, mint akik magok okozták gyermekeik halálát”.²³ A XIX. század elején a bikaliak már hozzájuthattak bizonyos gyógyszerekhez, a közeli Bánffyhunyadon ugyanis „privilegizált patika és chyrurgus” működött.

¹⁷ Teleki Mihály levelezése, Bp. 1908. IV. 502. old.

¹⁸ Radvánszky család lvt. P. 566. a Magyar Országos Levéltárban.

¹⁹ Kövári László: Erdély története 1848-49-ben. Pest, 1861. 140., 273-274. old.

²⁰ 1750-es adóösszeírás az Erdélyi Gubernium lvt-ban, in Politicus, F. 50., a Magyar Országos Levéltárban. – Danyi D. – Dávid Z.: Első magyarországi népszámlálás 1784-1787. Bp. 1960.

²¹ Vizitációs jegyzőkönyvek, 1840., a Kolozs-Kalotai Egyházmegye Levéltára az Erdélyi Református Egyházkerület kolozsvári Gyűjtőlevéltárában. – Erdély statisztikája. 1850., Mike Sándor gyűjteményében a Kolozsvári Állami Lvt.-ban. – Schüller István: Kalotaszeg népesedési problémái, Hitel/Kolozsvár/1944./4-5.

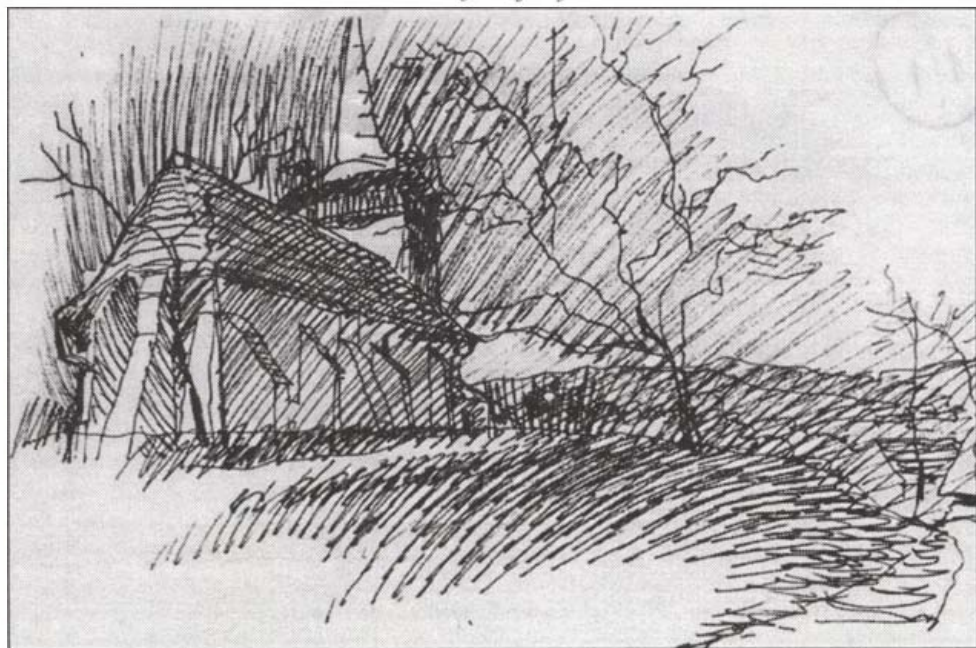
²² A Magyarbikali Református Egyházközség anyakönyve, I-II/212., a Kolozsvári Állami Levéltárban.

²³ Uo.

A feudalizmus idején a falu mindennapi életét az évszaknak megfelelő mezőgazdasági munka töltötte ki. A falu önellátó, a *mezőgazdasági termelés* évszázadokon keresztül hagyományos módon folyt. A mezőgazdasági termelés alapsejtje a jobbágytelek (szesszió), melynek alapja a belső telek az ún. „fundus”. Bikal *telkeinek* száma a XVIII. század elején 54, 1750-ben 52, majd 1820-ban 59 volt.²⁴ A belső telek lakóházból, belső gazdasági udvarból és kertből állt. A falu közösen használt földjéből a jobbágy-családok az általuk birtokolt telekhányad alapján részesültek. A szántók és rétek osztása évente, a belső telkek sorrendjében, nyilak szerint történt. Később a telkek tartozékai állandósultak, közös tulajdonban csak a legelő és erdő maradt. A földközösség emlékét a helynevek őrizték meg: mint pl. Falu nyilassa, Kis Nyíl, Bikali Nyilak stb.

A XVIII. században Bikalon a *kétnyomásos (kétfordulós) gazdálkodás* volt jellemző. A vetésterületet két részre osztották: vetésre és ugarra. 1750-ben a két forduló a *Telek vagy Felső-forduló* és az *Alsóvölgy vagy Alsó-forduló*. A *háromnyomásos gazdálkodást* 1818-ban vezették be.²⁵ A három fordulót a lakosság számának növekedése, a termőföld jobb kihasználása tette szükségessé. A három forduló a következő volt: a *Tővises* jőtermő, amelybe „őszgabonát, az az tiszta elegyes búzát és rozst” vetettek, a második a *Derekalja* középszerű, amelybe „tavaszgabonát az az tavaszbúzát, törökbúzát, alakort, zabot, tönkölyt, lencsét és lent” vetettek, a harmadik a *Hegyes* gyenge, mely „ugarnak nyomásba maradt, marhalegelőnek”.²⁶ A három forduló nagysága a forrásunk szerint „igen egyforma”. A bikali föld megművelése kitartó, kemény munkát igényelt, az összeírások szerint 1713-ban és 1750-ben 6-8 jármos ökörrrel, 1820-ban „4 marhával” volt szántható.²⁷

Finta József rajzai

²⁴ 1750-es adóösszeírás, valamint a Conscriptio Czirákyana, 1820 a Magyar Országos Levéltárban.

²⁵ Magyarbikali Református Egyházközség Lvt. VIII/D. 6.

²⁶ Uo.

²⁷ 1713-as összeírás, F. 49. 4. cs. 4., a Magyar Országos Levéltárban, valamint az 1750-es és 1820-as összeírások.

A falu gazdasági helyzetének megismerésében a maghozam alapvető mutató. Bikalon 1750-ben „egy köböllből lett 3 kalangya, minden egyes kicsévelt kalangyából 3 véka”, 1820-ban „egy véka őszbúza vetése után lehetett reményleni 4 vékát, a zab, alakor, tönkölly megeresztették az 5 vékát, egy véka tönköllybúza, szemük megszáradva 16 vékát megadott”.²⁸

A bikali *szántóföldek* nagysága 1750-ben 200,5 hold (401 köböl), a 49 jobbágycsaládnak átlag 4,1 hold földje volt, mely a kétnyomásos gazdálkodás körülményei között szerény nagyságú területet kb. 2 hold szántót jelentett. 1820-ban a szántók nagysága 325 hold, tehát az 59 jobbágycsaládnak átlag 5,5 hold földje volt, a háromnyomásosnak megfelelően ez 3,7 holdnyi termő terület.

Az 1820-as összeírás felett *kertészetről és gyümölcsstermesztésről* szól: „Veteményes és káposztás kertjeink jók vannak belső telkeinkben... gyümölcsöseink, mind telkeinken, mind szőlőinkben bőven vannak”. Joggal nevezték Bikalt később „Kalotaszeg gyümölcsöskertjének”. Bikalon a szőlőtermesztésnek is tradíciója van. 1750-ben 48 családnak összesen 3222 urna bora termett, az összeírás szerint „boruk közepes minőségű, urnája 17 krajcár”.

A hagyományos gazdálkodás körülményei között az *állattenyésztés* döntő ágazat. A földművelés megkövetelte a nagyállattartást, hiszen a korabeli nehéz ekét csak 4-6 ökör tudta vontatni. A szarvasmarha a gazdaság legértékesebb állata, a jobbágy mozgó tőkéje. 1750-ben a 49 jobbágycsaládnak 181 szarvasmarhája és 28 borja volt, 1809-ben az igavonó marhák száma 158. A ló a nemesek kiváltsága volt, számuk a faluban 1720-ban 11, 1809-ben 1 (!). A nagyállattartást a *rétgazdálkodásra* alapozták. 1750-ben 45 családnak összesen 123 szekér szénát termő kaszálója volt, mely kevésnek bizonyult, forrásunk szerint a bikaliak „a határok szűki miatt más határra kénytelenek marhájukat hajtani”.

A falu lakossága az önellátás körülményei között szerszámain, háztartási eszközeit, ruházatát saját maga készítette. A XVIII. század közepe táján a faluban négy híres *fafaragói* említene: Vég Andrást, Kudor Jánost, Kozma Mártont és Balázs Kupa Istvánt. Ekkor a falu molnára a székely Jeddi Márton, malmának évi jövedelme 4 Rhénes forint volt.

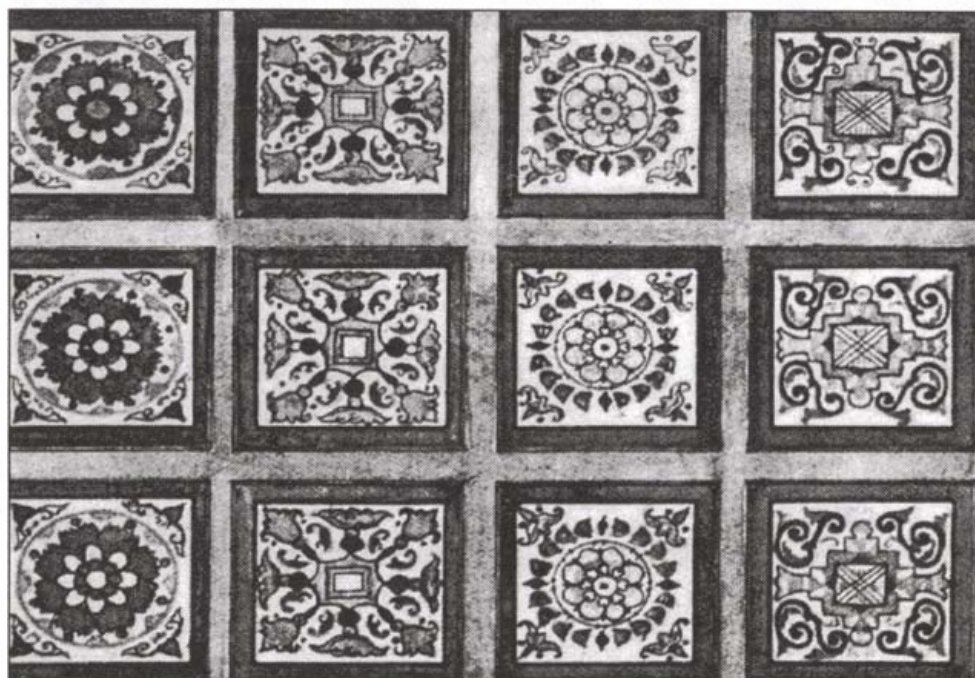
A bikaliak termékfeleslegüket – ha egyáltalán volt ilyen – a közeli *vásárokon* értékesíthették. Az 1820-as vallomásuk szerint: „Vásáros helyeink vannak közelebb Bánffyhunyard, mely félórányi járóhely tőlünk, Váralmás egy óra, Sombor 3 óra, Zilaj és Kolozsvár 1 napi járóföld... ezekben a vásárokbá mindenféle gabonáinkat, gyümölcsinket és marháinkat könnyen eladhatjuk és jó alkalmas utakon is járhatunk... Bánffyhunyardon, Váralmásan, Magyargyerőmonostoron, Egeresen, Somboron nyitott boltok és asztalos, csizmadia, szabó, kovács, fazekas kitanult mesteremberek vannak”.²⁹

A XVIII-XIX. században Kalotaszeg lakosságának a *fuvározás* jelentett némi pénzszerezési lehetőséget. A bikaliak sóval kereskedtek már a Rákóczi szabadságharc előtti években is. A sót a kolozsi kincstári aknából szállították a hunyadi és élesdi raktárakba. A nagyobbbrészt kikövezett sóúton Kolozstól Hunyadig négy-öt napra volt szükségük. A faszállításról 1820-ban a következőket írták: „Járnak lakosaink szekerességre, fával való kereskedésre... a deckát, lécet és zsendelyt pedig kapják a Szamoson, Retyicelben, Nagysebesen, Székelyjón, amely helyeken fűrészmalmok vannak... messzeségek pedig egy-egy napi járóföld”.

A feudalizmus idején a jobbágy különböző szolgáltatással tartozott földesurának. A legjelentősebb az urbáriális *tized vagy dézsma* volt. Az 1820-as összeírás szerint Bikalon „Dézsmát minden lakos tartozik mindenféle gabonából adni, még bárányból és méhből

²⁸ Kalangya=22-26 kévéből álló gabonarakás; Köböl=120 liter, két köböl vetést befogadó szántó egy holddal egyenlő; Véka=1 véka, 30 liter

²⁹ Conscriptio Czirákya, 1820 a MOL-ban

is, mely tízedet örökké in natura nem pedig pénzül tartozunk szolgálni". A legnyomasztóbb teher, mely sok visszaélésre adott alkalmat, a *robot* volt. 1820-ban a bikaliak robotja a következő: „hetente három napi szolgálat (vagyis minden második hét!) ...kinek marhája van marhával, kinek nincs tenyerével gyalog ... minden marhás szolgálatot, a szántást is négy marhával tartoznak tenni. Akinek pedig nincs négy fogó marhája mással összevetve cimborába tartozik ... a menetel és jövetel (a robotra) mindenkor feltudatott földesuraink által”.³⁰

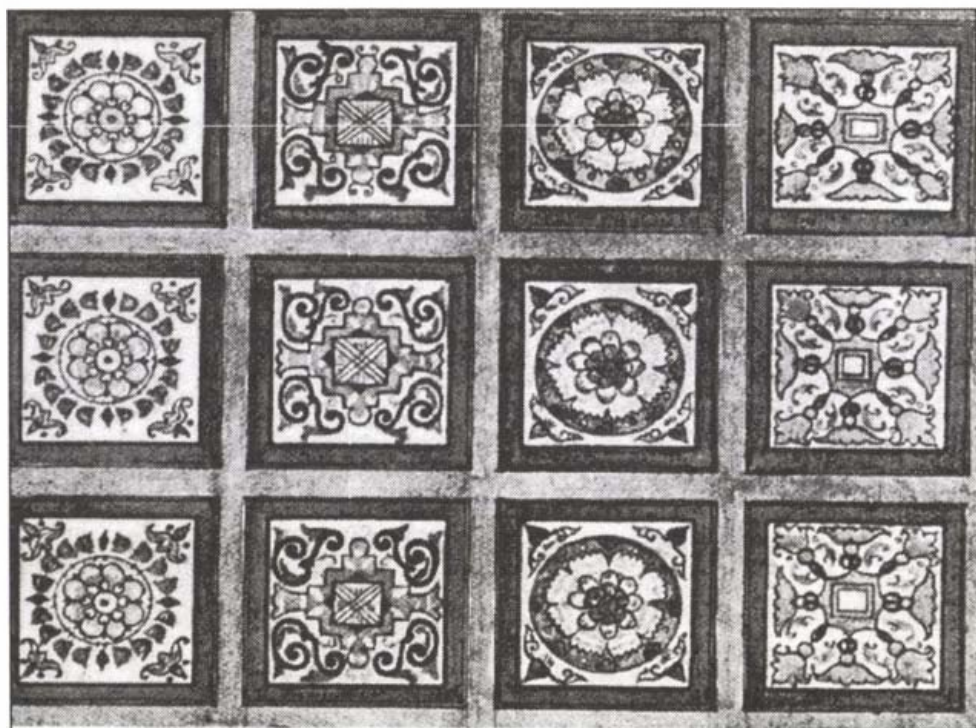
A jobbágy földesurának különböző ajándékokkal is tartozott, ilyen volt az un. *karácsony-tyúkjá* és a *karácsony-tojása*. A bikaliak családonként 2 tyúkot és 20 tojást fizettek, a falu összesen 118 tyúkot és 1180 tojást. A XVII-XVIII. században Bikal több kalotaszegi faluval együtt *zabdézsmát* fizetett a gyalui várhoz. Zabdézsmával mindenki tartozott. „Az kinek pedig zabvetések nincsen, minden ember 6 dénárt tartozik adni, mit kereszténypénznek hívnak” szólta a határozás.³¹ A kereszténypénz a török időkben a foglyok kiváltására szolgált.

A faluközösség élén a *falusi bíró* állt, aki a falut a hagyományos szokásjog alapján vezette. Bicalon a bírót évenként választották, szolgálati ideje alatt jobbágyszolgáltatással nem tartozott, helyette minden lakos egy-egy gyalognapszámot szolgált. Helyetese és segítőtársa a kisbíró volt.

A bíró ügyelt a határ felosztásának rendjére, a falu tanácsával határozott a mezőgazdasági munkák megkezdésének időpontjáról, a közmunkák elvégzéséről. Bíraskodott a falu székének nevezett törvényszéken, ahol az esküdtekkel a szokásjog alapján döntöttek a jobbágyok ügyes-bajos dolgaiban. A bíró résztvevett az adók kivetésében és beszédésében, az ő feladata volt a falu lakosságát rászorítani a felsőbb rendelkezések

³⁰ Uo.

³¹ Szabó T. Attila: A kalotaszegi nagybirtok jobbágyságának szolgáltatása és adózása (1640-1690), Nép és Nyelv, Bukarest, 1980. 434. old.

betartására. Bicalon 1646-ból ismert névszerint az első bíró Kupa István, az első ismert esküdtek Bede János és Kozma Péter voltak.³²

A falusi ember a határban a *helynevek* segítségével tájékozódott. Ezek az elnevezések nemzedékről-nemzedékre átöröklődtek, az évszázadok alig változtattak valamit rajtuk. Érdekes bikali helynév a *Székeságy*, összetett szó, a székből mely mocsaras vizenyős helyet jelentett és az áj szóból keletkezett. Az áj szó értelme völgy, az erdélyi magyar nyelvjárásból már a XVIII. században kihalt, csak a helynevekben él tovább. (Az oj, áj szó az úz-türk nyelvben is völgyet jelentett!) Feltehetően besenyő eredetű a faluban is helynévként ismert *Valkán* szó, a valkány, balkány vízállásos helyet jelentett, belőle eredt a Balkán is.³³ A *Bóra* szőlőhegy neve türk eredetű, a borla szóból keletkezett, jelentése szőlőshely. A *la* türk szó jelentése hely, az l/r-ré változása a kalotaszegi nyelvjárás egyik jellemző vonása. A *Sejmikes* helynév a selymék mocsaras ingoványos jelentésű szóból keletkezett, a *Mál*, verőfényes domboldalt jelentett.

A kalotaszegi-bikali nép a helynevekhez érdekes mondókákat, hiedelmeket fűzött. A falubeliek szerint a *Barta kertben* a *Veres-barátoknak* (templomosoknak) kolostoruk volt. A szerzetesek a tatárok elől menekülve a *Barta kútba* rejtették kincseiket és a falu harangját is leeresztették, a kincseket megátkozták, ha a harangot valaki kiemelné a hiedelem szerint Bikalt elöntené a víz. A *Bacsóné kútjába* is kincs van elrejtve, amelyből kétévénként láng csap fel, ebből a kútból ered a szivárvány, amit rövid ragyogás után felszív a víz.

Az ördögöket, boszorkányokat, fehér asszonyokat a bikali nép rosszaknak nevezi, rossz erejük miatt. A rosszak csak éjjel jönnek elő, tiszta ember nem láthatja őket, csak az általuk csapott zajt lehet néha hallani. Bicalon a *Bacsó kert*, a *Szűküllő*, a *Dorgán* a

³² Szabó T. Attila: Helytörténeti cédulagyűjtemény a szerző hagyatékában.

³³ Szabó T. Attila: A kalotaszegi helynévanyag vízrajzi szókincse. Kv. 1942.

fehér asszony, a boszorkányok, ördögök tanyája, ahol éjjel táncolnak, zajonganak, égetik a pénzt és ijesztgetik az embereket.

A XIX. század utolsó harmada jelentős változásokat hozott a falu életében. Megépült a Nagyvárad-Kolozsvár vasútvonal, mely közelebb hozta a településeket egymáshoz, de megfosztotta a vidék lakosságát az áruszállításból, szekerességből eredő mellékkeresettől. A kihívásra Kalotaszeg népe a *varrottas* és *fafaragó háziipar* megteremtésével válaszolt. A varrottas háziipar mentora Kalotaszeg nagyasszonya Gyarmathy Zsigáné volt, aki országgal-világgal megismertette a csodálatos varrottasokat. Híres varrőasszonyai között ott voltak a bikali lányok, asszonyok is. A *Művelődés* című folyóirat útján a bikali motívumok a *seseş*, a *tulipán*, a *rece-csipke* bejárták az egész világot.³⁴

A XX. század elején a fafaragás is háziiparrá fejlődött. Malonyai Dezső, A kalotaszegi magyar nép művészete című könyvében neves bikali fafaragókról írt, Antal István Jánosról, aki az asztalok, székek, falitékák mellett „dúdoló masinát” is készített, Kozma Kis Györgyről, aki „hímes széket, százfajta fejfát” faragott.³⁵

A Kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara több gyakorlati fafaragó tanfolyamot szervezett Kalotaszegen. Bicalon 1910 tavaszán 16 ifjú részvételével tartottak tanfolyamot, mely jelentős anyagi sikert hozott: „készült 400 darab tárgy 1500 korona értékben... egész évben 3500 korona volt a bikaliak mellékkeresete”.³⁶ A faluban rövidesen fafaragó szövetkezet létesült. Büszkén írta Kós Károly 1912-ben: „az idén is dolgozik a magyarbikali bútorkészítő és fafaragó szövetkezet, melyben 30 legény készíti a bútorkát a faluban és 7 legény tanulja az asztalossgát a kolozsvári ipariskolában.”³⁷

A XX. század változások, a nehéz kisebbségi sors miatt a fafaragásból nem lett népfenntartó háziipar. 1989. decembere után a bikali nép újra a termőföld tulajdonosává vált. Ma az újrakezdés keserves időszakát éli, de ezen túljutva bizonyára az ősei földjéhez való ragaszkodás lesz az az erő, mely a bikaliakat szülőföldjükön megtartja.

Sebestyén Kálmán

Cirillbetűs szerkönyvek a magyar művelődéstörténetben

Amikor az 1746-os piliscsabai rablógyilkosságba keveredett szerb ortodox pópa, az egykori tolvajok jámbor sóskúti orgazdája után, más szóval a Veszprémi Püspöki Könyvtár cirill szerkönyveinek egykori tulajdonosa után kutattam a Fejér megyei Levéltárban, arról győződtem meg, hogy a sóskúti, távolabbról a Fejér megyei szerb lakosság településtörténete szempontjából legalább annyira fontos anyagot tartok a kezemben, mint amennyire jelentősnek tarthatók e források az említett veszprémi

A Megváltó egy XVIII. századi metszeten

³⁴ Kalotaszegi varrottas album, 8. füzet. 1891. Szerkesztő: Pétsy József és Szentgyörgyi Lajos.

³⁵ Malonyai Dezső: A kalotaszegi magyar nép művészete. Bp. 1907. 34. old.

³⁶ A Kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara Jelentése, 1910. 118.

³⁷ Kalotaszeg, 1912/5. 15. old.

könyvtár régi cirill könyveinek eredete szempontjából. Jóllehet az is érdekes kérdés, hogyan kerülhettek egy római katolikus könyvtárba ortodox, más szóval pravoszláv, azaz görögkeleti szertartáshoz használatos templomi könyvek?

Fel kell idéznünk, hogy a kereszténység kezdeteitől már eltérően fejlődött római, nyugati területeken, és a bizánci, keleti területeken az egyházi liturgia. Az 1054-ben bekövetkezett egyházszakadás pedig csak gyorsította a különbségek kialakulását. Az ortodox, szerencsétlenebb szóhasználattal görögkeleti egyházakból azután a XVI-XVIII. század folyamán kiváltak az ún. *unitusok*, azaz *egyesültek*, akik elismerték a római pápa fennhatóságát. Ők lettek a *görög katolikusok*, megkülönböztetésül a *római katolikusoktól*, vagyis azoktól, akik a nyugati liturgiát használják templomaikban. Mert a görög katolikusok megtartották és mindmáig őrzik eredeti keleti szertartási rendjüket! Ehhez pedig jóval több liturgikus könyvre van szükségük, mint a Misekönyvvel és a Bibliával jórészt beérő nyugati egyháznak. A bonyolult keleti szertartást szolgálják a böjti liturgiához szükséges *Triodionok*, az év minden napjára az „aktuális” szent tiszteletére énekelt szertartásokat tartalmazó *Mineák*, a tartalmára nevével is utaló *Apostol*, és még sok más szerkönyv. Ezeket bizony drága pénzen kellett beszerezni. Megérte tehát a tizenharmadik században hazánkban házaló orosz könyvkereskedőknek – akiknek működését *Hodinka Antal* tárta fel –, hogy moszkvai vagy kijevi nyomtatványokat hozzanak viszontagságos úton. A templomoknak kellett a könyv. Keleti szertartásúak voltak az ortodox szerbek, az ortodox, és ugyancsak *egyházi szláv (ószláv)* liturgikus nyelvet használó románok, valamint a görög katolikus vallású, Kárpátalján élő ruszinok. A könyvek szakszerű bibliográfiai leírása, jelenlegi könyvtáraink anyagának feltárása így ezeknek a népeknek a történelméhez is adalékokat nyújt. A bejegyzésekből, a *margináliákból* sok esetben máshol hiába keresett adatokat nyerünk.

A Veszprémi Püspöki Könyvtár nyolc kötet egyházi szláv nyelvű szerkönyvet tartalmaz. Közülük négyben találunk bejegyzést arról, hogy azokat *Pável Iljics vásárolta 1732-ben, illetve 1736-ban, és pedig Sósikunon*. Egy könyv margináliái utalnak az 1740-es, illetve 1742-es esztendőre, újabb névvel: *Nikolasz Milovánovity templomszolgá*. Ezért azért is fontos, mert *Dinko Davidov* szerb egyháztörténész szerint az 1739-es pestisjárvány idején Csobánkára menekültek szerbek Sósikútról és Perkátáról, ám a könyvek tulajdonosai – a sósikúti szerb lelkész és környezete – így feltehetőleg nem voltak közöttük.

Sósikút a történelmi Fejér és Pest vármegyék határán fekvő, jelenleg Pest megyei község. Vármegyei hovatartozását jellemzi egy 1696. november 27-én kelt átirat, amelyben Pest-Pilis-Solt megye jelzi, hogy az adót arányosan kivetette Törökbálint és Sósikút helységekre is, mivel ezek *ab antiquo* Pilis megyéhez tartoznak, ami a budai jezsuiták birtokában levő donációs levélből is kitűnik. A jószomszédi kapcsolat érdekében ezért arra kéri Fejér megyét, hogy a két falut ne számítsa be helységei közé. Mindazonáltal a bennünket érdeklő időszakban Sósikút Fejér megyéhez tartozik, és a komáromi jezsuiták bérlik. Mindkét körülménynek jelentősége van a könyvek sorsát illetően. Jelentőséget kap továbbá az is, hogy 1777-ig, tehát a székesfehérvári püspökség felállításáig a veszprémi püspökség gyakorolt egyházi juriszdikciót a katolikusok fölött. Amint látni fogjuk, egy nevezetes esemény kapcsán az ortodox templomot katolizálták, így annak a könyvei nem véletlenül kerültek Veszprémbe.

Mint ismeretes, a török megszállás, majd a tizenöt éves háború pusztításai miatt elnéptelenedett falvakba új, délszláv lakók is érkeztek. Érdekes, hogy az első jövevények *katolikus* telepések voltak, akiket ferencesrendi barátok hoztak Boszniából és Horvátországból. Sósikútra 1648-ban telepítettek be katolikus horvátokat a komáromi jezsuiták, akik a földesúrtól, a Jakusith családtól a községet bérelték. A katolikus horvátok másfél évtizedig lakták a községet, akkor a török földesúr – hódoltsági, kettős adóztatású területen vagyunk! –, aki a budai pasa udvarához tartozó *Ruli aga*

volt, harminc ortodox szerb (rác) családot telepített be. Ám ők is megfogyatkoztak, és a harmadik réteg, amelynek papjai a vizsgált könyveket használták, a *Csernovics Arzén ipeki pátriárka* vezetésével 1695-ben a községbe érkezett szerbek csoportja.

A sósikúti szerb ortodox egyházközség papjai 1746-ban törvénysértő ügybe keveredett. A piliscsabai kocsmáros rablógyilkosság áldozatául esett, ám a szolgálója megmenekült. A rablók egyikében egy pomázi lakosra ismert, aki azt vallotta, hogy a sósikúti pópa pincéjében szoktak gyülekezni. A szerb pópa megszökött, ám sikerült őt utolérni Konstantinápolyban, jöllehet 1746-ban még nem működött az Interpol. Valamennyi forrásunk, beleértve *Padányi Bíró Márton veszprémi püspök Canonica Visitationjának* jegyzőkönyvét, amely a legrészletesebben írja le az eseményt, megegyezik abban, hogy a Konstantinápolyban elfogott és hazatoloncolt szerb pópát kivégezték, és pedig kerékbe törték – ám a nevét nem találjuk. Csak „görög rítusú pópa”, illetve „a szerbek pópája” néven emlegetik, ez pedig azt jelenti, hogy az általunk jelzett margináliákban szereplő *Pável Iljics ierej* (azaz pap, görög eredetiben: hieresz), illetve *pop Pável* (azaz Pável pap) azonos lehet azzal a személlyel, aki a keresztény papi hivatást és az orgazdai tevékenységet együtt gyakorolta. Bizonyosat persze nem mondhatunk, mert nem pontosan az események évéből származnak a margináliák – ám ez a jelentőségüket nem csökkenti. Hiszen ezek a margináliák a könyvek vásárlásáról szólnak, minden bizonnyal a vándor könyvkereskedőkre utalva, mert orosz és ukrán nyomdák termékeiben szerepelnek. (A szerb és velencei nyomtatványokat a bevándorlók mindenütt magukkal hozták, a keleti szláv területről származókat pedig itt vásárolták) Így egészítheti ki az egyházi könyvtárainkban megbúvó anyagok vizsgálata *Hodinka Antal* kutatásait, aki több tanulmányt írt a Magyarországon hálázó „muszka könyvárusokról”.

Ami a sósikúti szerbeket illeti, őket 1748-ban elűzték. A komáromi jezsuita házfőnök bejelentette, hogy mivel a szerb pópát rablásban való cinkosság miatt kerékbe törték, ő katolikus szlovákokat akar a faluba telepíteni. Így is történt, s a szlovákok kései utódai még századunk derekán is megtalálhatóak Sósikúton. A szerb templom katolikus szempontból eretnek könyvei pedig a borromei típusú egyházférfi, *Padányi Bíró Márton veszprémi püspök* betűtiszteletének köszönhetően kerülhettek mai helyükre.

Éppen az ő tágabb környezetéhez tartozott rátóti prépost korában az az *Eszterházy Károly*, aki egyházszervezésben, építkezésben és kultúr pártolásban, sőt a radikális hitvédelemben is példaképének tekintette *Padányi Bíró Mártont*. Amikor Eger püspöke lett, Eszterházy Károly építtette ki azt a barokk várost, amely ma hazánk harmadik leglátogatottabb idegenforgalmi központja. Eszterházy emeltette a *Liceum* épületét, amelyet egyetemi célokra szánt, ám álma nem valósulhatott meg. Benne korának európai viszonylatában is igen gazdag könyvtárát rendezte be, amely gazdagon reprezentálta mindazt, amire egy XVIII. századi katolikus egyetemen szükség lehetett. Az ortodox, egyházi szláv nyelvű könyvek természetesen nem tartoztak ebbe a gyűjtőkörbe. Mégis, negyvenhat ilyen kötettel dicsekedhet, köztük egy világviszonylatban egyedül álló példánnyal!

Itt nincs terünk arra, hogy a gyűjteményt leírjuk. Csupán megemlítjük, hogy a munkácsi görög katolikus egyházmegyéből az 1750-1760-as években rendszeresen, később elvétve tanultak papnövendékek az egri római katolikus szemináriumban. Rájuk utal tizenöt különböző név a margináliákban. A ruszin szeminaristák viszonya Egerrel feszült volt, egy ízben minden növendék megszökött a lepedőikből készített kötélhágcsón. Nyilván a súlyos és nagy szerkönyveket nem vitték magukkal – bár aligha magyarázható mind a negyvenhat kötet eredete hat kispap szökésével.

Érdekes alakja az egri cirillikák tulajdonosainak *Habina Lukács* görög katolikus paptanárs. Homonnai parókus korában ellentétbe került munkácsi egyházi felsőbbsségével – *Bradács János* esperes bécsi hivatalos útjára nem akart, néhány társával együtt, hozzájárulást fizetni. Mondván, a nevezett nem az egyházmegyei ügyeket intézi, ha-

nem saját püspökségét készíti elő. Amikor valóban *Bradács* lett a püspök, azonnal börtönbe csukatta *Habinát*, aki onnan Egerbe szökött. A ruszin kispapok tanára lett, mint a keleti szertartásokat és az egyházi szláv nyelvet egyedül ismerő egri „szakember”. Kézjegyet egy ritka, Magyarországon egyedüli példányban meglévő *Liturgikon* őrizi.

Földvári Sándor

A budai polgári lövészegylet

Kimnach Károly naplója alapján

Nemrég került a kezembe a régi budai lövölde fényképe. A lövöldét ükapám, Kimnach Lajos tervezte és egy barokk épülethez illesztette 1826-ban. A barokk részt 1930-ban lebontották, de az általa tervezett klasszicista épületet meghagyták, műemlékként tartják nyilván. Az épület helye: II. ker. Bakfark Bálint u. 2. (azelőtt Szegényház u. ill. Iparostanuló u.)

Ükapám 1785-ben Pozsonyban született és 1866-ban Budán halt meg. Elődeihez híven kőműves lett. Vándor- és gyakorlóévei után Budán telepedett le, ahol mint építőmester és a város polgára 1812-ben tette le esküjét. Ügyvédi diplomát szerzett Károly fiával (a napló írójával) tevékenyen részt vett Buda város feladatainak megoldásában, Károly és Vilmos fiaival a lövészegylet életében is.

Három kötetes, gótbetűs, több mint 1000 oldalas naplójából közreadok néhány, a lövészegyletre vonatkozó részletet. Ezek megmutatják az egyletben zajló életet.

Ünnepi „fénylövészet” (1842)

Kimnach Lajos gyakran szervezett a lövöldében kellemes, vidám estét. Most az az eredeti ötlete támadt, hogy néhány barátja bevonásával ún. „fénylövészetet” rendez. – A kitűnően sikerült összejevetelen az egyleti tagokon kívül számos kiemelt vendég vett részt. Különös örömet okozott Sándor Móríc gróf örökös főlövészmaster megjelelése, aki a többiekhez hasonlóan nagy élvezetet talált a céltáblák közepébe erősített fények sikeres megcélzásában. A verseny, az udvaron éjfél körül felhordott vacsora annyira elragadtatták, hogy kérte, tartsanak rövidesen hasonló éjszakai lövészetet a saját grófi költségén. – Az estén Kimnach Lajos célzott a legpontosabban, ő nyerte meg a fődíjat, a 6 db. körmőci dukátot.

Ferenc József látogatása a budai polgári lövészegyletben (1868)

Ritka családi esemény történt őfensége hosszabb budai tartózkodása alatt. Budán magyar főhercegnő született, ki a keresztségben a Mária Valéria nevet kapta. Az öröm általános volt, különböző ünnepségeket tartottak a városban. A budai lövöldében április 28-án ünnepi lövészetet rendeztek. E délután beláthatatlan néptömegek, felnőttek, gyerekek hosszú sorokban vonultak ki az utcára. Megszállták az útvonalat, melyen a király kíséretével elhaladt. Mindenki közelről szeretne volna látni és üdvözölni királyát.

Az uralkodó érkezésekor Paulovics László, Buda főpolgármestere, az egylet főlövészmastera, a királyi családot üdvözlő beszédében kiemelte, hogy 1867 a király áldásos megkoronáztatásának éve egybeesett a lövészegylet fennállásának 100. évfordulójával.

A király magyar nyelvű válaszát a polgárság a vihar zúgásához hasonló éljenzéssel köszönte meg. Ezután őfensége belépett a feldíszített fogadóterembe és biztos lövéssel megnyitotta az ünnepi lövészetet. Távozásakor a jelenlevő miniszterek társaságában beírta nevét a vendégkönyvbe. A válogatott hölgyekkel telt karzat, az élénk nyüzsgés, vidám beszélgetés az udvaron, a löállások felőli durranások, a zenekar zengő hangjai, az uralkodó irányában mutakozó elragadtatás, a művészeknek gazdag anyagot szolgáltatott egy emlékezetes óra színes ábrázolásához.

A budai polgári lövészegylet megalakulásának 100. évfordulója (1871)

A lövészegylet tagjai régóta tervbe vették a 100. évforduló megünneplését, de ez pénzügyi okokból egyre halasztódott. Érczhegyi Ferenc főlövészmeister ismerve az egylet anyagi helyzetét, kijelentette, hogy a cél érdekében kész bevetni saját teljes vagyonát.

Sok nehézség után végre hozzáfogtak a terv megvalósításához. Érczhegyi Ferenc főlövészmeister és Kimnach Károly a rendezőbizottság elnöke heteken át késő éjszakáig kitartóan és lelkesen végezték a szervezés munkálatait. E mellett az utóbbi a várható esemény iránt érdeklődést keltő cikkeket írt és helyezett el az újságokban.

A pompás jubileumi ünnepség-sorozat aug. 17 és 23-a között zajlott le, nagy látogatottság mellett.

A budai polgári lövészegylet közgyűlése (1872)

A március 26-án megtartott közgyűlést összekötötték a főlövészmeister megünneplésével. A lövölde kapuját, udvarát, feljáratát, nagy termét drapériákkal, zászlókkal, lövészjelvényekkel díszítették fel. Karácsonyi Guido gróf, mint a testület tagja, két szép fogatot bocsátott az egylet rendelkezésére, abból a célból, hogy a küldöttek ezeken kísérhessék Érczhegyi Ferencet Várban fekvő lakásából a lövöldébe. Érkezését hatalmas éljenzéssel fogadták és az udvaron felállított zenekar rázendített a lövészindulóra.

A közgyűlés elején több beszéd hangzott el. A szónokok méltatták a budai polgári lövészegylet jelentőségét a polgárság összetartozásának, erkölcsi erejének elmélyítésében, a polgári erények kibontakoztatásában, a katonai kiképzésben és ezáltal a szeretett haza védelmi erejének növelésében. Ezután a nagy teremben leleplezték a jubileumi időszakban elnöklő Érczhegyi Ferenc portréját, melyet a tagság költségén készítették el és amely a főlövészmeister példamutató, odaadó munkásságát az utódok előtt is hirdetni hivatott. A leleplezést követően a zenekar Kölcsey Himnuszát szólaltatta meg.

Az ünnepelés befejeztével rátértek a többi napirendi pontra. Megállapították, hogy a tagok száma a múlt évi 259-ről 402-re növekedett. Kiemelték, hogy az elmúlt év során József főherceg is belépett az egyletbe. Ismertették az egylet pénzügyi helyzetét, beszámoltak a megtartott lövészetekről, melyek során 26583 lövést adtak le. Elhatározták, hogy régi jelvényüket olyanra cserélik át, amelyik a város címerét és a trikolort is ábrázolja. Tervbe vették új egyleti zászló beszerzését. A tisztújítás során Érczhegyit ismét főlövészmesterré, Kimnach Vilmost a legidősebb lövészmeister tiszteletbeli főlövésszé választották. A közgyűlést záró banketten, melyen több mint 100 személy vett részt, felköszöntötték a királyt, József főherceget, a honvéd sereget, Buda polgármeisterét, Házmánt, a budai lövészeket, a testvérlovászegyleteket (pl. Hermannstadti-Nagyszébeni), a lengyel lövész-testvéreket, stb.

Kapcsolat a testvér – lövészegyletekkel (1873-1874)

1873-ban az oravicai lövészegylet meghívására küldöttség utazott az újonnan létesített lövölde megnyitásának ünnepségére. Mindenkinek saját költségén kellett az utazást vállalnia. Az 50 %-os menettérti jegy is 16 f-ba került. Az utazás este 7 órától

másnap délelőtt 10 óráig tartott. – A kitűnően rendezett ünnepségen a magyar küldöttség résztvevői négy kellemes napot töltöttek a német testvérek társaságában.

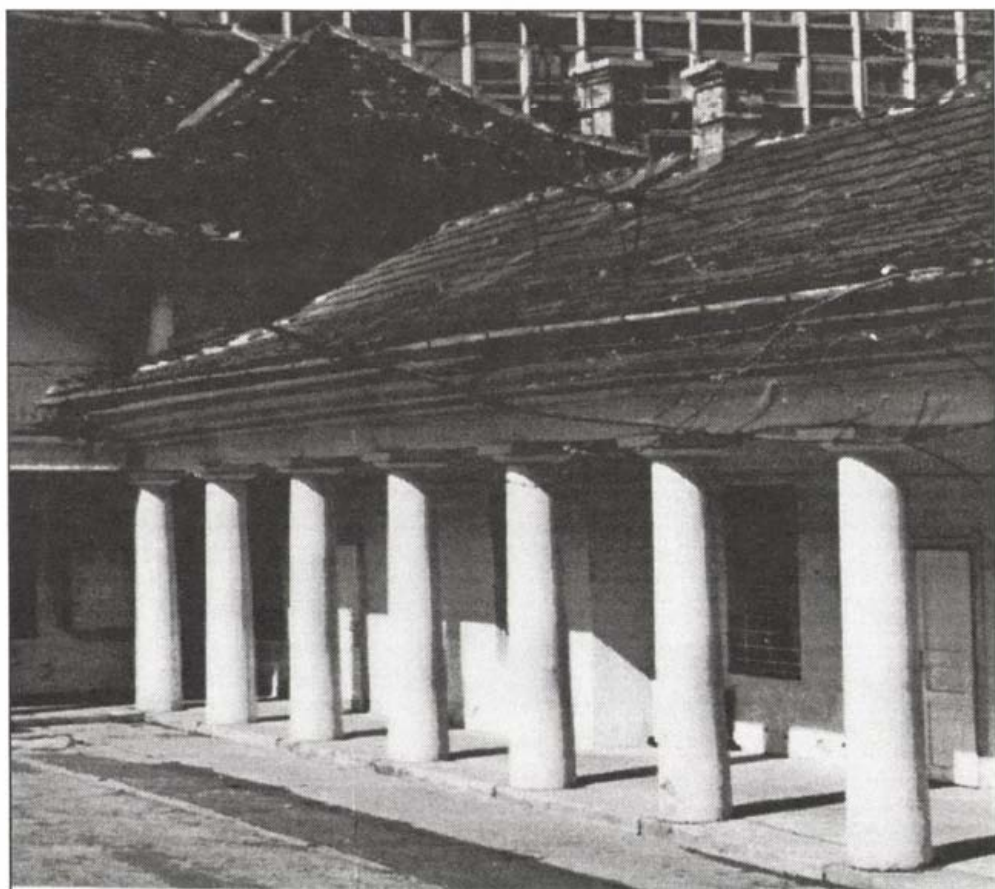
1874-ben a budai lövészegylet küldöttsége Eperjesre utazott, ahol a lövészegylet zászlószentelő ünnepségén vett részt.

A budai lövészegylet veteránjának temetése (1874)

Váratlanul elhunyt Kimnach Vilmos építőmester, a lövészegylet tiszteletbeli főlövézmestere. Beszentelése a Vízivárosban, Hattyú-utcai házának udvarán zajlott le. Nagy megtiszteltetést jelentett, hogy a szertartáson megjelent a kalocsai érsek Haynald Lajos exellenciás úr. Jelen voltak Augusz Antal báró a volt budai helytartóság nyug. elnöke, Ráth Károly főpolgármester, Kammermayer Károly polgármester, Gerlóczy Károly alpolgármester, Petrovich és Alkér városi tanácsosok, jó barátok, ismerősök és a budai polgári lövészegylet számos tagja, vállra vetett puskájukkal, pompás egyleti zászlójukkal.

A ház tágas udvara nem tudott mindenkit befogadni, a gyászolók olyan mértékben szorultak ki a Hattyú utcába, hogy megszűnt a kocsiforgalom. A halottasmenet megindulásakor a lövészek 12 tisztelet-lövést adtak le. A Vízivárosi temetőben, a sírnál az egylet titkára Virágh Gyula hosszú beszédben búcsúztatta el lövéstársát.

Magirus Gyuláné

Eltűnt kávéházak nyomában

A klasszikus kávéházak

Budapesten a századfordulón több mint ötszáz kávéház működött, ez volt a kávéházak fénykora, nemhiába nevezték a fővárost a „kávéházak városának”. Ez az időszak a kávéházkultusz csúcspontja mindenütt a kontinensen (Bécs, Párizs). A budapesti kávéház azonban távolabbi történelmi múltra tekint vissza, mint nyugateurópai rokonai. A kávézás török szokása Bécsben és Párizsban a tizenkilencedik század végén terjedt el, Magyarországra már egy évszázaddal előbb eljutott.

A keleti arab ital, a török kávé, a „fekete leves” a XVI. században jelent meg Erdélyben, a török hódoltság idején. Már akkor voltak Budán török kávéházak. Pest és Buda 1686-os visszafoglalása után megjelentek az első polgári kávéfőzők. Bevilacqua Borsody Béla szerint – aki maga is híres kávé családból származott – a „pest-budai kávésság és a kávéházak története nemcsak egy mesterség múltjának a története, hanem a főváros politikai, művelődésbeli, erkölcstörténeti és szokástörténeti fejlődésé is.”¹

Az első kávéházat Blasius nyitotta az 1700-as évek elején a Vízikapu utcában (ma Molnár utca). 1770-ben már nyolc, 1781-ben tíz kávéfőzde működött. 1814-ben pedig huszonöt, amelyek tulajdonosai között szerepelt egy Orczy báró és egy Nádkó gróf is, ami mutatja a mesterség rangját. Az 1848-as dátummal a pesti kávéház bekerült a magyar történelembe: a forradalom, közismerten, a Pilvax kávéházból indult.

A kávéházak századeleji elszaporodásának különféle okai voltak. John Lukács kiemeli ezek közül az olcsó munkaerő jelenlétét, valamint a zsúfolt és alkalmatlan lakásviszonyokat. Ez utóbbit megerősíteni látszik egy akkori kortárs, Szabó Ervin véleménye, aki szerint „Budapesten a lakásviszonyok kergetik az emberek tízezreit a kávéházakba”². Szabó Ervin, könyvtáros lévén, még egy, nem elhanyagolható szempontot is hozzáfűz: tudniillik a könyvtárak elmaradottságát és fejletlenségét. Szerinte a kávéházak „kultúrmissziót” teljesítenek. A kávéházon kívül az ember „nem kap sem könyvet, sem újságot, sem folyóiratot, sem lámpát, sem széket.”³

Hanák Péter írja, hogy a századfordulón a magánélet tisztelete nagymértékben áthatotta a reprezentációs szférát is, amit a szalonok ünnepélyessége és ritka használata is tanúsított. „A polgári lakás éppen a közéleti funkciók ellátásában szorul kiegészítésre: a kávéházra, a klubra, a vendéglátás és szórakoztatás üzemszerű intézményeire. A polgári lakás szűkebb és zártabb volt annál, hogy a köznapi, kiváltképpen a délutáni társas élet színtere lehessen. Ezt a szerepet egyre inkább a kávéház töltötte be, a friss süteménnyel és napi sajtóval, a biliárd- és kártyaasztalokkal.”⁴ Ezt erősíti meg Fülep Lajos is visszaemlékezésében: „Abban az időben a találkozások helye a kávéház, a lakásukon még a jó barátok se látogatták egymást, sokszor nem is tudták egymás lakását, legfőképpen az irányt, hogy a kávéházból kik merre mentek el együtt.”⁵

* Ez a tanulmány a Művelődési és Köznevelési Minisztérium Közművelődési Főosztálya által 1994-ben kiírt, Kultúra a változó társadalomban című pályázatra készült. (Szerk.)

¹ Bevilacqua Borsody Béla, *Mazsáry Béla: Pest-Budai Kávéházak*. Kávé és Kávéházmesterség. Bp. 28. old.

² Szabó Ervin: *Kávéházak és könyvtárak*. In: *Esszépanoráma 1900-1944*. Bp. 1978. 462. old.

³ Szabó Ervin: i.m. 463. old.

⁴ Hanák Péter: *A Kert és a Műhely*. Bp. 1988. 42. old.

⁵ Fülep Lajos: *Ady éjszakái és éjszakája*. In: *Művészet és világnézet*. Cikkek, tanulmányok 1920-1970. Bp. 1976. 49. old.

A századfordulón a kávéház olcsó és demokratikus intézmény, kiterjedt szolgáltatásokkal: némely közülük a nap huszonnégy óráján át nyitva tartott, többségük az ételek nagy választékát kínálta, mások Budapest éjszakai életében tettek szert hírnévre. Voltak olyanok, amelyek éjjel kettőkor vagy háromkor is tele voltak vendégekkel, akik közül sokan korhelylevest fogyasztottak. Nem kellett sokat költeni, papír, toll, tinta ingyen állt a vendégek rendelkezésére. A századelős kávéház közelebb állt a klubhoz, mint a kocsmához. Nagy érték volt, mivel a városban alig működtek zárthelyű klubok. (Megemlíthető a főnemesség *Nemzeti Kaszinója*, vagy a dzsentrí *Országos kaszinó*). Egy-két vezéregyenység elnökletével összejöttek az együvé tartozók, külön asztaltársaságok alakultak. A legtöbb kávéháznak megvolt a törzsközönsége. A különböző kávéházak különböző funkciót töltek be: „külön kávéháza volt a fásoknak, az ékszerészeknek, a gabonásoknak, a tőzsdéseknek, a kereskedelmi utazóknak, minden színháznak.”⁶

Az 1900-as évek kávéházai közül számos tágas és pompázatos, nagyméretű, aranykeretes tükörrel és óriási csillárokkal, fényűző berendezéssel. A budapesti kávéházak rangját mutatja, hogy közülük az egyik legszebbet, a *New Yorkot* például az a Hauszmann Alajos tervezte, aki a királyi palota újjáépítésére is megbízást kapott. Az első nyilvános filmbemutató színhelye ugyancsak egy kávéház volt, az Erzsébet-körúti Royal Szálló kávéháza.

A pesti kávéházi világ talán legérdekesebb színterei, az *irodalmi kávéházak* az 1910-es évekre terjedtek el. Újságcikkek, olykor novellák, regényfejezetek, színházi kritikák íródtak ezen lármás, zsúfolt kávéházak asztalai mellett.

Az irodalmi kávéház előzménye a XIX. századra nyúlik vissza: a *Kávéforrást* az 1820-as években létesítették, 1850-ben Kammer Ernő vette át, majd az 1860-as évektől kezdett irodalmi kávéházként működni. A Deák-párti írók törzshelye volt. Később itt született a Borsszem Jankó című kormánypárti élcslap.

A *Centrált* 1887-ben nyitották meg a mai Károlyi Mihály utcában, tulajdonosa Seemann. Utódjának veje, Mészáros, a Kávésok Szövetségének első elnöke lett. A *Centrált* Kiss József és a Hét szerkesztőségének volt törzshelye, majd a Nyugat írói csoportosultak itt, 1926 után már egyre gyéribben. Az írókon kívül képzőművészek, művészettörténészek, nyelvészek is jártak ide, többek között Aba-Novák Vilmos, Genthon István, Szekfű Gyula. A *Baross* kávéház az 1890-es években létesült, 1899-ig Mikszáth Országos Hírlapjának újságíróasztala volt itt. Az 1920-as, 30-as években alakult irodalmi kávéházzá, Kosztolányi, Karinthy, Babits törzshelye volt. 1900-tól működött a *Simplon* a Népszínház utca sarkán. Az Andrássy úti Kabaré művészeinek külön asztala volt itt. Nevezetesen vendége volt Kassák Lajos. A már említett *New York* 1894-ben nyílt meg, a Nyugatosok ide pártoltak át a Centrálból, ahová aztán visszatértek. Az *Abbáziát* az Oktogonnál Steuer Gyula alapította 1888-ban. Az Abbázia a közélet kávéháza volt, politikusok, irodalmárok, művészek látogatták. A *Japán* kávéház, amely ma az Írók Boltjaként funkcionál az Andrássy úton, 1890-ben nyílt meg. Itt született a MIÉNK (Magyar Impresszionisták és Naturalisták Köre) művészeti csoport, majd ebből alakult a Szinyei Társaság. A kávéháznak Lechner Ödön is törzsvendége volt. A *Műcsarnok* kávéház, amely az Andrássy és Vörösmarty út sarkán állt, fiatal művészek, valamint nyomdászok törzshelye is volt.

A budai kávéházak közül az 1900-ban nyílt *Délivásút* érdemel említést, ahol Ady sokat éjszakázott. (Jelenleg önkiszolgáló étterem működik a helyén). A *Fiume* 1883-ban jött létre a *Delicatesse* helyén, alapítója Steuer Gyula, működésének a világháború utáni infláció vetett véget. A krisztinavárosi *Philadelphia* 1895-ben nyílt, szintén híres

⁶ Lestyán Sándor: Pesti Kávéház. Bp. 1946. 15. old.

irodalmi kávéház volt, elsősorban Szabó Dezső neve kötődik hozzá. A *Hadikot*, amely 1906-tól diákok, később írók törzshelye, elsősorban Karinthy tette híressé.

A kávéházi kultúra szorosan kötődött a sajtóhoz. Az 1840-es évek óta az irodalom demokratizálódásának oka a kávéház hatása volt: „leszállította a termelés színvonalát, de kenyéradó is volt egyben”.⁷ Ez már a Boulevardisme hatása. A Publikum a Kávéházban olvasta az Újságot: Kávéja és Szivarja mellé a könnyű, kicsi, rövid Formákat szerette. Karinthy Frigyes e műfaj jeles képviselője. Számos műve dolgoz fel kávéházi témát. (Például *Sakkozók* c. kirokija a kávéházban játék közben szórakozottan dűnnyögő sakkozókról szól. A kávéház, nagy valószínűséggel a *Hadik*, Karinthy éjjel-nappali tanyája). Egy másik művében bemutatja a „Homo Caffaeicus Litterarius”-t, aki csak a Kávéházban tud írni. (*Hazamegyek dolgozni* c. karcolat)

Sok becsvágyó fiatal értelmiségi választotta a gimnázium után továbbképzése színterül a könnyebb életet kínáló kávéházakat, megmenekülve az egyetemi tanulás szigorúbb követelményeitől. Az intelligens ember ifjúságának egy részét a kávéházban töltötte, enélkül a fiatal ember műveltsége hiányos és hézagos lett volna.

A világháború első hónapjaiban fellendült a budapesti kávéházak forgalma. Ennek oka, hogy a nyaralók a nyár utolsó heteiben a fővárosba hazaözönlöttek és izgatottan lesték, mesélték a híreket. Ezután azonban hanyatlás következett be, a szegényedés, és a korlátozó rendeletek hatására. Krúdy írja 1917-ben: „Idegenszerű, új világ keletkezik Pesten (...) A kávéházak negyedévenként cserélnek gazdát”. Az 1920-as években az infláció tovább súlyosbította a helyzetet. A húszas évek végén újra beindul a kávéházi élet, de ez már nem a régi. Szabadversenyes nagyüzem, sorra csődöt mondó vállalkozásokkal.

Átmeneti időszak

A harmincas-negyvenes évek fordulója nem kedvez a kávéházaknak. A kávéház a polgári nyilvánosság tere, ahol az emberek szabadon beszélgetnek, véleményt cserélnek. Az évtized végén elkomoruló közélet, a háború nyomorúsága majd a nyilas diktatúra végképp megkérdőjelezte a kávéház létjogosultságát. Az 1950-es évek totalitárius rendszere sem kedvezett a nyilvánosságnak. Az emberek a lakásokba húzódtak, bizalmatlanok lettek, mivel nem lehetett szabadon beszélni. A kávéházak mégis éltek tovább. Elsősorban azok az írók és bohémabb lelkületű polgárok tartották őket életben, akiknek alapélményei még a századelős kávéházak voltak és akik nem kívántak más életformára áttérni.

Ez az átmeneti időszak a negyvenes évek közepétől a hatvanas évek végéig tartott. A koalíciós időszak a presszó-kávéház vegyes korszaka. Megmaradt a létforma: az írók kávéházba járnak, sportfogadások is itt köttetnek. A téma szakértője, Bodor Ferenc szerint, ez azonban már nem a régi kávéház, hanem annak módosult formája, a *presszó*. Az első pesti presszó 1937-ben nyílt meg a Vigadó utcában, *Quick* néven. Ennek a „Kelet-Európában csak jóformán nálunk kivirágzott műintézmény-nek (Bodor Ferenc) jellegzetessége a presszógép. Presszógépe ugyan a *Spolarich*nak már 1924-ben volt, de amitől a *Quick* eszpresszó lett, az az alig ötven férőhely, a napi kétezzer adag eszpresszókávé és a hideg, olaszos saláták jelentős forgalma.” Bodor Ferenc a kilencvenes évekből nosztalgiával emlékezik vissza a presszóra: „Egy kiürült, elszegényedett, elbigmekesedett vendéglátóipar vendégellenes világában az idősebbek méla nosztalgiával gondolnak vissza a füstös, sárgult selyemlámpaernyős, zongorás eszpresszókra”.⁸ A presszó ugyan már nem olyan kényelmes, mint a kávéház, de ott is lehet ülni

⁷ *Bévilaqua Borsody Béla, Mazsáry Béla*: i.m. 848. old.

⁸ *Bodor Ferenc*: *Pesti presszók*. A mi Budapestünk. 1992. 5. old.

órákig. Az emberek belakják, komfortosítják – kávéházi hangulatot teremtenek benne. Az ötvenes évek eszpresszója a túlélésre játszott. Ennek a kornak az emlékei a *Napoletana*, a Vigadó téri *Dunacorso*, illetve a *Szabadsághíd* presszó. A *Simplon* is presszová alakult, és egészen a hetvenes évekig működött. Jellemzőes presszók voltak az Andrásy úton a *Rozmaring* (még ma is működik) és vele szemben a *Brazil*. Ezek úgy álltak egymással szemben, mint „Stan és Pan, Hacsek és Sajó, FTC és MTK” (Bodor). Itt gyűléseztek a focirajongók, mivel a közelben volt a Labdarúgószövetség. Az 1958-as brüsszeli világkiállítás nyomán végigsöpört az országon a „modern”. A vendéglátóiparban ekkor születtek a motelok és a bisztrók. Az új vendéglátóipari koncepció az önkiszolgáló éttermek divatját jelentette. A belső teret modern, műanyag, geometrikus formák jegyében tervezték. A presszók esetében a neonvilágítás megjelenése jelzi a modernülést, amely a haladás, felzárkózás szimbóluma lett.

A kávéház halála?

A hetvenes, nyolcvanas években a presszós nemzedékek is kihaltak. Az élet modernizálódott, célszerűbbé vált. Jellemzőes példa az oktogoni *Abbázia* és a vele szemben lévő *Kovács* kávéház története. (A Kovács a századelőn főképpen az üzletemberek nagypolgári fényűzéssel berendezett népszerű kávéháza volt). Az Abbáziát a hetvenes években átépítették, belső terét szecessziós stílusban átalakították. A századelős kávéházi hangulatot kívánták felidézni virágmintás válaszfalak felállításával, azonban ezek inkább a hatvanas években jellemző individualizáció kifejezői voltak. Az emberek egymástól szeparálva ültek, a válaszfalaktól közrefogva. Jelenleg az épület egy kereskedelmi- és hitelbanknak ad otthont, amerikai ízlésű tympanonos műmárvány portállal. A Kovács az ötvenes években szovjet stílusú önkiszolgáló étteremmé dísztelenedett. A bizonyos „frivoltságok” iránt is engedékeny hatvanas években az önkiszolgáló éjszakai mulatóval kombinálódott, (*Savoy* néven). Az 1990-es évek elején a „burgerek királya”, a Burger King vette meg a helyiséget.

Ugyanakkor a nyolcvanas évek végétől, kilencvenes évek elejétől tanúi lehetünk egy új kávéházi kultúra kibontakozásának. Egyrészt újra divatba jön a még a századelőről megmaradt pár kávéház – a *Művész*, a *Lukács* – másrészt nagy számban nyílnak új, változatosan és ötletesen berendezett kis kávéházak, egyedi hangulattal. Pár példát kiragadva, megemlíteném a franciás hangulatú *Párizs*, *Texast* a Ráday utcában, a századelőt idéző *Budapest Székesfőváros Kávéházat* a Király utcában, melynek emeletén könyvesbolt működik, vagy az olaszos *Picasso Point Chubot* a Hajós utcában.

Saad Judit

Tájház Szentgálon

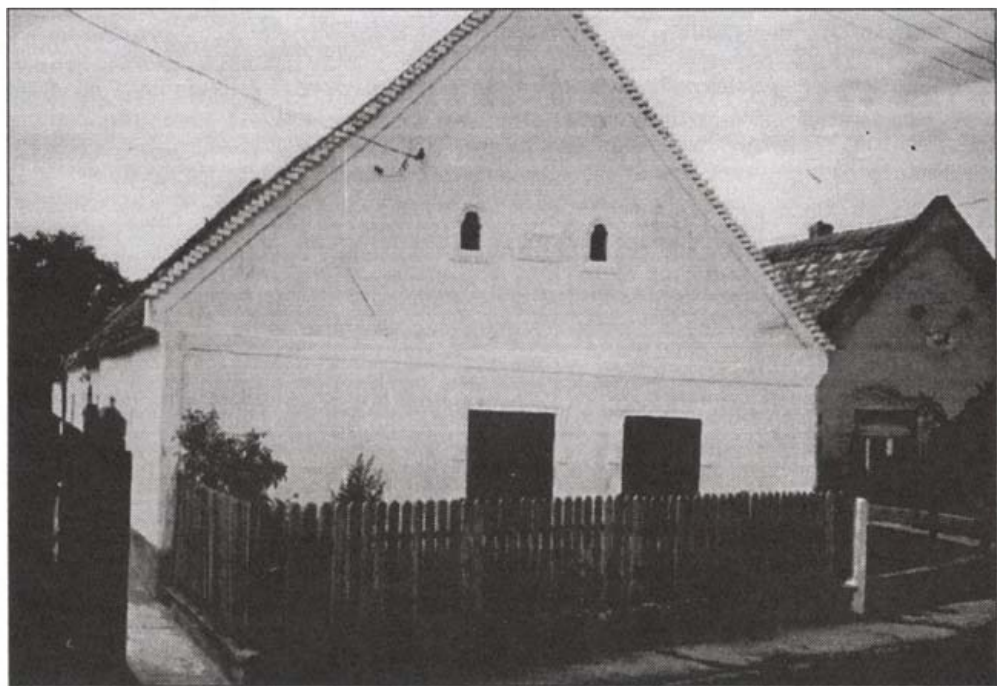
A bakonyi Szentgál község nevét Vajkai Aurél kétkötetes néprajzi monográfiája tette országosan ismertté (*Szentgál. Egy bakonyi falu néprajza*. Budapest, 1959; *Szentgál. Egy bakonyi falu folklórja*. Budapest, 1987). Szentgál múltját, népi kultúráját ma már nem csak Vajkai Aurél könyveiből, hanem a közelmúltban megnyílt Tájház kiállításán is megismerhetjük. 1993. szeptember 12-én, a szentgáli búcsú napján nyitotta meg Zongor Gábor, a Veszprém Megyei Közgyűlés elnöke néhai vitéz Tamás Gábor parasztember egykori lakóházában, a Malom utcai 12. szám alatt a Tájházat. Egy évvel később, 1994. november 25-én nyílt meg ugyanitt a Lőrincze Lajos Emlékszoba. Ezen a napon vette föl a szentgáli általános iskola, a község szülöttének, magyar anyanyelvünk művelőjének, Lőrincze Lajos nyelvésznek a nevét. Erre az alkalomra jelentette meg a veszprémi Új Horizont Alapítvány Lőrincze Lajos: *Megnől az ember szíve* című könyvének második kiadását.

A királyi vadászok faluja

Az Árpád-kori falu nevét templomának védőszentjéről, Szent Gálról kapta. Lakói részleges nemesi jogokat élvező, királyi kanászokból lett királyi vadászok voltak, akik a XVI. századtól a királyi adó alól is mentességet kaptak. Feladatuk a vadászat, természetbeni lőtt vad adó és vadbőrök beszolgáltatása volt egészen a XIX. századig. Még I. Ferenc József királyunknak is szállítottak vadat a bécsi Burgba. A jogszolgáltatás szempontjából a maguk külön széke alá tartoztak, ahonnan Veszprém vármegyéhez fellebezhettek.

Szentgál a Bakony közepében, a fő úttól távol, védelmet nyújtó fekvéssel rendelkezett. Így már a középkorban is nagy falunak számított, a török alatt nem pusztult el, a XVIII. században pedig Veszprém vármegye legnépesebb települése volt. A XVIII. század végétől a nemesek mellett erősen megnőtt az agilisek (félnemesek) és a nem nemesek lélekszáma is. Nemesi lakossága a hitújítás idején a református hitre tért. 1773-tól református és római katolikus iskolája, iskolamestere ismert.

Szentgál Veszprém megye legnagyobb területű községe. Határa 1935-ben 24.546 kh volt, amelyből a szántó 10.062, a legelő 2006, az erdő 9828 kh-at tett ki. A királyi vadászok kisenemesi utódai számára a megélhetés alapját a mezőgazdaság, főként az állattenyésztés, a földművelés és az erdőgazdálkodás jelentette. Birtokmegoszlását a két világháború közötti időszakban a középbirtokok túlsúlya jellemezte: 1935-ben Szentgálon 42 birtokosnak volt 100-500 kh közé eső földbirtoka. Ipara elsősorban a helyi szükségleteket elégítette ki, csizmadiák, takácsok, szabók, kovácsok, kőművesek, molnárok, mészárosok mellett a hatalmas Bakonyerdő fájára alapozva mindig sok bognár, kádár, asztalos dolgozott itt. A faszerszám készítést (favilla, fagereblye, falapát, csépfá, szerszámnyelek, tövisborona, talicska, tragacs, mosófa, mángorló), vesszősöprű-kötést, kosárfonást, szakajtókosár-kötést háziiparként üzték. Az 1920-as években a kocsikerekeket 5 bognár gyártotta, az ekevasakat 9 kovács élezte, a királyi vadászok utódainak fegyvereit 1 puskaműves javította, a lányok hozományát 6 takács szőtte.

Nemzetes urak, jó módú pásztorok

Szentgál társadalma egészen a II. világháború végéig nemesekre (nemzetes réteg) és nem nemesekre tagolódott, közöttük helyezkedtek el a félnemesek vagy agilisok, akiknek csak egyik szülőjük volt nemesi származék. A XIX-XX. században a nemesektől elkülönült az egykori jobbágyság, az 1848-as jobbágyszabadítás eredményeként kialakult paraszti réteg. Tőlük ugyanígy különvált az önmagában is rétegzett pásztor-társadalom (juhászok, gulyások, kanászok). A szentgáli társadalom két fő pólusa a különböző nagyságú birtokkal rendelkező nemes, nemzetes réteg és az egyre jobban meggazdagodó, birtokai nagyságát, társadalmi presztízsét növelő pásztori rend.

A lakosság két vallásfelekezethez, a reformátushoz és a római katolikushoz tartozott. 1930-ban a katolikusok száma 2435, a reformátusoké 1700, de ha a külterületi tanyák népességét leszámítjuk, a tulajdonképpeni faluban csak 1082 katolikus lakott, a reformátusok tehát túlsúlyban voltak. A törzsökös őslakosság, a nemesség református, a később bevándorolt pásztorok, napszámosok, favágók, szénégetők, mészégetők legtöbbször katolikusok. A vagyonos nagygazdák java része református volt, bár mellettük akadtak református személyek is.

Szentgál környékén a Magas-Bakonyban túlnyomórészt a XVIII. század végén betelepült német lakosság (Herend, Bánd, Márkó, Fajsz, Városlőd). Német környezetben felerősödött a szentgáli királyi vadászok utódainak magyar nemesi, nemzeti öntudata. Szentgál lakosságának száma 1930-ban 4284, ebből magyar 4062, német 214. Az összlakosságból 1593 fő a Szentgálhoz tartozó tanyákon, népes pusztákon élt. Itt lakott a szentgáli határban frissen földet vásárló vagy bérlő németek nagy része is. A községben magában csak 2691 ember élt, ezek közül mindössze 19 vallotta magát német nemzetiségűnek. Szentgál így gyakorlatilag tiszta magyarnak tekinthető. A szomszédos német községekhez fűződő jóviszony ápolását és a nyelvtanulást a cseregyerek intézmény szolgálta. Szentgálra jártak iskolába a herendi gyerekek, hogy magyarul tanuljanak. A szentgáliak közül akadt, aki Bándon volt cseregyerek, helyette a bándi német fiú Szentgálon tanult meg magyarul. Felnőtt korukban is tartották a barátságot az egykori cseregyerekek.

Tamás Gábor élete

„1897. július 21-én születtem Szentgálon a Malom utcában, a Tamás udvarba. Azért vót Tamás udvar a neve, mer három család lakott ott, mindegyiknek Tamás vót a neve, bár nem vótak rokonok. Szentgálon igen sok Tamás vót és van ma is. Ezér különböző ragadvány vagy csúfneveket attak a szentgáliak. Huszonegy ragadványnevet tudok a Tamásokrú. A faluban legtöbb a Tamás és Gombás nevezetű. 1840-be az utósó nemesi választáskor 36 Tamásnak és 32 Gombásnak vót szavazati joga. Az én családom Baka Tamás nevezetű vót. Ez onnan ered, hogy apai öregapám 48-as honvéd vót, még pedig baka.” E sorokkal kezdődik az önvallomás Tamás Károlyné – Sófalviné Tamás Márta: *Vitéz Tamás Gábor szentgáli parasztember élete* (Veszprém, 1991) című könyvében.

A ház körüli munkákban már hat évesen részt vett, a mezei munkát teljes értékű munkaerőként tizenhárom esztendősen korától végezte. Tizenötödik évében „bekeresztűtik”, legénnyé avatták a főszegi gazdalegények közé a Bognár-kocsmában, Gombás Bálint és Kása János keresztapaságával. Édesapja 1915-ben a harctéren kapott sebeibe belehalt, miközben ifjú Tamás Gábort besorozták katonának. Ezzel rövid legényélete végét is ért. Előbb az orosz, majd az olasz fronton harcolt, ahonnan 1918 őszén a vitézségi nagyezüst és másodosztályú kisézüst érem tulajdonosaként tért haza. Feleségül vette Szűcs Vilmát, házasságukból két fiúgyermek született. A Malom utca 12. szám alatti házat 1931-ben vásárolta meg, 1935-ben 16 kh-as vitézi telket kapott, 5

kh-at édesapjától örökölt, 7 kh-at pedig bérelt. A vitézi telekre, amelynek árát évenkénti részletekben törlesztette, szép gyümölcsöst telepített.

1943-ban öt és idősebbik fiát katonának hívták be. Maga a herendi vasútállomás bombázásakor combblövést kapott, fia 1944-ben a Tatabánya környéki harcokban elesett. Birtokától 1949-1958 között fokozatosan megfosztották. 1991-ben hunyt el, hosszú, küzdelmes, de gazdag életének helyszínén, Szentgálon a Malom utcában.

Vitéz Tamás Gábor háza

A lakóépület a bakonyi kőépítkezés, a nemesi községek tornácos, boltozott födémű házainak egyik fennmaradt példája, amelyet a XIX. század második felében emeltek. Négy helyiségből áll: a két szoba, a konyha és a kamra is külön bejárattal nyílik a zárt folyosóra, amely eredetileg nyitott tornáca lehetett a háznak. A hátsó szoba födéme csehboltozat.

Berendezési tárgyai egy parasztpolgári szinten élő család eszközkészletéről adnak képet. A bútorokat részben a szülőktől örökölték, részben Szöcs Vilma hozományaként kerültek a házba. Egy részük helyi asztalosmesterek által készített együttes, két nemzedék lakáskultúráját mutatja. Az első szoba életképe a gyermek születéséhez kapcsolódó áldomást, a keresztelőt követő lakomát, a *paszitát* (komavendégség) mutatja be, amelynek időpontját általában a keresztelőnél későbbre halasztották, hogy megfelelően felkészülhessenek rá. Legnagyobb paszitát az első-, s a fiúgyermeknek rendeztek. Meghívták a keresztszülőket, komákat, nagyszülőket, a szülők keresztszüleit, a testvéreket. Az ilyenkor kapott *komapénz* a család számára komoly anyagi segítséget jelentett. A középpontos elrendezésű első szobában az ajtótól jobbra két szekrény, középen terítővel letakart asztal, mellette négy székek látható. mögötte a fal közepén áll a páros ágy, ünnepi ágyterítővel letakarva. Balra a bölcsőben a vánkösba pólyált baba, díszes keresztlőpaplanal betakarva. Körülötte három fiatal asszony. Az asztalon tálca, rajta üveg poharak, mellettük három fiatal férfi koccintásra készen. A falakon családi képek, a szekrényben ruhanevelő, ágy- és asztalnemű látható. A kamrában polcokon tárolóedények, befőttes üvegek, a földön kosarak és a csak alkalmanként használatos nagyméretű főzőedények sorakoznak. Innen nyílik a pincelejárata.

A hosszú folyosón Tamás Gábor portréja, Szentgál század eleji faluképe, két templomának fényképe és néhány családi kép emlékeztet arra a környezetre, amelyben a ház egykori gazdája ifjúkorát élte. A konyhai asztalnál két asszony, egy fiatal és egy idősebb, terítésre, tálalásra készül. Kezükben asztalnemű, előttük edények, evőeszközök, tálaló ételek, üvegekben, kancsóknál bor.

A hátsó szobában Szentgál történetének és néprajzának dokumentumait mutatják be. Szentgál királyi vadászaira, nemeseire egy régi vadászpuska, löportartó, kova, acél, a somhegyi hutában készült szép üvegek, poharak emlékeztetnek. Vadászjelenetet, szántást, vetést és pipázó nemzetes urat ábrázoló somhegyi üveget is kiállítottak. Ide kerültek a pásztorművészeti tárgyak: pásztorbotok, faragott tükrösök, borotvatartók, gyufatartók, ivócsanakok, képkeretek. Itt láthatók a szentgáli takácsok szöttei, a hozomány részét alkotó szakajtóruhák és a hímzett párnavégek is. Szentgál múlt századi lakáskultúráját idézi egy véssett-festett díszítésű kelengyeláda, valamint egy faragott háttámlájú, keményfa székek. A Lőrincze Lajos Emlékszobában a magyar nyelvész és szülőfaluja kapcsolatát felidéző dokumentumokat, fényképeket, a szentgáli-aknak dedikált műveit, Szentgálra írt leveleit mutatják be.

A szentgáli Tájházból megnyílt *Fejezetek Szentgál népeletéből* című kiállítás XIX. és XX. századi használati tárgyakon, lakásbelsőn keresztül bemutatja egy kisnemesi eredetű, parasztpolgári szinten élő család környezetét, felszereltségét, rávilágít életformájára, felvillantja a társadalmi kapcsolatokat, elénk tárja a köznapi és ünnepi

tárgyak jelentős részét, bepillantást enged a szokásvilágba is, jellemezve nemcsak a nemeseket, hanem a parasztokat, pásztorokat, reformátusokat és katolikusokat egyaránt. Amit eddig Szentgálról tudunk, hallottunk vagy olvastunk, itt tárgyakban, dokumentumokban is megelevenedik előttünk. A Tájház megvalósulásával az elkövetkezendő években lehetőség nyílik egy állandó bővíthető és bővítendő kiállítási részben Szentgál társadalmáról, népének életmódjáról, gazdálkodásáról (pl. az erdei tanyákról) áttekintést nyújtani.

A Tájház megvalósításának tervét Szentgál néprajzkutató-polgármestere, Sófalviné Tamás Márta már több mint egy évtizede dédelgette. Az ő támogatásával Lackovits Emőke néprajzkutató, a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum igazgatóhelyettese rendezte a figyelemre méltó kiállítást.

Lukács László

A honfoglalás 1100. évfordulója tiszteletére

Somogy megye közgyűlése és a Somogy Megyei Honismereti Egyesület a Somogy Megyei Levéltár, a Somogy Megyei Múzeum, a Megyei és Városi Könyvtár, a Somogy Megyei Művelődési Központ és a Somogy Megyei Pedagógiai Intézet támogatásával pályázatot hirdet

Falukrónika készítésére.

Fővédnöke: *dr. Kolber István* Somogy Megye Közgyűlésének elnöke.

A pályázatot meghirdető és támogató szervek felhívással fordulnak a megye községeihez, hogy a jeles történelmi évforduló méltó megünneplésére való felkészülés jegyében kezdjék meg, vagy folytassák településükön a falukrónika írását. Felkérjük a települések polgármestereit, támogassák és segítsék a krónikaírást, járuljanak hozzá községük történetének mind teljesebb feltáráshoz, a régmúlt és a közelmúlt eseményeinek dokumentálásához, ösztönözzék a helytörténettel foglalkozó helyi kutatók részvételét a munkában. A legjobb pályamunkákat díjazásban részesítjük, elősegítjük megjelentetésüket. Fődíj 50.000 Ft.

Pályázni csak olyan munkával lehet, mely más pályázaton nem vett részt, illetve nyomtatásban még nem jelent meg. A krónikaíráshoz szakmai módszertani segítséget kívánunk nyújtani, ezért kérjük, hogy a pályázaton való részvételi szándékot (név, foglalkozás, lakcím, téma feltüntetésével) szíveskedjenek jelezni.

A pályázattal kapcsolatban további információt ad *Gálné Jáger Márta* (Somogy Megyei Levéltár, 7400 Kaposvár, Rippl-Rónai tér 1. telefon: 82/320-743), illetve *Károly Irma* (Somogy Megyei Művelődési Központ, 7400 Kaposvár, Somssich Pál u. 18. Telefon: 82/310-828).

A pályázatok értékelése és a díjak kiosztása az 1996. évi jubileumi rendezvényen történik.

Beküldési határidő: 1996. szeptember 1.

Cím: Somogy Megyei Honismereti Egyesület, 7400 Kaposvár, Somssich Pál u. 18.

Dr. Király Lajos,

a Somogy Megyei Honismereti Egyesület elnöke

Dr. Kolber István

Somogy Megye Közgyűlésének elnöke

SORSKÉRDÉSEK

Kisebbségi önkormányzatok és népességtudomány

*Madaras Lázár brassói szenátorral
beszélget Sylvester Lajos*

A szenátor úr a román parlament és a felsőház elé terjesztendő kisebbségi alapidokumentum-tervezetek egyik megalkotója. A népességtudomány művelőjeként milyen személyes hozzájárulása volt – van – a tervezetek kidolgozásához, milyen szempontokat próbál érvényrejuttatni a bonyolult és időfaló munka során?

•A romániai magyar népközség önkormányzati statutumának, a kisebbségi törvény kidolgozása során a legtöbb esetben kimondottan politikai és jogi érvekből indultunk ki. Politikailag megfogalmaztuk azokat az érveket, amelyek miatt nekünk ezekre az önkormányzati struktúrákra szükségünk van. Jogilag legtöbbször az európai jogrendszerből merítettünk, finnországi, svéd önkormányzati modellek megfogalmazásait vettük át. A spanyolországi önkormányzati modellek jogi köntösét néztük s ezek alapján próbáltunk a magunkét megalkotni.

Én a *népességtudomány* oldaláról próbáltam megközelíteni ezt a kérdést és megvizsgálni azt, hogy a romániai magyarság népességi szempontból hogyan strukturálódik és ennek *milyen önkormányzati modellek felelnének meg a leginkább*. Tehát az én megközelítési módom nem politikai, nem jogi, hanem a *népességi valóság* oldaláról történik. Pontosán azért, mert a kezdetiek jogi, illetve politikai megközelítési módok voltak, történt is egy néhány hiba is ezen a téren. Hogy csak egyet említsek: kisebbségi törvénytervezetünkbe eredeti formában az került be, hogy mindazokban a közösségekben, településeken, ahol 10 százalékot meghaladja a kisebbségek száma ezek bizonyos jogosítványokat élveznek. Ez alapvető tévedés, mert az erdélyi magyarság esetében nagyon gyakran fordul elő az a helyzet, amikor tíz százalék alatt vagyunk, de abszolút értékben jelentős közösséget képviselünk. Brassó város magyar lakosságának aránya például 9,6 százalék, tehát nem éri el a tíz százalékot, de 34000 magyar él ott. Ennek a harmincnégyezer embernek ne legyen joga bizonyos jogosítványokra? Tehát az az abszurd helyzet állhat elő, hogy egy olyan községben, ahol 1200 magyar él, azok megkapnak bizonyos jogosítványokat, de a 34000 brassói magyar nem kap semmifélt. Ennek a kisebbségi törvénytervezetnek ez lenne a következménye.

De itt nemcsak Brassóról van szó. Azok akik ezt a tervezetet kidolgozták, nem vették eléggé figyelembe az erdélyi magyarság demográfiai tagolódását. A brassóihoz hasonló a helyzet Temesváron, Szebenben, Medgyesen, Besztercén, Nagybányán, tehát az erdélyi magyarság megoszlásának olyan népességi valósága van, amelyet, ha nem veszünk figyelembe súlyosan tévedhetünk.

Én, kutatásom eredményeként, csak később csatlakoztam a kisebbségi törvénytervezetet kidolgozó csoporthoz és módosító javaslatot nyújtottam be a parlamenthez. Ebben a vonatkozó cikkelyt úgy fogalmaztam, hogy azoknak a közösségeknek az esetében, ahol a kisebbség aránya meghaladja a tíz százalékot, vagy *számuk abszolút*

értékben 800-nál több, kapják meg azokat a jogosítványokat, amelyeket a törvény a továbbiakban tárgyal.

Kutatásai az erdélyi magyarság népességi tagolódásának egészére kiterjednek?

• Nemcsak az erdélyi, a romániai magyarság egészének a struktúrájával foglalkozom. Hiszen az utóbbi tizenöt évben a romániai magyarságra a szétszóródás volt jellemző. Ennek két oka volt. A múlt rendszer iskolapolitikájához tartozott az, hogy az egyetemet vagy más iskolákat végző magyarokat *nagy igyekezettel* küldték el a Kárpátokon túlra. A másik ok: a megélhetés. Az emberek egy része, hogy megélhetését biztosítsa, kénytelen volt a Kárpátokon túl munkát vállalni. Az utóbbi évtizedek egyik legérdekesebb fejleménye az, hogy a Kárpátokon túli román városok szinte mindenikében jelentős számú magyar közösség alakult ki. Erről a valóságról mi eddig nem nagyon vettünk tudomást. Iasiban (Jászvásár) nyolcszáznál több magyar él. Tehát annyi gyermeknek kell ott lennie, hogy elemi iskolát lehessen létesíteni.

Jászvásár egyetemi város. Évtizedeken át a magyar diákok kényszerből, de előszere-ttel is mentek oda. Toleránsabbnak bizonyult, mint az erdélyi Kolozsvár. Megtart-hatták például közösségi szokásaikat. Úgy tudom, még farsangi felvonulásokat is rendeztek a jászvásári egyetemisták.

• Én az állandó lakosságról beszélek. Nézzük meg az ugyancsak moldvai Bákót. Ha a csángókat elkülönítjük, akkor is több száz fős magyar közösséget találunk. Galacon hasonlóképpen, Brailán szintén, Konstancán 1200 személy vallotta magát magyarnak a legutóbbi népszámláláskor. Hasonló a helyzet Tîrgu Jiuban (Zsilyvásárhely). A magyarság tehát teljesen szétszóródott. Természetesen, hogy a zöme Erdélyben él. Ez történelmi megjelenésének helye. De ha a valóság oldaláról közelítjük, tudomásul kell vennünk azt, hogy a jelen pillanatban egy teljesen új típusú szórvány jött létre. Ezeknek egyáltalán nincs közösségi életük, nem működnek RMDSZ szervezetek, eszükbe sem jut, hogy létre kellene hozni elemi iskolákat.

Az egyházak sem léptek? Úgy tudom Konstancán, Brailán, Galacon van magyar hitélet.

• Az egyetlen, aki erre a valóságra eddig felfigyelt és meg is próbált ebben az irányban lépni, az az egyház volt. Különösen a református egyház az, amelynek vannak közösségei. Ploiești-en például van református lelkész, aki aztán bejárja az egész Havasalföldet, hetente különböző helyeken tart istentiszteletet. Bukarestben egy nagyon erős református egyházközség van, most létesítettek Bákóban is ilyent, kialakulóban van Jászvásáron is. Konstancán megvásároltak egy épületet és átalakítják református templommá.

A nemzetiségi státútum elkészítésének milyen új erdélyi vonatkozásai vannak?

• Amikor a tömbmagyarságról beszéltünk, akkor eddig általában a Székelyföldre gondoltunk. A népszámlálási adatokat nem tudtam itthon feldolgozni, mert nem volt hozzá megfelelő számítógép-kapacitás és nincsenek szakemberek, azért ezeket az adatokat a Középeurópai Kutatóintézetrel közösen dolgoztuk fel Budapesten s elkészítettük a romániai magyarság eloszlásának területi térképét. Településekre lebontva. Nemcsak a magyarsággal foglalkoztunk, hanem minden kisebbséggel, ott, ahol azok többségben vannak. Több színben dolgoztunk. Nagyon érdekes volt, amikor ezt a térképet bevittem a képviselőházba s megmutattam a román kollegáknak: *látjátok, így néz ki egy egységes nemzeti állam*. Ilyen szép színes. S ezen csak azok a települések vannak rajta, amelyekben valamelyik kisebbség többségben van.

Vannak cigány többségű települések is bőven, nem?

• Természetesen vannak ukrán, szlovák többségű falvak. Az érdekes az, hogy *német többségű falu ma már* egy sincs...

Tehát székely tömbről beszéltünk eddig általában. Erről a térképről kiderül, hogy tulajdonképpen *három tömb* van és nem kettő. Eleinte csak a székelyekről szoltunk

mint tömbről, aztán eljutott a tudatunkig, hogy a magyar határ mentén is van egy, Bihar, Szatmár. A harmadikról senki sem akart tudomást szerezni. Ez a *szilágysági tömb*.

Mi jellemző egy tömbre? Az, hogy falvak, közösségek egészében a nemzetiség többségben él és egymás között kommunikálnak s ezeknek a hálózata történelmileg, kulturálisan és minden szempontból meghatározza azt a közösséget. Nos, a Szilágyságban van egy ilyen tömb.

Ezeknek a tömböknek megvan azért a maguk mássága is a hasonlóságok mellett...

• A különbség jelentős. A székely tömb számára egyféle, valószínű a maximális jogokat kell kérni mert ezt a közösséget csak az elégítheti ki. A szilágysági tömb esetében nem meggyőződés, hogy ugyanaz a jogi rendezési forma, amely a Székelyföld esetében megfelel, nekik is kell. Más típusú történelmi közösségrendszer működik ott. A határ mentéről ne is beszéljek, mert ott ismét egy másik fajta tömb alakult ki. Ez Magyarország irányába gravitál, s amennyiben a határok valóban átjárhatóak lesznek, és reméljük, hogy azok lesznek, akkor annak a tömbnek az igényei főleg az anyanemzettel való kapcsolatra épülnek, s akkor olyan hangsúlyokat kell bevinni a törvénybe, amelyek ezt segíthetik elő. Ha a regionális közösségek önkormányzatáról beszélünk, a jelenlegi vitákból az derül ki, hogy ezek nem területenként alakulnának ki, mint a volt Magyar Autonóm Tartomány például, amelynek pontosan meghatározott határa volt. Nem egy mai megyére épülnek majd, hanem ott, ahol a magyarság többségben van, ezeknek a közösségeknek a szövetségéből alakulnának ki a regionális autonómiákat megtestesítő intézményrendszerek. Ekképpen, valószínű, három regionális autonómia alakulhat ki. Ezek a megyehatárokon túllépnek. Az én véleményem szerint nem is lehetnek azonosak. Mondok egy példát. Brassó megyében az Olt baloldalan van néhány magyar többségű község. Apáca, Rákos, Ürmös. Ezek, mert az Olt bal partján vannak, Brassóhoz tartoznak. Egy ilyen önkormányzati rendszerben nyugodtan csatlakozhatnának a székely tömbhöz. Ettől az adminisztratív megyehatárokat nem kell feltétlenül megváltoztatni. Maros megyének is körülbelül egyharmada olyan, ahol a magyar lakosság többségben van. Ez az egyharmad az adminisztratív megyehatárokat megtartva is kapcsolatrendszerbe kerülhet le egészen Brassó megyéig.

Az említett tömböknek van-e spontán vonzáskörük az erdélyi szórványok irányába?

• Nyilván, hogy van. És a kapcsolat közöttük nagyon érdekes. A székely tömb esetén például a második világháború utáni évtizedekben a *tömbből való kivándorlás* volt a jellemző. Székelyföldről rengetegen költöztek Brassóba. És nagyon sokan ingáztak. Amikor elkezdődött a székelyföldi iparosítás, *megkezdődött a visszaáramlás*. Rengetegen telepedtek haza. A kivándorló szász falvakba van egy nagyon kemény székely bevándorlás. Brassó megyében több olyan közösség létezik, ahol korábban egy szál magyar sem élt és most többszáz fős közösség alakult ki. Ilyen például Kaca (Cața). Ez tiszta szász község volt, ők elmentek s a helyükbe erős székely közösség jött. És megjelent ugyancsak egy erős cigány közösség is.

Az erdélyi demográfiai mozgásokat milyen távon követi nyomon? Milyen időszakokat fogott át?

• Én a kutatásomat az erdélyi urbanizációval kezdtem. Húsz évvel ezelőtt. Brassó város demográfia-történetéből indultam ki, mint egy olyan város történetének a megírásából, amely egy betelepedett, tehát a szászok által létrehozott, mai szót használva, *népkezősség* volt. A város történetének a megírásakor döbbsentem rá, hogy a brassóihoz hasonló modell alakult ki egész Erdélyben. Van, amelyik megelőzte ezt, például a Szebené. Medgyes ugyancsak korábbi telepés város. Hasonló volt a helyzet Kolozsvár esetében is, a megfelelő sajátosságokkal. Az erdélyi urbanizáció tehát hasonló modellek szerint jött létre, többnyire szász kezdeményezésre, amelyek ké-

sőbbi századok folyamán a szász indíttatás után magyar többségű várossá váltak. Ez a helyzet Kolozsvárral, Szatmárnémetivel, tehát a nyugati városokkal. De vannak köztük olyanok is, amelyek hosszú ideig német többségűek maradnak. Szeben, Medgyes, Segesvár, Beszterce a századfordulóig szász többségű. A századfordulón Brassó lakosságának egyharmada szász, egyharmada magyar, s a harmadik harmad román. Szebennel ugyanez a helyzet. Az I. világháború után a román többség megjelenésével elrománosodnak. Legelőbb Szeben, azután Beszterce, majd Brassó románosodik el. Ezek voltak azok a nagy népmozgások, amelyek a városok nemzetiségi összetételét teljesen megváltoztatták.

Az érdekes az, hogy elsősorban a szász városok románosodtak el. A magyar városok hosszú időn át, a második világháború utánig megmaradtak magyar többségűeknek.

Ennek mi a magyarázata? Hisz a szász városok lakói zárt közösségekben éltek. Volt eset rá, amikor Erdély fejedelmét sem fogadták be.

• A szász közösségeknek a történelem során a rendkívüli sebezhetőségét éppen ez a zártság hívta elő. A túlzott zártság. Gazdasági hatalommal rendelkeztek, s ezt úgy tartották meg, hogy ebbe a struktúrába más elemet nem engedtek be. A természetes asszimilációt lehetetlenné tették. Igen ám, de az I. világháború után, mikor jött a román hatalom, akkor nem jogszerű módon próbálták megtörni a szász gazdasági hatalmat, hanem durva, balkáni módon elvették a vagyonukat. A védett szász önkormányzat, amely a korábbi magyar jogrendre épült, amelyben létezni tudott, mert a magyar jogrend sohasem engedte meg a jogtalanságot, találkoztak egy fanarióta fogantatású meggazdagodási vágygal, ahol semmiféle jogra nem hivatkozhattak. Néhány év alatt kicsúszott a gazdasági hatalom a kezükből. Valamennyi a szakmai képzettségük folytán megmaradt, de ez nem volt elegendő. A romániai szász közösségek felszámolása nem a II. világháború után következett be, hanem az I. után.

A szász értelmiség nem érzékelte ezeket a bajokat? Ők többször is hiúságesküit tették az új hatalomnak.

• Akkor nem látták. Óriási tévedésük volt, mikor azt gondolták, a rendszerváltás csak annyit jelent, hogy az egyik kisebbségi helyzetből a másikba kerülnek. A magyar többségi nemzet helyébe a román többségű került. Ennyi az egész. Ők ennek akartak elébe sietni. Ha már úgyis változik a helyzet, akkor legyünk jóba az új többséggel. Nem vették figyelembe, hogy a magyar többségi nemzet egy jogrendre épült államrendet jelentett, az új, román jogrend egy fanarióta hatalomból kialakult, sajátos jogrend, amelyben a despotikus megoldások mindig is jelen voltak és a románság hasznára szolgáltak. A feltörekvő, hatalmat birtokolni vágyó réteg a volt görög és török hatalmasoktól jogszerűen sohase tudta volna a gazdasági hatalmat megszerezni. A németek azt hitték, hogy ugyanabban a jogrendben fogják tiszteletben tartani az autonómiájukat. Nem ez történt. A feltörekvő kapitalizmus megjelenése erőszakos módon történt. A szászok erre rájöttek később. Ennek van egy, magyar körökben, sajnos, ismeretlen irodalmi dokumentuma, a híres *Koronaváros* című regény. Aki meg akarja érteni az erdélyi német leépülést, az olvassa el Meschendörfer művét. Brassót írja meg, *Kronstadt*ot, a szász universitas utolsó ülését Szebenben, amikor a meghasonlott szász közösség önkormányzati vezetői, a két tábor egymásnak feszül, s a következmény: az ülés szétesik és megszűnik a szász autonómiát jelentő universitas Erdélyben a húszas évek elején. Berde Mária fordította magyarra. A korabeli magyar irodalomban nagy felháborodást váltott ki, mert a magyar-német viszonyból indul, s ez számunkra nem kedvező, s arra már képtelenek vagyunk, hogy elolvassuk az egészet, hogy megdöbbenhessünk a kirajzolódó képtől.

A kisebbségi törvény megalkotásánál milyen modelleket óhajtanak figyelembe venni? Mi a viszony például a magyar kisebbségi törvényhez?

• Véleményem szerint *a magyarországi modell számunkra nem alkalmas*. Magyarországon a meglevő állami önkormányzatok mellett, ezekkel párhuzamosan hozzák létre a kisebbségi önkormányzatokat. A Csapó József által elkészített tervezetben nálunk ugyanez a mechanizmus működik. Ő szintén úgy képzei el, hogy a meglevő román önkormányzat mellett kialakulna egy magyar kisebbségi önkormányzat. Párhuzamosan a meglévővel. Ez Marosvásárhelyen megfelelő, mert ott kis létszámú nemzetiségek vannak, amelyek számarányuk szerint semmiképp sem hozhatnak létre önkormányzatot, amely egyúttal állami önkormányzat is. Tehát az állami struktúrában megjelenő nemzetiségi önkormányzat. Nálunk, véleményem szerint, ez a párhuzamosan kiépített nemzetiségi önkormányzat káros lenne. A Székelyföldön például, ahol a település zömében a magyarság részaránya 80 százalék fölötti, hogy nézne ki, ha lenne egy olyan önkormányzati választás, amely a román állami rendszer részeként alakulna ki, tehát megválasztanák a polgármestert, a tanácsosokat, azt, ami ma is létezik. És akkor ezzel párhuzamosan még megválasztanának egy másik önkormányzatot, a magyart. Ez rettenetesen összezavarná a dolgokat. Mert mi szükség van például Sepsiszentgyörgyön arra, hogy létezzen egy önkormányzat, amelynek a vezetője a megválasztott polgármester, a mellette lévő tanácsosok, s akkor válasszunk mi, magyarok még egy másikat. A vita most a statútumot kidolgozó bizottságban folyik.

A magyarországi modell a kis létszámú kisebbségek esetében, valószínű egy kiválóan működő, demokratikus mechanizmus. *A romániai magyar népközösség* – ezt a kifejezést fogadtuk el – abban különbözik a magyarországi kisebbségektől, hogy az állami struktúrában meglevő önkormányzatot maga tudja gyakorolni. Azonos azzal. Ezek a területeken tehát ezek képviseljek a nemzetiségi önkormányzatot. A valóság pontos ismerete tehát elvezethet egy Európában elfogadott demokratikus modell elvetéséhez, mert ez a romániai magyarságnak nem megfelelő.

Ilyen működő modell létezik-e Európában?

• Ilyen van például Spanyolországban. A Katalán autonómia, egyúttal a spanyol állami rendszerbe beépülő autonómia is. Nem vele párhuzamosan működik. Ugyanez a helyzet Finnországban is, Åland szigetén, ahol nem egy finn és egy svéd önkormányzat működik egymás mellett, hanem a finn állami struktúrába épült be.

Köszönöm a beszélgetést.

Íj csontbetétje, Dunapentele (Horniyák László rajza)

EMLÉKEZZÜNK

Politikai diákperek Bonyhádon (1933-1948)

Bonyhádot a millennium korában még *német város*-ként emlegették. Ma a legtöbb embernek a következők jutnak eszébe róla: szarvasmarha-tenyésztés, zománcedény, cipőgyár. Történeti múltjából esetleg a Perczel családról és a 48-as völgyeségi sváb nemzetőrökről vannak ismeretei. Politikai szempontból az 1930-1940-es években vált a Völgyesség és Bonyhád országosan híressé-hírhedtté, ugyanis a térség a pángermán-náci-Volksbund szervezkedés országos központja lett. Azt már kevesebben tudják, hogy innen indult el a Hitler-ellenes szellemi ellenállást hirdető *Hűséggel a Hazához* mozgalom 1942. januárjában (hetekkel megelőzve az antifasiszta Magyar Történelmi Emlékbizottság színrelépését). Ezt a mozgalmat az elmúlt évtizedekben tudatosan elhallgatták.*

E feszültségekkel terhes politikai légkörben a diákság nem maradt közömbös. A Hitler hatalomra jutása és a hazai proletárdiktatúra bevezetése között eltelt másfél évtizedben (1933-1948) három politikai diákkerre került sor Bonyhádon. Nem diákcsínyekről van szó, hanem bíróságok ítélőszéke elé idézett szembeszegülésről.

Jelenlegi ismereteim szerint az 1933. évi bonyhádi diákker az első középiskolai náci-ellenes per volt Magyarországon (Gömbös Gyula miniszterelnökségének 8. havában és Hitler kancellárságának 5. hónapjában). Az 1935. évi per mozgató rugója ugyancsak a „volksdeutsch”-diák ellentét volt. Nem tudom, hogy az 1948-as, az iskolák államosítása ellen utólag tiltakozó és a népbíróság elé kerülő diákkernek hány társa akad az országban.

A tények feltárása során nem dűskálhattam sok korabeli forrásban. A bírósági iratanyagok vagy megsemmisültek, vagy valahol lappanganak, s nem juthattam hozzájuk. A fellelhető szűkszavú dokumentumokat a visszaemlékezők vallomásai hitelesítették és kiegészítették. Mindhárom perhez személyes emlékek is fűznek: az elsőben a bátyám vádlott volt, a másodikban kisgimnazista tanúként szerepeltem, a harmadik per idején bonyhádi tanár voltam már. A téma feldolgozására nemcsak a helytörténeti ismeretek bővítése ösztönzött, hanem az is, hogy az ifjúságtörténet kutatásának ún. fehér foltjaira tereljem a figyelmet.

Érettségizett diákok a megyei bíróság előtt 1933-ban

1930 táján Magyarország németek lakta vidékein egyre sűrűbben tűntek fel a Németországból érkező ún. turistamozgalom *vándorlegényei* (Wanderbursch, Wandervogel), a hitleri eszmék „hittérítői”, akik a nagynémet hazához való ragaszkodást, az *Übermensch*-ek világalurmi küldetését hirdették. Gömbös Miklós bonyhádi tanár (a későbbi miniszterelnök unokaöccse) már 1930 augusztusában a Pesti Hírlap hasábjain felhívta a figyelmet arra, hogy a *Wanderbursch*-ok mellett egyre szaporodnak a *hazai vándorlegények*, azok a hazai fiatal sváb értelmiségiek, akik a németországi ösztöndíjas útiújról

* A Honismeret 1985. 5. sz. 12-15. és 1992. 2. sz. 83-90. oldalain Kolta László írása foglalkozott a mozgalommal. (Szerk.)

náci agitátorként térnek haza. Velük Bleyer Jakab és Gündisch Guido évek óta csendesen folyó pángermán aknamunkája új segédcsapattal, új vezérekkel bővült, élükön Basch Ferenc budapesti tanárral és Mühl Henrikkel, az 1929-ben Bonyhádon letelepedő magánorvossal.¹

Tevékenységük Hitler kancellári kinevezése táján (1933. január) különösen felélénkült. Illegális pártsejtek szervezése céljából a Völgység falvaiban *agitátorképző tanfolyamokat rendeznek, és házról-házra járva mételyezték meg a lelkeket* – olvasható a Tolna megyei Újságban.² A völgységi propaganda-tevékenység szervezője és irányítója Mühl Henrik, a sváb betegeket ingyen gyógyító, mégis rohamosan gazdagodó magánorvos volt.

Mindezek hatására a bonyhádi gimnazistákban fokozódott a magyar nemzeti érzés, jöllehet a diákok között sok német származású tanuló volt. A VIII. osztályosok arról beszélgettek, hogy Mühl doktort le kellene állítani, meg kellene büntetni. Úgy határoztak, hogy az érettségi vizsga után Mühl elkapják és megverik. A szóbeli érettségi vizsgát követő banketten – feltételezhetően az ott elhangzó tanári- és diák-pohárköszöntők hatására – az „érett” fiatalemberek az alábbi nyilatkozatot fogalmazták meg: *„Alulírottak becsületszavunkra fogadjuk, hogy az egységes nemzeti gondolatnak hívei maradunk. Soha semmiféle nemzeti egyesületben részt nem vesznek sem nyíltan, sem titokban, s ha ezt mégis megtenném, önként kivetem magam a közmegegyezésnek.”*³ A nyilatkozat végén 22 érettségizett diák aláírása szerepel.

Egy Siklós környéki fiú édesapja a bankettra bort hozott, de az éttermi díszvacsorán azt nem fogyaszthatták el a „tekintetes urak”. Másnap többen hazautaztak, de a maradék délután összegyűlt az egyik bonyhádi fiúnál, s ott iszogattak. A beszélgetés során felvetődött, hogy el kellene menni Mühl doktorhoz. Az akciót Libertiny Zoltán szervezte. Sötétedéskor lelkesen elindultak, becsengettek az orvos házába (ma: Vörösmarty tér 19.). Mühl kiüzent: nem megy ki, s ha valaki behatolna, a betolakodót töltött vadászpuskával várja és keresztüllövi. Ekkor a fiúk köveket gyűjtöttek, s a ház valamennyi utcai ablakát megdobálták és betörték, majd a falról letépték az orvosi táblát, amelyen csak németül volt kiírva az orvos neve és foglalkozása. A zománc táblát – nótázgatás közben – a földhöz vagdosták és megtaposták. Ezután hazamentek, többségük az internátusba.

Másnap reggel csendőrök jelentek meg az internátusban, megtalálták az összetört zománc táblát, s faggatták a fiúkat (elsősorban Libertiny Zoltánt). A csendőrök megnyugtatták őket: ha elmondanak mindent, nem lesz semmi baj. A fiúk nem tagadtak semmit. Aznap délután mindenki nyugodt lélekkel hazautazott.

A Bonyhádi Csendőrőrs a feljelentést mégis megtette. Az őrs a *közbiztonsági tevékenységről* szóló havi összesítő kimutatásában az *esetet* a következőképpen regisztrálta: *„Magánosok elleni erőszak – előfordult: 1, kiderült: 1, feljelentett egyén: 13”*.⁴

Július közepén a szekszárdi Fiatalkorúak Megyei Bíróságától az érdekeltek (*Libertiny Zoltán és társai*) megkapták az idézést *magánosok elleni nyilvános erőszak büntette* megjelöléssel. A meglepődő Bonnyai Sándor másnap Tabról kerékpáron Bonyhádra ment (kb. 80 km) Zarth Henrik osztálytársához. Úgy döntöttek, hogy ketten felkeresik Mühl doktort, hátha meg tudnak egyezni. Az orvos barátságosan fogadta

¹ Pesti Hírlap, 1930. aug. 2. sz.

² Tolna megyei Újság, 1933. jan. 28. és febr. 15. sz.

³ Az eredeti nyilatkozatot Perczel Bertalan átadta a szerzőnek. Aláírók: Bonnyai Sándor, Brandt Rudolf, Erős Ferenc, Gál Lajos, Gurácz Ottó, Hajas Béla, Halász Ödön, Kárpáti Mihály László, Kerbolt Kornél, Klenner Gyula, Kovács Géza, Kreskay Zoltán, Libertiny Zoltán, Müller Jakab, Pál Gyula, Perczel Bertalan, Sparas Kornél, Streitenberger Zoltán, Széles Gyula, Tokaji Gyula, Wagner Aurél, Zarth Henrik.

⁴ Tolna megyei Levéltár, Szekszárd – Völgységi járás főszolgabírói iratok 3423/1933. sz.

őket, és közölte: hajlandó a feljelentést visszavonni, ha valamennyien írásban kijelentik: a németellenes akcióra a gimnázium tanárai bujtatták fel őket. Bonnyai és Zarth ezt elutasították.

A Fiaatalkorúak Megyei Bírósága augusztus elején tárgyalta az ügyet. A pótszékekkel meghosszabbított vádlottak padján 13 alperes ült.⁵ A fiúkat meglepte a zsűfolásig megtelt tárgyalóterem, ahol a „drukkerek” és „ellendrukkerek” közbekiáltásokkal, tapsokkal, éljenzessel, pfűjölással kísérték a tárgyalást. Ott volt a budapesti német követség megfigyelője és Basch Ferenc, a Deutsche Arbeitsgemeinschaft (Német Munkaközösség) vezetője. Mühl Henrik felperes nem jelent meg, őt Kusbach Ferenc budapesti „volksdeutsch” ügyvéd képviselte. A vádlottaknak nem volt ügyvédjük.

A kihallgatás során 12-en kijelentették: nem érzik magukat bűnösnek. Vallomásaikban kifejtették, hogy a nemzetiségeknek nálunk joguk van a nyelvhasználatra, az elemi népiskolákban németül vagy kétnyelven folyik a tanítás, az istentiszteleteket német nyelven tartják. Felhárborította őket az, hogy a csendes, szorgalmas, becsületes sváb lakosságot Mühl Henrik felbujtja. Orvosi cégtábláján nem volt hajlandó magyar nyelven is kiírni a foglalkozását. Úgy látják, hogy a hatóságok nem törődnek a lázítással, a hitlerista propaganda terjesztésével. Meglepetést okozott Kreskay Zoltán vallomása: *„Bűnösnek érzem magam!”* Indoklása: délután elaludt, sajnálja, hogy emiatt késve érkezett *„a piszkó sváb alak”* házához.

Kusbach ügyvéd a leg súlyosabb ítéletet kérte. Az ügyész is a vádlottak bűnösségét hangsúlyozta. A bíróság visszavonulás után rövidesen ítéletet hirdetett: *„magánosak elleni nyilvános erőszak büntette”* miatt a vádlottakat egyenként 3-3 havi börtönbüntetésre ítélték. A végrehajtást büntetlen előéletükre való tekintettel 3 évi próbaidőre felfüggesztette a bíróság. Kusbach ügyvéd az ítélet kiegészítését, az üvegezés és a cégtábla-pótlás költségtérítésének elrendelését kérte. A bíróság ezt elutasította, sőt elrendelte az új cégtáblán a két nyelven történő kiírást. A bíró kijelentette: az ítélet jogerős, fellebbezésnek nincs helye.

A tárgyalás után a fiúkat Mühl Henrik a bíróság kapujában várta. Közölte velük: ne higgyék, hogy ezzel vége az ügynek. Az ítéletet a megfelelő helyekre el fogja juttatni, ne bízzanak az egyetemi felvételekben. Szeptemberben kiderült, hogy Mühl valóra váltotta ígérteit. De a továbbtanulni szándékozókak mégis mindenütt felvették. A soproni teológiára például mindhárom jelentkező (Bonnyai Sándor, Klenner Gyula, Wagner Aurél) elítélt volt. Deák János professzor azzal fogadta őket: *„Gratulálok, jól tettétek, örülök, hogy jó magyarnak bizonyultatok.”* A katonai szolgálatot teljesítő Sparas Kornél huszáronkéntes csapatteste is megkapta Mühl doktor levelét; Sparast ezred-dicséretben részesítették. A bonyhádi gimnázium tanári kara pedig jelképesen szinte „lovaggá ütötte” a derék fiúkat.⁶

Szűcs Gyula pere a bonyhádi járásbírószágon 1935-ben

Az 1935 tavaszán esedékes országgyűlési képviselőválasztáson ismét felforrósodott a hangulat. Gömbös Gyula miniszterelnök a Nemzeti Egység Párt színeiben fájvédő barátját, az író-politikus Pekár Gyulát indította a bonyhádi választókerületben. Nagy meglepetésére a volksdeutsch-mozgalom részéről Basch Ferenc lépett fel, aki *„kiszgazda programmal, de nem a párt hivatalos jelöltje”*-ként igyekezett szavazótáborát kiszélesíteni.⁷ Basch főkortese természetesen Mühl doktor, a „választási iroda” pedig az orvos rendelője.

⁵ Ismereteink szerint: Bonnyai Sándor, Brandt Rudolf, Gyurácz Ottó, Hajas Béla, Kárpáti Mihály, Klenner Gyula, Kreskay Zoltán, Libertiny Zoltán, Sparas Kornél, Streitenberger Zoltán, Széles Gyula, Wagner Aurél, Zart Henrik.

⁶ *Kolta László*: A bonyhádi Petőfi Sándor gimnázium – Iskolák a múltból (Budapest, 1991) 64-65. old. A visszaemlékezők: Bonnyai Sándor, Klenner Gyula, Perczel Bertalan.

⁷ Tolna megyei Hírlap, 1935/51. sz.

A feszült politikai légkörben a bonyhádi gimnazisták ismét aktivizálódtak. A módszerekből a diákos csínytevések sem hiányoztak. Egy alkalommal a régi internátus (ma: Bajcsy-Zsilinszky u. 38) előtt sétáló Mühl doktor nyakába zúdítottak néhány lavór vizet. Máskor a vasárnapi hidegvacsorájukat áldozták fel a diákok: a tápintézetből (konviktusból) kiáradó 180 legényke a főtt tojások tömegével „üdvözölte” a kétkerekű hintón arra hajtó orvost. A Fő téri volksdeutsch nagygyűlést a felsős diákok szavalókörsora botrányba fullasztotta. Ettől kezdve a féllegálisan szervezkedő Volksdeutsche Kameradschaft helybeli tagjai szinte gerillaharcot vívtak a gimnazisták ellen. Napirenden voltak a kisebb-nagyobb összetűzések és verekedések. Ennek egyik áldozata Szűcs Gyula, VIII-os diák.

Egy tavaszi délutánon a Kossuth utcában sétáló Szűcs Gyulát náci-legények megrhamozták a közismerten hitlerista Zulauf portáról. A futva menekülő diákot üldözőbe vették, és többszáz méteren át közútport zúdítottak reá, kisebb-nagyobb zúzdadásokat okozva. Szűcs a csendőrségen bejelentette a testi sérülést okozó garázdaságot. Szabó Miklós helybeli zsidó ügyvéd – önként és ingyen vállalva a felperes védelmét – a kődobálókat feljelentette a bonyhádi Járásbíróságon. A tárgyaláson a tényállást az orvosi igazolás és több szemtanú vallomása bizonyította. Az ítéletben a felperes elégtételt kapott: a garázdaság előidézőit, a testi épséget veszélyeztető tetteseket pénzbüntetéssel sújtotta a bíróság.⁸

A következő politikai diákperre az 1939. évi országgyűlési képviselőválasztás szolgáltathatott volna okot, de a helyzet másként alakult. Ugyanis az 1938-tól legálisan működő Volksbund egyik országos alvezérét, Mühl Henriket Teleki Pál miniszterelnök a kormánypárt, a Magyar Élet Pártja színeiben indította jelöltként. A náci-ellenes választópolgárok és a helyi állami hatóságok Klein Antal kisgazdapárti jelöltet támogatták. A visszás helyzetet világosan megfogalmazta a bökverseket írogató, sváb származású bonyhádi plébános, Bauer József:

Wir lassen uns durch Magyar Élet Pártja nicht betrügen,
Und durch den Mühl und Basch nicht irreführen.
(A Magyar Élet Pártja nem tud bennünket becsapni,
És a Mühl és Basch által tévútra vezetni.)⁹

Az 1939-es májusi kampányhetek egyik éjszakáján egy diákcsoport Mühl Henrik képviselőjelölt házának ablakait ismét betörte, és a ház falára rámásolta: „*Hazaáruló piszok! Du bist ein Schwein*”. A sértett feljelentésére a nyomozó csendőrség nem találta meg a tetteseket, pontosabban: nem akarta megtalálni, ugyanis nem akadt szemtanú. Így a látszat-nyomozás után a feljelentés elmaradt. De az esetnek az ország határain túl visszhangja támadt. Ugyanis a 70 %-os győzelmet elérő Mühl a bemocskolt házáról készített fényképekkel elárasztotta a német birodalmi újságokat, s azok – kellő felhangokkal – közölték a „fajtestvér” gyötrelmes „üldöztetésének” dokumentumait. A náciellenes mozgalom bonyhádi irányítója, a Hűségmozgalom későbbi elnöke, Perczel Béla szerint Mühl képviselő úr „*mártírkoszorút font a feje fölé, és ennek a talmi glóriának fényét külföld felé ragyogtatja*.”¹⁰

Kerista diákok a pécsi népbíróság előtt 1948-1949-ben

1944-48 között Magyarország a rendszerváltozások sorozatát élte át (a német megszállás, a nyilas uralom, a szovjet katonai közigazgatás, a demokratikus kibontakozás kezdete, az egypártrendszerbe törkollő proletárdiktatúra), egyrészt tragikus, máskor

⁸ Szűcs Gyula közlései.

⁹ Kolta László – Solymár Imre: Válogatott dokumentumok a Hűséggel a Hazához mozgalom történetéhez (Bonyhád, 1994) 53-54. old.

¹⁰ Tolna megyei Hírlap, 1939. aug. 9. sz.

reménykeltő, végül beletörődő, illetve kétségbeesett érzelmekkel. A tartós változást az 1948-as esztendő intézkedései készítették elő. Ezek közé sorolandó az iskolák államosítása. A kormány keresztülhajtotta akaratát: 1948. június 16-án megjelent a XXXIII. sz. törvény. Az iskolák állami átvétele gyorsan, különösebb atrocitás nélkül lezajlott, s szeptemberben megkezdődött a szocialista ideológia szerinti tanítás az állami iskolákban. A diákságra gyakorolandó hatás felgyorsítására rövidesen megalakultak az üttörő csapatok, a középiskolákban a Diákszövetség szervezetei.

A bonyhádi evangélikus gimnázium 1945-ben kereskedelmi középiskolai tagozatot indított. A fokozatosan 4 évfolyamra fejlődő iskola az államosítással önálló intézménnyé vált. A kereskedelmi középiskolában 1948 őszén nemvárt esemény borzolta fel a kedélyeket. November utolsó napján *„éjszaka az iskola udvarra néző folyosójának falára izgatató reakciós feliratokat mázoltak, egyes demokratikus feliratokat leszaggattak (a hirdetőtábláról), és az udvarra primitív kézírásos röpcédulákat szórtak szét.”*¹¹ A visszaemlékezők szerint az épület előtti utcai járdára krétával hazafias jelszavakat is írtak.

Másnap reggel az igazgató bejelentésére a Járási Rendőrkapitányság politikai nyomozói azonnal munkába kezdtek. A gyanú a II. osztály tanulóira terelődött. Az osztályfőnök és a diákok kihallgatásával párhuzamosan a nyomozók összehasonlító íráselemzést végeztek. A kézírásos rölapok betűvetését egyeztették a gyanúsított diákok munkafüzeteinek és dolgozatainak betűivel, vonalvezetésével. Az órákig tartó kivizsgálást követően három II. osztályú tanulót a rendőrség letartóztatott.

Aznap (december 1-én) felsőbb utasításra az iskolai Diákszövetség is aktivizálódott. A kialakulóban lévő politikai gyakorlat mintájára – a tanítás befejezése után – röpgyűlésre összehívották a diákokat, s a szövetség titkára az alábbi „osztályharcos” nyilatkozatot olvasta fel: *„Mi a Bonyhádi Állami Kereskedelmi Középiskola növendékei megbotránkozással vettük tudomásul, hogy tanulóitársaink között akadtak olyanok, akik nem értették meg a kor hívó szavát, és a régi fasiszta rendszer híveinek bizonyultak. Reakciós tevékenységük sajnos megnyilvánult. Ez ellen a fasiszta magatartás ellen mi, iskolánk haladó szellemű diákjai tiltakozunk, és kijelentjük, hogy semmiben nem azonosítjuk magunkat.”*¹²

A három diák tehát megkapta a megbélyegző, súlyos politikai elmarasztalásokat: *„fasiszta rendszer hívei”, „reakciós tevékenység”, „fasiszta magatartás”*. Feltételezhető, hogy e szavak valóságtartalmával nem is voltak tisztában a „tényállás” elkövetői. A letartóztatott diákokat néhány nap múlva a rendőrségről Pécsre szállították. Sorsukról az iskola 1949. januárjában kapott hivatalos értesítést. A három kiskorút a pécsi népbíróság *„bűnösnek mondotta ki, és a vádlottakat fejenként 8-8 hónapi börtönre ítélte nem jogerősen.”*¹³

Az elítélt tanulók adatait az iskolai anyakönyvek őrzik: *Torma József László*, szül. 1932. júl. 6-án Tamási, rk. vallású, magyar anyanyelvű. Apja Torma József gazdálkodó, anyja Schutzbach Mária; lakhely Értény (Somogy megye). A polgári iskolát 1947-ben Tamásiban fejezte be.

Torma Sándor, szül. 1930. szept. 28-án Tamási, rk. vallású, magyar anyanyelvű. Apja Torma Ferenc földműves, anyja Antli Verona; lakhelye Tamási (Széchenyi u. 592). A polgári iskolát 1945-ben Tamásiban fejezte be.

Vízvári Károly, szül. 1930. márc. 13-án, Somogyvámos, ág. h. ev. vallású, magyar anyanyelvű. Apja Vízvári Miklós kőműves, anyja Stickel Erzsébet, lakhely Somogyvámos 95. sz. A polgári iskolát 1946-ban Fonyódon végezte el.

¹¹ A Bonyhádi Kereskedelmi Középiskola irattára 33/1948-49. sz.

¹² A Bonyhádi Kereskedelmi Középiskola irattára 33/1948-49.-sz.

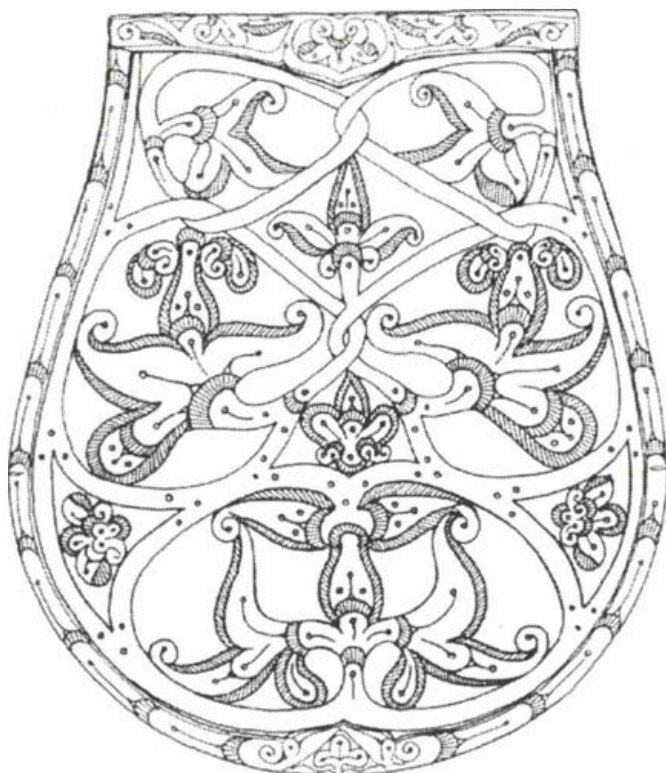
¹³ A Bonyhádi Kereskedelmi Középiskola irattára 124/1948-49. sz.

A bűnvádi eljárás alá helyezett tanulók félévkor (1949. január végén) nem kaptak bizonyítványt: „Sok mulasztás miatt nem osztályoztuk” – olvasható az anyakönyvi bejegyzés. Miután az iskola júniusig sem kapott értesítést a jogerős népbíróági ítéletről, a tanév végén mindhárom fiú nevénél a Rendtartás szerinti szabványos záradék került az anyakönyvbe: „124/1948-49. Nagy óramulasztása miatt osztályozható nem volt. Bonyhád, 1949. június 18. Dr. Kárpáti Ede igazgató”.¹⁴ A tantestület tehát politikai elmarasztalást nem tartalmazó záradékkal befejezte az ügyet. (A három tanuló további sorsát nem kutattuk).

Provinciálisnak tűnő eseményekről szoltunk. A diákcsínynek is tekinthető tettek indítórugója mindhárom esetben azonos: *tiltakozás a diktatúra törekvései ellen*. A bonyhádi diákok demokráciából jól vizsgáztak. A neveltetésükről Fáy Ferenc diákpoeéta – később hatkötetes kanadai emigráns magyar költő – 1941-ben így írt:

*Itt tanultuk e földet szeretni,
Hinni-bízni, könnyezni, nevetni.*

Dr. Kolta László

Tarsolylemez. Karos – Eperjesszőg. (Hornvák László rajza)

¹⁴ A Bonyhádi Kereskedelmi Középiskola – Anyakönyv az 1948-49. tanév II. osztályú tanulóiról: a 16., 17., 22. sorszám.

Római villa a senkiföldjén

Szentendre városától Ény-ra, az M11 út Skanzen felé elágazó szakasza mentén, mintegy 5 km-re az Öregvíz (Staravoda) patak Ny-i lankás partján, a Szabadtéri Néprajzi Múzeum kellős közepén nagyterjedésű romterület található. Ez az épület egykoron, a Kr. u. III-IV. évszázadban hatalmas, virágzó villagazdaság központja volt; jelenlegi ismereteink szerint a tartományi főváros, Aquincum környéki hasonló típusú majorságok legnagyobbika. Története életében, működése idején sem szűkölködött fordulatokban, de pusztulása után 1600 évvel kimondottan kalandosnak nevezhető. E történet főbb stációinak vázlatát szeretném most az Olvasó elé tárni – harag, de (mitagadás) nem elfogultság nélkül.

1973 tavaszán a Szabadtéri Néprajzi Múzeum felkérte a területileg illetékes szakregészt – e sorok íróját – hogy a tervezett Közép-Tiszavidék tájegység egyik épületének alapozási árkában előkerült falak mibenlétét és kiterjedését határozza meg. A Ferences Gimnázium diákjainak segítségével a húsvéti szünetben elvégzett, szondázó jellegű ásatás eredménye „hosszú, homéri harcot” jósolt: egy óriásinak ígérkező lakóépület falai kerültek elő, márványutánzatú freskókkal díszített lakószobákkal tágas belső udvarral, annak déli falához épített fürdőtraktussal és vízöblítéses latrinával. A szondázás költségeit (30 ezer Ft) biztosító Ferenczy Múzeum kasszája arra az évre kimerült, a Skanzen pedig egyre riadtabban figyelte a vékonyka földréteg alól itt is, ott is kifehérlő masszív falszakaszokat, melyek, láthatólag sehol sem akartak végetérni.

Azon év őszén a Nemzeti Múzeum segítette ki Pest megyét pénzzel (100 ezer Ft) és szakemberrel. Koczur Éva hosszú árkaiban több tucatnyi faldarab került napvilágra, majd végre Ny- felé sikerült az épület hosszúságát is megállapítani: 78 méter. Valóban hatalmas épület rajtőzik itt tehát, csupán a kiterjedését meghatározni is nehéz lesz, a Néprajzi Múzeumnak pedig jó időre le kell állítania a IV. tájegység kivitelezését.

A következő évben a romterület K-i (patak felőli) és É-i oldalán nyitott nagyméretű szelvényekben folytatódott a munka a szentendrei Móríz Zsigmond Gimnázium harminc lelkes diákjával, a Pest megyei Múzeumok Igazgatóságának Ikvai Nándor által biztosított teljes évi ásatási keretéből (100 ezer Ft). Ekkor sikerült a villa törzseépületének legkorábbi részét feltárni, a nagy udvarhoz Ny felől csatlakozó, mindkét végén félkörös lezárású, hosszú, keskeny folyosóval. Az É-i oldalapszist okkersárga és bíbor-szín rozettákkal, zöldlevelű ágakkal díszített mennyezeti freskóval, *meander* és *asztragalosz* mintájú stukkópárkánnyal látták el. Maradványaik szép számban hevertek a téglapadlóra hullott omladékokban, sőt, mintegy másfél négyzetméteres, csodálatosképp egyben lezuhant freskódarab alapján hitelesen rekonstruálhattuk a mennyezeti

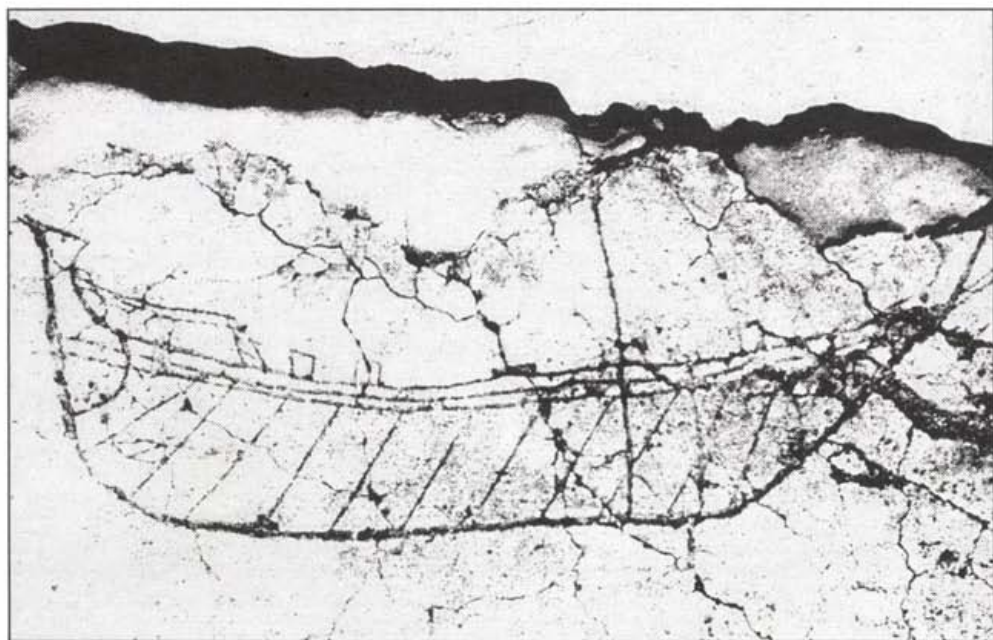
Kapucnis köpenyt (lacerna) viselő férfi agyag mellszobra.

festmény mintáját. Az apszis félkörös ívelésű fala méteres magasságban viszont megmaradt, a szépen elsimított vakolaton bíborcsíkos zónákra lila festékbe mártott szivacs-csal felvitt, impresszionista hatású festékfoltokkal. A vakolaton egy 11 evezős, egyárbocos folyami gálya karcolata is ráncmaradt; talán a ház valamelyik urának jószemű fiacskája próbálgatta ott kezűgyességét.

Még a nyár folyamán sikerült a törzsepület teljes É-i részét is feltárnunk (2. építési periódus), nagyméretű, igen finom kivitelezésű terrazzopadlós, freskókkal díszített falú helyiségekkel, kettőben padlófűtés (*hypocaustum*) maradványaival. Ezt a – kétségkívül legdíszesebb, Vitruvius szerint a ház ura által lakott – épületrészt D felől korintoszi törpeoszlopokkal (néhány eredeti helyén ledőlve) valamint zöld-okker-vörös-kék rozettás freskóval díszített nyitott folyosó (*porticus*) zárta le, s egyben összekötötte az első lakóépülettel. A villa bejáratát ekkor helyezték át a porticus Ny-i végébe, amit különösen indokolt az épület közelében Ny felől futó, a Dunakanyart levágó, a Pilisen át Brigetioba (a mai Ószőny, akkoriban Aquincumhoz hasonló nagyváros) tartó római út egyre növekvő forgalma a Kr. u. 3. század első évtizedeiben, amikor az egész tartomány virágkorát élte.

Ehhez az 1-2. építési periódushoz a 3. század közepétől egy tágas, ólomcső vízvezetékkel (eredetileg nyilván szökőkutas medencével) ellátott udvar (*atrium*) csatlakozott, melyet É felől a már ismert *porticus*, további három oldalon zárt folyosó határolt, így minden évszakban száraz lábbal mehettek át a villa ugyanekkor kibővített fürdőtraktusába, valamint a latrinákhoz. E finom kavicsréteggel borított tágas udvar bizonyára vidám lakomák és azzal együttjáró koccintgatások színhelye volt; nemcsak lerágott csontok és asztali edények cserepei tanúskodnak erről, hanem az a maga nemében hazánkban egyedülálló, latin feliratú boroskészlet, melynek darabjait az udvar egyik sarkába elásva találtuk meg.

A messze földről, a germaniai Trierből hozatott nagy értékű készlet 4 literes keverő edényén (a sűrűbb borokat vízzel hígították) lévő felirat józan epikuroszi bölcsességet

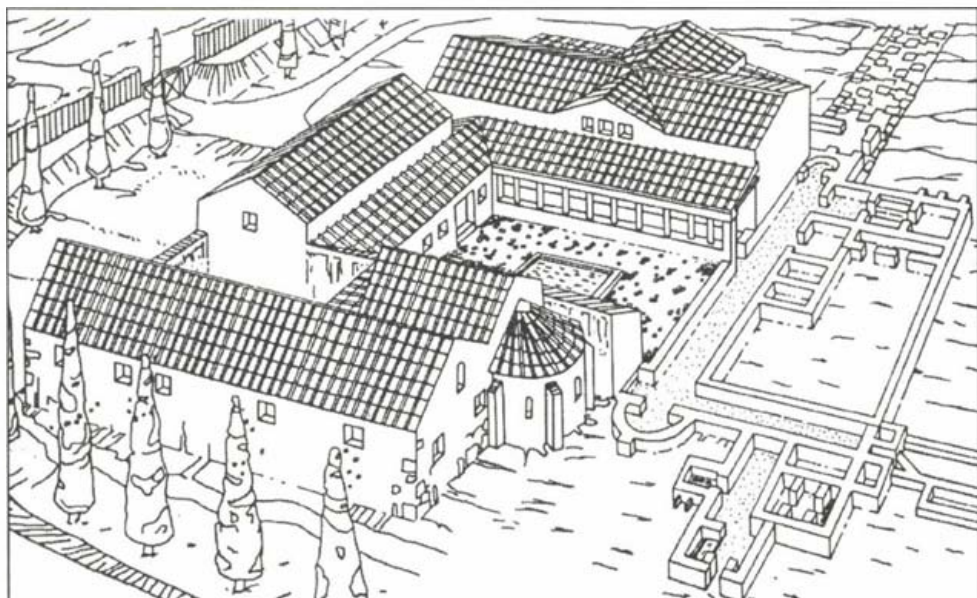
Egyárbocos gálya karcolata az egyik fal lábazati freskóján.

sugall: *non amat me cupidus*, vagyis Cupido, a szerelem istene nem szereti a bortól megrészegülteket. A ivópoharakon olvasható *ama me* (szeress engem) felszólítás is mértékletességre int, a pohárkák űrtartalma ugyanis alig 2 dl. A boroskészletet talán egy ünnepi lakomán felszolgálás közben ejthette el az ügyetlen rabszolga, gazdája pedig sajnálta kidobni a cserepeket, inkább – mintegy áldozatképpen – elásatta az atrium sarkában.

A villa törzsepületének utolsó, 4. építési periódusa az előbbiekhöz DNy-felől csatlakozó traktus, melynek falai tájolásban és építési technikában is eltérnek a korábbiaktól, ráadásul az itt nagyszámban telepített gyümölcsfák gyökerei is megtették a magukét. A nagyméretű helyiségek itt szerényebb kivitelben készültek, kivétel csupán a padlófűtéssel és finom terrazzopadlóval ellátott, freskókkal díszített falú, apszidális lezárású tágas *aula*, melynek építésekor a szemben lévő kis apszist – okafogyott lévén – elbontották. Ezzel az épületszárnnyal a villa központi épülete elérte legnagyobb kiterjedését: 78x67 m=5226 m, amelyben 52 kisebb nagyobb, zárt, vagy félig nyitott szoba és belső udvar kapott helyet. Ezek után már csak kisebb átalakítások történtek a törzsepületben, ezek zöme a IV. század közepétől egyre bizonytalanabb közállapotokat tükrözi: gyakori barbár betörések (357: kvádok, 359: szarmaták, 374: mindkettő) a közeli dunai határon, kényszerűen lazuló kapcsolatok a társprovinciákkal és Rómával a hosszan elhúzódó háborús állapotok miatt, végül barbár csoportok engedélyezett betelepülése a provinciába.

Ehhez a zavaros időszakhoz köthető az első lakóépület É-i apszisa mellett nyitott nagy gazdasági bejárat, a 2. periódus Ny-i falához ragasztott, talán állatok elszállásolására használt, gyenge falazású helyiségek, valamint a villát É-i és Ny-i oldalon védő kerítőfal, melyet az út felől, a Ny-i oldalon mintegy 2 m széles árok is nyomatékosított. Mindez arra mutat, hogy a birtokos nyugtalansága, sőt félelme dacára megkísérelte az épület biztonságát növelni, védhetőségét fokozni, amennyire a körülmények engedték. De ki, vagy inkább kik lehettek e hatalmas villagazdaság lakói?

Az első lakóépület tulajdonosa (egyben építője) valószínűleg leszerelt katona (*veteranus*) volt, aki talán a közeli Ulcisia Castraban (Szentendre) szolgált, s megkedvelvén a vidéket, a Staravoda mentén élő kelta családtól (néhány padlószint alatt kelta

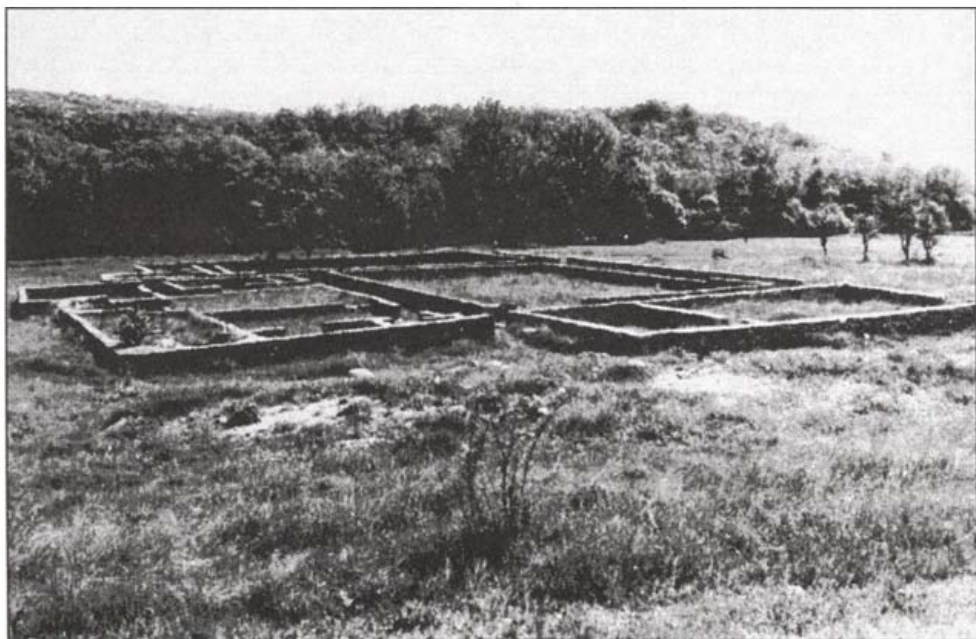

A villa rustica rekonstruált képe (Hajnóczi Gy. után)

lakógödrök voltak) e földarabot megvette, vagy elbitorolta és néhány rabszolgával földművelésbe fogott. Intenzív szőlőtermesztésről tanúskodik a tüzelésre használt nagymennyiségű elszenesedett venyige maradvány a fűtőcsatornák nyílásainál (*praeefurnium*), megpörkölődött szőlőmagvak, az – egyébként igen kevés tárgyi lelet között – két csaknem ép szőlőmetsző kés (kacor) és számos hasonló szerszám töredéke. Az első tulajdonos örökösei, lassanként szépen gyarapodván, folytatták e tevékenységet, kiegészítve azt a megtermelt – bizonyára jóminőségű – bor exportjával (szállításra használt nagy amforák töredékei tanúskodnak erről), sőt a villa törzsepületének elrendezése, az ismételt bővítés, mind a lakószobákban, mind a fürdőtraktusban, a többszöri padló megújítás, mind arra mutat, hogy e villa fogadó gyanánt is szolgálhatott (*villa publica*), ahol az Aquincumba, vagy Ulcisia Castraba igyekvő utas felfrissülhetett, lovat válthatott, szükség esetén éjszakázhatott is.

A birtokot, jelenlegi ismereteink szerint a IV. század végén, valószínűleg a 374. évi nagy kvád-szarmata betörés után hagyhatták el, de nem pánikszerűen, hanem gondos előkészületek után mindent összecsomagolva, még az ablak, ajtószárnyak vasalásait is. Mindenesetre az utolsó itt talált pénz *Valens* (364-378) és *Gratianus* (367-383) 375 körül kibocsátott veretei. Az épület soha nem égett le, lakatlan volt mind a népvándorláskorban (a bejárat közelében elvesztett, általunk megtalált cikáda alakú ruhadisz tanúsága szerint azért körbeszimatolták), mind pedig az azt követő évszázadok folyamán. Pusztulását elsősorban az időjárás viszontagságai és a talajerózió okozta, köveinek nagy részét pedig a környékbeli falvak építéséhez hordták el. Az összerogyott épület omladékaira 20-30 cm vastag földréteg telepedett az évszázadok során, mely nem tűrte az intenzívebb földművelést. Néhány gyümölcsfától eltekintve dinnyén kívül nem is termett ott semmi.

Megannyi szerencsés körülmény egy ásató régész számára – az 1975 őszén befejezett feltáráskor az épület falai, különösen 1-3. perióduséi még 100-120 cm magasan álltak, jórészt vakolattal, melyen ott ragyogtak még a Hajógyári sziget Hadrianus

A szentendrei villa romterülete jelenleg.

palotájának festményeivel vetekedő freskók. Szűkös technikai felszereltségünk miatt csak a „freskós szoba” négy falfestményét, valamint a fürdőhöz vezető folyosó bíborszínű indadíszes freskójának részletét tudtuk leszedni Janovich István és Polányi Aladár restaurátor segítségével. Hibátlanul fehérlettek akkor még a gondos kivitelezésű terrazzopadlók is, a hosszú folyosó téglapadlója nemkülönben csaknem érintetlen volt. Még azon őszön az Országos Műemléki Felügyelőség, a Művelődési Minisztérium, a Régészeti Bizottság és a Nemzeti Múzeum prominens képviselői többször konzultáltak a helyszínen és egybehangzón állagmegóvásra, konzerválásra javasolták a törzsepület É-i felét. Az állagvédő munkálatok megkezdését a következő évre tervezték, ezért a Skanzen csak a legszükségesebb téli takarást végeztette el.

1976-ban azonban természetesen nem kezdődött el semmi és a következő évben sem – csupán terméketlen vita folyt a műemléki helyreállítás mikéntjéről, a több kilónyi dokumentáció elégséges avagy elégtelen voltáról. 1978-ra a három tél megtette a magáét, nemcsak a freskós vakolat és a terrazzo fagyott szét, de a falak kötőanyaga is; a köveket már csak az időközben újra elburjánzó gyomok tartották össze. Jómagam a Régészeti Bizottsághoz küldött beadványaimban nyomatékosan kértem a rom szakszerű visszatemetésének elrendelését, de ennek költségeit – mely 1980-ra a feltárás összegének (400 ezer forint) tízszeresére (!) rúgott, senki sem tudta biztosítani. A rom pedig csendesen porladozott tovább, míg 1981-ben a Skanzen fiatal építésze, Szalai András és a néprajzos Balázs György a BME Építéstudományi Tanszékével (professzor: Hanóczy J. Gyula) összefogva építészhallgatókból, a Youth's Heritage támogatásával a rom konzerválására nemzetközi építőtábort szervezett, melyhez a legkülönbözőbb helyekről koldulták össze a pénzt. Ezt követően kilenc esztendőn át váltakozó intenzitással működött a tábor, melyhez 1985-től a budapesti Radnóti Miklós Gimnázium történelem szakköre is csatlakozott Kropog Erzsébet, Maucha Imre és Vég Gábor tanárok vezetésével. A terhek oroszlámrészt – a tábor elszállásolását, étkeztetését, a hétvégi kulturális programok szervezését – a Skanzen vállalta, elsősorban Káldy Mária népművelő, aki hol környezetvédő, hol pedig honismereti tábor fedőnévvel kilincselte céltámogatásért. A vékonyan csordogáló pénzösszegek miatt képtelenség volt akár csak egy évre előre tervezni; gyakran csak áprilisban postázták a meghívásokat a júniusban induló munkára, mert nem gyűlt össze a szükséges 100-150 ezer forint még papíron sem. Sokszor kifogytunk az építőanyagból is; a feltárás során összegyűjtött eredeti köveket már az első két évben felhasználtuk. Ezután a rom távolabbi környékén és a patakmederben heverő, silányabb minőségű görgeteg köveket is beépítettük. Szinte minden évben változott a felhasznált cement minősége, sőt a színe, nemkülönben a közreműködő ifjak kezűgyességének, szaktudásának színvonala is ugyancsak hullámzott, hiszen Alaszkától Szicíliáig minden náció gyermeke otthagyta kézjegyét a villa valamelyik szögletén. És mégis, minden bizonytalanság, nehézség, sőt kínlás ellenére az évenként együtt töltött három-négy-öt hét alatt nemcsak a puszta falak nőttek szemlátomást, de régészeti eredmények is születtek: ugyanis minden évben egyre mélyebben kellett visszabontanunk a falakat, hogy viszonylag szilárd alapokat találjunk, s ez újabb rétegek megbolygatásával járt együtt. Így került elő az ÉNy-i nagy apszis felfagyott terrazzo padlója alatti betöltésből egy fiatal férfifejet ábrázoló, gyönyörű freskótöredék, valamint számos korlátozó érem, elvesztett ruhakapcsoló tű, karperec, fülbevaló stb. Öt-hat év után azonban az eddig rendszeresen visszatérők diplomáztak, újak egyre kevesebben jöttek, a lelkesedés még a szervezők részéről is alábbhagyott. Értetlenség, sőt türelmetlenség volt tapasztalható a Szabadtéri Múzeum részéről is, míg a régészeti szempontból illetékes Ferenczy Múzeum továbbra is a szigorú elzárkózás elvét és gyakorlatát követte. A rom megőrzésén munkálkodó kis csapat egyre magányosabb lett, növekvő keserűség töltötte el, mitagadás, e sorok íróját is. Azután – amint ilyenkor lenni szokott –, elhangzottak az első, nyíltan támadó szavak

is, olykor félretájékoztatásból, olykor az *audiat et altera pars* elemi követelményét semmibevevő indulatból fakadóan. Így a Művészet 1989/2 számában Csete György catoí hevíletét az akkor felgyorsított erdélyi falurombolások miatti jogos keserűségével tűzvörökre izzítva egyenesen a „térdfig Római Impérium huszadrangú kis provinciális düledékét” (32. old.) vádolja azzal, hogy miatta a Népírajzi Múzeum területén az elmúlt húsz év alatt csak két tájegység készült el, hogy a népi építészeti szétszedett, odaszállított házai depóniákban korhadoznak, hogy a Csongrád-felgyői honfoglalás-kori jurtákat senki sem „pátyolgatja” (1963-68 között nagy szeretettel dolgoztunk ott gyakornoktársaimmal, László professzorunk avatott irányításával), hogy a csallóközi falvak fölé magasodik a bőszi „Sztalinoszaurusz”, hogy 8000 falut rombolnak le Romániában és az erdélyi menekültek sem pótolják a magyarság fogyatkozását (27. old.), hogy... Megannyi elszomorító vád, hiszen neki is, mint kulturális hagyatékunk őrzőjének, tudnia kell, hogy a „pannon örökség” ugyanúgy része múltunknak, mint a „turáni”, s ha elpusztítunk, vagy csak pusztulni hagyunk egy római emléket, azzal még nem segítjük népi kultúránk fennmaradását.

A Művészet 1989/9 számában Szalai András higgadtan és okosan, érvekkel cáfolta a méltánytalan vádakat.

A Villa Rustica – ahogy a gimnazisták spontán birtokló gesztussal tulajdonfőnevet képeztek a közös főnévből – tehát áll, hogy úgy mondjam, még áll, hiszen a rendszeres állagmegóvás hiányában a 80-as évek elején felhúzott falkoronák újjólá romlásnak indultak. A Skanzen, e területől végleg lemondva, nyilvánvalóan nem tud mit kezdeni vele; idegen testnek érzi, hasznosítására, a Múzeum vérkeringésébe való bekapcsolására tett javaslatokból eddig még semmi sem valósult meg. Magyarország jelenleg legnagyobb római villája, Szentendre-Ulcisia Castra egyetlen látható római kori emléke csöndesen porladozik három múzeumtól is elhagyottan a senki földjén.

Topál Judit

A tárgyban eddig megjelent cikkek, közlemények: Topál J.: Feliratos boroskészlet a szentendrei római villából. Archaeologiai Értesítő 111 (1984) 218-224. old. – Nagy Emőke: Megmentik a Villa Rusticát. Pest megyei Hírlap, 1985 augusztus 3. – Topál J.: Toronymodellek a szentendrei római villából. Studia Comitatus 17 (1985) 303-325. old. – Dinnyés I.-Kövári K.-Tettamanti S.-Topál J.-Torma I.: Pest megye régészeti topográfiája. A budai és szentendrei járás. 28/12 lelőhely. MRT 7. Budapest, 1986. – Hajnóczy J. Gyula: Pannónia római romjai. Budapest, 1987, 93-95. old. – Nagy Emőke: A szentendrei római villa. Magyar Hírek, XL. évf. 14 (1987) 16-17. old. – Csete György: Villa Rustica. A szentendrei Skanzen két évtizede. Művészet 1989/2, 26-35. old. – Szalai András: Ismét Villa Rustica. Művészet, 1989/9, 51-53, 63. old. – J. Topál: Der Import der sogenannten Moselweinkeramik in Pannonien. Acta RCRF XXVII/XXVIII (1990) 177-184. old. – Topál J.: Vaseszközök a szentendrei római villából. Studia Comitatus in memoriam N. Ikvai 23 (1994) 293-312. old.

„Vala Szent Erzsébet asszony falvában Pest mellett...”

Az 1996. évi világkiállítás előkészületei keretében Budapesten, a IX. kerület Duna-parti oldalán kiterjedt földmunkák folytak. Az arra járók figyelmét magukra vonták a szorgos tevékenykedés nyomán kibontakozó változások, az átalakuló táj képe láttán pedig ennek múltján is elkalandoznak gondolatai.

A történészek megállapítása szerint Pestnek a középkorban szűk határa volt, amit nem pusztaság övezett. Déli környékére – jórészt a mai Ferencváros területére – tekintve feltűnhetett a régi kor emberének, hogy a már a XIII. században az ország közepének számító, forgalmas város közelében, a Duna és a Szegedre vezető Nagy út határolta földdarabon kedvező, természetadta megélhetési lehetőségek (halászat,

malomipar, szárazföldi és vízi kereskedelem, szőlő- és kertművelés) kínálkoznak az ide települők számára.

Egy királyi falu (villa regalis) talált itt helyet magának: Szentersébetfalva¹ vagy – a sűrű szőhasználatban megrövidült nevén – Szentfalva. Számos okleveles említést ismerjük már a XIII. századtól kezdve, de krónikák, emlékiratok, történeti munkák is tanúskodnak létezéséről, az itt lezajlott történelmi eseményekről. Földrajzi fekvését a múlt században a budai oldalon, „a Gellérthegy és a Duna közt fekvő házsor végén, az alsó hévizeknél”, „Kelenföldön” vélték megtalálni, amíg 1893-ban Csánki Dezső írásos dokumentumok alapján tisztázta azt², bár teljes pontosítása – perdöntő régészeti leletek hiányában – máig sem történhetett meg.

Ezt a helységet bizonyára IV. Béla király telepítette be hospesekkel, és nevezte el hűgárol, Árpád-házi Szent Erzsébetről, és az ő tiszteletére alapított itt plébániatemplomot, noha még II. András király is megérte leányának szenttéavatását 1235-ben. A királyi birtokon hamarosan megindulhatott a település kialakulása a domonkos rendnek már készen álló, nagy kiterjedésű, fallal körülvett kolostora mellett,³ amely templomával az abban az időben még városfal és sáncok védelme nélküli Pest⁴ közvetlen déli szomszédságában helyezkedett el. Mind az 1233-ból való oklevélben, mind a Margit-legenda 1510-ből ránk maradt magyar fordításában mint pestit emlegették: „...a pesti domonkos barátok házában...” („...in domo fratrum predicatorum de Pest...”), „Pesten, Szent Antalban...”⁵ Akárcsak a szomszédos Gubacs falut, a kolostort és Szentfalvát is a történelem sodrása nemegyszer összefüggésbe hozta a Rákos mezővel, amelynek határait – úgy tűnik – nem tartották szigorúan számon: „a Rákos mezőn Pest körül...” („in campo Rakus circa Pest...”)⁶; többnyire mégis a klostrom helyének Szentfalvával való félreérthetetlen összekapcsolására figyelhetünk fel. Egyik legjellemzőbb példája ennek 1403-ból maradt fenn: „...a Szentfalvának nevezett birtok Pest város

¹ Ennek az Árpád-kori falunak semmiféle kapcsolata nincsen az egykori Gubacs falu, majd pusztá helyén kialakult mai Pestszenterzsébettel (XX. ker.), amely „Ferenc József felesége, Erzsébet királyné tiszteletére vette fel 1870-ben az Erzsébetfalva-telep”, majd 1923-ban mint város a Pesterzsébet nevet. – Ld. Pesterzsébet, Soroksár. Budapest XX. kerületének múltja és jelene. Bp. 1972. 126., 127., 159. old.

² *Rupp Jakab*: Buda-Pest és környékének helyrajzi története. Pesten, 1868. 166. old. – *Csánki Dezső*: Szent-Erzsébetfalva – Pest mellett. Századok XXVII. évf. (1893) 16-40. old.

³ A sokak által idézett Sigismundus Ferrari domonkos rendtörténész (De rebus Hungaricae provinciae Ordinis Praedicatorum, Viennae 1637. 524. old.) szerint Besenyei Mihály és neje, Anasztázia, továbbá fia, Gergely és Kenderesi Balázs alapították volna ezt a kolostort. Ugyanezeket a személyeket azonban egy 1478-ból ránk maradt oklevél (Forgách család levéltára, közli *Bárfai Szabó László*: Pest megye történetének okleveles emlékei. 1002-1599. Bp. 1938. 1053. sz.) említi mint a Szent Antal kolostor megajándékozóit. Maguk a Besenyei és Kenderesi családok – Besenyei Mihály alnádorral együtt – csak a XV. század közepe táján tűntek fel az oklevelekben. Ld. *Nagy Iván*: Magyarország családai címerekkel és nemzedéki táblákkal. Pest, 1857-1868. I. 64. old., V. 197. old. – Ld. még a dolgozat 4-5. oldalát és 20. jegyzetét!

⁴ *Gárdonyi Albert*: A pesti városfal. História II. évf. (1929) 3., 1. old. – A pesti vár- és városfalakra vonatkozólag ld. *Báufi Florio*: Buda és Pest erődítményei 1686-ban. In: Tanulmányok Budapest múltjából. (A továbbiakban: TBM) 8. (V. Bp. 1936. 120. old.)

⁵ *Knauz, Ferdinandus*: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Strigonii, 1874-1882. I. Nr. 346. – Szent Margit legendája. In: Árpád-kori legendák és Intelmek. Szerk. *Érszegi Géza*. Bp. 1983. 128., 144. old.

⁶ *Rómer Flóris*: A régi Pest. Bp. 1873. 42. old. – *Gárdonyi Albert*: Középkori települések Pest határában. In: TBM 12. /VIII. Bp. 1940. 24. old.

határában, ahol a domonkosok kolostora áll..." („...possessionis Zenthfalua vocate in fine civitatis Pestiensis, ubi esset claustrum fratrum predicatorum existentis...")⁷

A domonkosok mint „prédikáló”, térítő, de a tudományokat is felkaroló szerzet tagjai – a gyorsan fejlődő Pest város közelében, nem messze a megtérítendő kunoktól sem – mindkét vállalt feladatuk számára megfelelő helyet találtak itt. Rendházuk jelentős vallási és kulturális centrum volt 1526-ig, amikor Buda és Pest romlásával megindult az egész környék életének szétzilálódása. Szerzeteseinek tatárjárás előtti és utáni egyházi és világi érdekű közéleti és művelődésbeli szerepe, tekintélye, népszerűsége, hazai és külföldi kapcsolatai okán a kolostor története külön, mélyebbre nyúló ismertetést érdemel⁸, egyébként a szintén nem érdektelen belső rendi ügyeken kívül alig választható el Szentfalvától.

Szenterzsébetfalva (villa sancte Elizabeth, 1272 körül; villa Scenthelsebeth 1335)⁹ ennek a kolostornak a vonzáskörzetében nőtte ki magát jelentékeny, városias helységgé a Pest város és Gubacs falu, valamint a Duna és a Szegedre vezető Nagy út által határolt területen, vagyis jórészt a mai Ferencváros és Boráros tér táján terjeszkedve s elnyúlva nagyjából a Közgazdasági Egyetem (régén Vámpalota) helyétől az összekötő vasúti hídig. Fekvését a zárdával együtt „a Duna mellett”, „szemben a várral”, „Pest mellett”, „Pest város határában”, „Pesten kívül”, „Pest közelében”, „Pesten túl” határozták meg az egykorú források. Közelsége miatt szívesen nevezték Pest külvárosának, s lassanként azzá is válhatott, bár a városfalon kívül feküdt. Eredeti neve tovább élt: „Vala zent ersebeth azzon falvaban Pest mellett egy nemes ember és vala e klastromnak konfrater” (1510)¹⁰. Gubacstól az ősi Capus erdő választotta el, amelynek sorsa a török hódoltság idején pecsételődött meg: „Gubacs falu ki lett jelölve arra, hogy amikor a pesti vár hídjai, ágyúi és őrházai javításához fa szükséges, akkor azt saját maguk levágják és szekereikkel a pesti várba szállítják” (1559).¹¹

A kolostor már 1233-ban jelentős szerepet kapott: ez év augusztus 20-án II. András király esküvel kötelezte magát Prenestei Jakab pápai legátus előtt, hogy az elmaradt egyházi sójövendelmek kárpótlása fejében 10.000 márkát fog „a pesti domonkosok házában” („in domo fratrum predicatorum de Pest”) öt év alatt kifizetni.¹² Valószínűnek látszik, hogy innen indult el 1235-ben Julianus barát három társával keletre, Magna Hungaria felkutatására, amit a klostromban komoly felkészülés, a Gesta Hungarorum tanulmányozása előzhetett meg.¹³ A felvirágzás rövid évtizede után zord idők következtek. 1241-ben Tamás spálatói főesperes leírása szerint tízezren – szentfalviak, pestiek és más környébeliek – kerestek menedéket a kolostor várszerűen erősített falai között a tatárok elől, akik Pest eleste után 3 napi ostrommal vették be azt, és mindent felégetve kardélre hányták a megmaradottakat, köztük a zárda legendás emlékeztető védőjét, Bánffy Buzád bánt, utóbb domonkos rendi szerzetest.¹⁴ Az élet

⁷ Zsigmondkori oklevéltár. Összeállította Málusz Elemér. Bp. 1956-1958. II./1. 2613. sz.

⁸ Pest legrégebbi kolostora. 1230-1930. Credo röpiratok 36-37. sz. Szerk. Bőle Kornél.

⁹ Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. 1272-1290. Szerk. Borsa Iván. Bp. 1961. II/2-3. 3619. sz. – Anjoukori Okmánytár. Szerk. Nagy Imre. Bp. 1883. III. 129. sz.

¹⁰ Szent Margit legendája, i.m. 168. old.

¹¹ Bártfai Szabó László: Pest megye történetének okleveles emlékei. 1002-1599. Bp. 1938. 976. sz. – Káldy-Nagy Gyula: A budai szandzsák 1559. évi összeírása. Pest megye múltjából 3. Bp. 1977. 213. sz.

¹² Knauz, Ferdinandus: i.m. I. Nr. 346.

¹³ Vö. Györffy György: Budapest az Árpád-korban. In: Budapest története I. Szerk. Gerevich László. Bp. 1973. 266. old.

¹⁴ Gombos, Albinus Franciscus: Catalogus Fontium Historiae Hungaricae III. Bp. 1938. 2237-2238. old. – Ferrari, Sigismundus: i.m. 60-61. old.

rövidesen ismét megindult, a rendház és temploma újjáépült. Halála évében, 1271-ben Szent Margit is „Pesten, Szent Antalban rakata egy oltárt Szent Miklós püspöknek tisztességére”¹⁵ Az 1270-es években egyre mozgalmasabbakká váltak a kolostorbeliek napjai, akikre korábban IV. Béla rábízta annak a nyúl-szigeti „apácazárdának igazgatását, tanítását és üdvös tanácsokkal való támogatását”, amelyben leánya, az istenfélő Margit élt.¹⁶ Az ő szenttéavatási perében tanúként hallgatták ki gyóntatóját, Marcellus atyát, „az időbeli provinciálist” – Szent Margit latin nyelvű legendájának feltételezett szerzőjét –, valamint több frátert és szentfalvai lakost.¹⁷ 1273-ban a „pesti kolostorban” került sor a rend „nagykáptalanjára” (egyetemes nagygyűlésére), amelyen tekintélyes külföldi és hazai rendtagok vettek részt Joannes Vercellensis magister generalis (rendfőnök) elnökletével. A vendégek elhelyezéséről megfelelő külön épületben tudtak gondoskodni; ezt a Rákos mezőn tartott országgyűlések alkalmával világiak is igénybe vehették (pl. 1299-, 1308-, 1493-ban).¹⁸

Ezek az események átszöttek Szentfalva mindennapi életét, megélhetési és iskolázási lehetőségeket teremtettek az embereknek, jó viszonyt alakítottak ki a kolduló barátok és a nép között. Irántuk való bizalmukat majd három évszázad folyamán nemcsak pesti és szentfalvai polgárok, hanem nemesek az ország más részeiből is kocsí, pénz, ház, birtok, szőlőskert adományozásával vagy végrendeleti hagyatkozással fejezték ki (1258, 1458, 1511, 1513, 1516).¹⁹ A jötevők között volt a környékről Bessenyei Mihály alnádor, aki felesége, Anasztázia és fiuk, Gergely, továbbá Kenderesi Balázs beleegyezésével végrendeletileg a pesti Szent Antal domonkos kolostorra hagyta Soroksár pusztát. Ennek birtokába 1478. április 4-én a fehérvári keresztes konvent oklevele szerint Mátyás király Haraszi Ferenc szőrényi bánt iktatta be, miután ő a rendet kielégítette, s ezt Fábián és Balázs rendtagok a kolostor nevében elismerték. Valószínűleg részbirtokról volt szó, amelynek megszerzésével Haraszi Ferenc az egész Soroksár pusztá birtokába jutott.²⁰

Megfordultak Szentfalván és természetesen a barátoknál utolsó Árpád-házi királyaink, valamint az Anjouk és Mátyás király is. 1299-ben Szent György ünnepének nyolcadnapján a Rákoson és a pesti domonkosok templomában tanácskozott III. András király a püspökökkel, a kalocsai érsekkel, a bárókkal és nemesekkel az ország békéjének, rendjének megszilárdításáról, az egyház immunitásának helyreállításáról.²¹ Itt, „a domonkosok jelzett helyén, Pest városa közelében, túl a Dunán, szemben az említett várral” ment végbe Anjou Károly királlyá választása – erről Gentilis bíboros.²² pápai követ 1308. november 27-én pontos helymegjelöléssel („...in dicto loco Predicatorum, prope civitatem Pestensem, ultra ipsum Danubium, ex opposito dicti

¹⁵ Szent Margit legendája, i.m. 128. old.

¹⁶ *Rupp Jakab*: i.m. 82. old.

¹⁷ Szent Margit legendája, i.m. 121. old. és uo. a vizsgálati jegyzőkönyv anyaga, 143., 179. old.

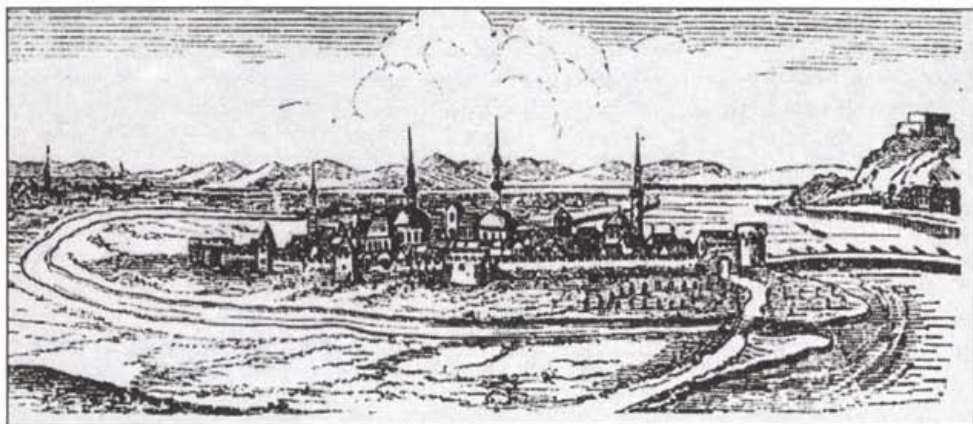
¹⁸ 1273, 1299, 1308: *Pfeiffer Miklós dr.*: A domonkosrend magyar zárdáinak változatos története. Jegyzetekkel bővített kiadás. Kassa, 1917. 55. old. – 1493: *Szerémi György* Emlékirata Magyarország romlásáról. Magyar történelmi emlékek. Pest, 1857. II/1. 31. old.

¹⁹ 1258: Budapest történetének okleveles emlékei. I. *Csánki Dezső* gyűjtését kiegészítette és sajtó alá rendezte *Gárdonyi Albert*. Bp. 1936. 47. sz. – 1458, 1511, 1516: *Rómer Flóris*: i.m. 60., 65., 184. old. – 1513: *Rupp Jakab*: i.m. 245. old.

²⁰ Vö. 3. jegyzettel – *Bártfai Szabó László*: i.m. 1053., 1054. sz. – *Papp Géza*: Dél-Pest és környéke a középkorban. Pesterzsébeti múzeumi füzetek 2. sz. 1983. Ld. 12. oldalt és 51. jegyzetet! (A tanulmány a Fővárosi Népművelési Tanács 1970-ben meghirdetett pályázatára készült.)

²¹ *Knauz, Ferdinandus*: i.m. II. Nr. 473.

²² Magyarázattal közli *Rómer Flóris*: i.m. 43. old.

Pest város és déli környéke egy, az 1600-as években készült rézmetszeten

castri...”) jelentést küldött Rómába, a pápának.²³ A Zsigmond- és a Hunyadiak-korabeli oklevelekben szintén nemegyszer feltűnik Szentfalva és a kolostor neve. 1481-ben Mátyás király utasítása szerint hetenként 2 aranyforintnyi sőt kellett kiutalni a királyi sóhivatalból a népes pesti zárdának.²⁴ Ennek jelentősége továbbra sem csökkent a domonkosok római központi levéltárában őrzött okiratok szerint.²⁵ Mátyás király halála után, 1493-ban a hatalomért dúló viszálykodások közepette a Corvin János ellen szervezkedő bárók „Pesten, Szentfalván, Szent Antal hitvalló kolostorában” („...in Pesth in Zentfalua in clastro Sancti Antonii confessoris...”) tartották meg összejövetelüket.²⁶

Szentfalva nemcsak a kolostorban, illetve ennek templomában végbement, sokszor országos jelentőségű események, hanem belső fejlődése révén is számot tarthat az utókor érdeklődésére. Városiasodását, többségükben eleve jobbágyi kötelékű lakosainak polgárosodását a település helyzeti előnyeinek és a domonkosok jelenlétén kívül egyéb kedvező feltételek is elősegítették már a XIII. században. Magyar és német, vegyes lakossága V. István és IV. László uralkodása óta hospesi kedvezményeket élvezett, így vámmentességet az országbeli, de különösen a pesti és budai vámszedőkkel szemben, ami – úgy látszik – a gyakori vásározások alkalmával jövedelmet előnyös volt számára. Amikor a nyúl-szigeti apácák 1255-ben nyert kiváltságlevelük alapján ezt nem vették figyelembe, és vásárvámost szedtek tőlük („a populis de Zenthelsebetfalva”), Péter fia Mihály bíró az esküdtekkkel és a többi hospessel 1394-ben Pest és Pilis megyék közgyűlésén panaszt emelt ellenük a nádor előtt, azonban ősi kiváltságukat keltezés nélküli okleveleik alapján nem sikerült visszaszerezniük.²⁷ Maga Szentfalva is vámhely volt, hetipiacca, élénk áruforgalommal. Bírája és előljárósága évszázadokon át működött (1272, 1394, 1481, 1490, még 1526, sőt 1540 táján is), ugyancsak tudunk plébánosáról és plébániatemplomáról (1470, 1540). Nemesek, jobbágyok, kézművesek, halászok, molnárok, ácsok („malomépitő jobbágyok”, 1481), vásározók, vendégfogadósok megtalálták itt boldogulásukat; malmok (1515), húspiac

²³ Monumenta Vaticana Hungariae. Acta legationis cardinalis Gentilis 1307-1311. Bp. 1885. I. ser. (II. 118. old.)

²⁴ Rupp Jakab: i.m. 245. old.

²⁵ Iványi Béla: A Szent Domonkos-rend római központi levéltára. Kny. Bp. 1929. 13., 29. old.

²⁶ Szerémi György: i.m. 31. old.

²⁷ Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke, i.m. II/2-3. füzet. 3619. – Zsigmondkori oklevéltár, i.m. I. 3564.

(1490), vendégfogadó (1514), hetivásárok hozzátartoztak mindennapi életéhez. Georgius fráter, a klastrom órásmestere a világiak óráit is karbantartotta a XV. század végén.²⁸ Szűk határa miatt a mezőgazdasági termelés nem játszhatott főszerepet a lakosok megélhetésében, de csinos gyümölcsös, szőlős-, zöldséges- és virágoskertjeik felhívták magukra az arra utazók figyelmét.²⁹ A szépen gyarapodó és a forgalmas országút mellett terjeszkedő környezetbe jól beleilleszkedett a betegápolással és kétkézi munkával foglalkozó, a nyúl-szigeti apácáknak is segítő beginák egyházi társulatának feltehetően a kolostor közelében álló háza (1485) és – talán – kórháza.³⁰

Szentfalva épületeinek, a pezsgő élet szemtanúinak nyomuk veszett. Lehet, hogy itt, Pesten kívül feküdt a johanniták máig ismeretlen helyű kolostora és temploma is? – vetjük fel a kérdést Rupp Jakabbal, Pest és környéke egyik úttörő helytörténeti kutatójával.³¹ A domonkos és a plébániatemplom mellett esetleg a begináknak ugyancsak volt kisebb templomuk vagy kápolnájuk? Aligha kérdőjelezhetjük meg az 1541-42-ből eredő tudósítások valóságtartalmát a „Pest előtt, közvetlenül egymásután a víz mentén lefelé fekvő” három szentfalvai templom („drei wuste Kirchen, die vor Pest nacheinander am wasser hinab liegen”) létezését és pusztulását illetően.³²

Szólunk kell Szentfalva birtokosairól is. A csepeli királyi uradalomhoz tartozó helység már a XIV. században magánbirtokos kezére került, majd a XV. század folyamán további adományozások, adás-vétel, öröklés révén, birtokperek hosszú sorozata által gyakran cserélt gazdát, illetve került több ismert magyar nemes család birtokába. 1335-ben felerészben Ulwing későbbi budai bíró a birtokosa, akinek leányági leszármazottai nem minden nehézség nélkül léphettek örökébe³³; mellettük, utánuk szerepeltek a Rozgonyiak, Serkei Lórántfyak, Kátaiak, Zápolyák, Dénes esztergomi érsek, Bakócz Tamás egri püspök és rokonai, az Erdődiek, a Héderváriak, Ráskai Balázs budai várnagy, a Báthoriak, Kisvárdaiak, Dócziak; ez utóbbiak örökösei 1563-ban is jogot tartottak hozzá.³⁴ Amint ezt a XIII. századtól számos oklevél keltezése tanúsítja, Szentfalva Pest és Pilis megyék a mindenkorai nádor által vezetett közgyűléseinek állandó székhelyévé vált. Udvari és megyei tisztségviselők, hivatalos ügyekben eljáró, a gyűlésekre érkező nemesek gyakran megfordultak itt, sőt szívesen vettek házat, és telepedtek le. Egy apró adat: Bornemissza János 1490-ben a fogságból való kiszabadításért Orbán egri püspöknek ajándékozta egyebek mellett „Pesten kívüli” szentfalvai házát a mézsárszékkal („extra civitatem Pestensem”)³⁵

A nagy múltú település történetének utolsó dokumentumai a parasztháborúhoz fűződnek. Dózsa György 1514 májusában Pest és Gubacs között „Pesten túl egy vendéglőben, Szentfalván” („ultra Pesth in uno hospicio in Zenthfalwa”) szállt meg, és vagy 300 lovast toborzott a környékről a keresztes hadba.³⁶ A másik, a hely meghatározása

²⁸ 1272, 1394: Id. 26. jegyzetet! – 1470: *Gyárfás István*: A jász-kunok története. Kecskemét, 1870-1885. III. Okmánytár 197. sz. – 1481, 1490: *Bártfai Szabó László*: i.m. 1084., 1150. sz. – 1514: *Szerémi György*: i.m. 59. old. – 1515: *Veráncsics Antal* Összes munkái II. Magyar történelmi emlékek II/2. Pest, 1857. 13. old. – 1526: *Csánki Dezső*: i.m. (1893) 21., 24. old. – 1540: *Szarka Gyula*: A váci egyházmegye és püspökei a török hódoltság korában. Vác, 1947. 20. old. – Pest legrégibb kolostora, i.m. 11. old.

²⁹ *Gárdonyi Albert*: i.m. (1940) 24. old. – *Taurinus István*: Paraszti háború. Ford. *Geréb László*. Bp. 1946. 58. old. – *Oláh Miklós*: Hungária. Ford. *Némethi Béla*. Bp. 1985. 44. old.

³⁰ *Gárdonyi Albert*: i.m. (1940) 23. old.

³¹ *Rupp Jakab*: i.m. 248. old.

³² *Gárdonyi Albert*: Pest város a középkor alkonyán. In: TBM 10/VI. Bp. 1938. 11. old.

³³ Anjoukori Okmánytár, i.m. III. 182. old. – Zsigmondkori oklevéltár, i.m. II/1. 2613. sz.

³⁴ *Csánki Dezső* tüzetesen ismerteti a szentfalvai birtokosokat, i.m. (1893) 20-21. old.

³⁵ *Bártfai Szabó László*: i.m. 1150. sz.

³⁶ *Szerémi György*: i.m. 59. old.

szempontjából fontos leírása a megtorlással kapcsolatos. Miután a nemesek a Rákos mezőn tartott országgyűlésen döntöttek a jobbágyok szabad költözési jogának elvételeéről, követek csónakra szállva a hírrel Lajos királyhoz igyekeztek Budára. A hirtelen leereszkedett köd miatt irányt tévesztettek, és a víz sodra „Szentfalva felé Pestnek felőle az molnokra (malmokra)” vitte őket, amelyekbe beleütközve csónakjuk felborult, a benne ülők közül pedig ketten a Dunába veszttek.³⁷

Hajómalmok a középkortól a török hódoltságon át a XVIII. századig, sőt azután is horgonyoztak a mai Boráros tér mellett, a Duna erre alkalmas kanyarulatában. Ezen a partszakaszon 1699-ben még álltak egy terjedelmes épület és templom romjai („öde Gemäuer”), utóbbit 1777-ben a pesti szántóföldekről vezetett régi telekkönyvben 1004. számú bejegyzés alatt, Stöckl Jakab tulajdonaként mint pusztatemplomot („zur eodem Kirchen genannt in der Soroksarer Straße”) tartották számon.³⁸ Ez Szentfalva plébánia-temploma lehetett a Boráros tér déli oldalán, hiszen a legközelebbi középkori falu, Gubacs templomának helye több XX. századi ásatás során tisztázódott.³⁹ Egyházi jellegű romokat, talán a domonkos kolostor és templom, valamint temetkező hely maradványait „a lipót- és régi bástya-, később zöldfa-utca (ma Váci és Veres Pálné, illetve Szerb és Nyáry Pál utcák) közt fekvő 131., 135. és 146. számú régi városi sörfőzde telkén”, a „rác” (ma szerb) templom északi szomszédságában ásták ki 1869-ben.⁴⁰

Szenterzsébetfalvát, a három évszázadon át virágzó helységet a török uralom a szoros értelmében letörölte a föld színéről. Járt itt a török 1526-ban, 1529-ben „egészen Pest és Eger magasságáig ... büntetlenül csatangolt”, 1530-ban „Mehmet bég Pest alatt körülbelül 1500-2000 lovassal felbukkant azzal, hogy beveszi Pestet, vagy legalább a Pest alatt lévő három templomot...” (!) azután „a külső templomokat (!) spanyol, burgund és két zászlóaljnyi német Knecht elfoglalta és az ellenség erejét megtörte”, 1541 tavaszán pedig az „oszmán had” két hétig nagy erővel hiába ostromolta Pestet – olvassuk a bécsi udvarhoz küldött hadijelentésekben és levelekben.⁴¹ 1542. őszén, amikor Ferdinánd hadai megpróbálkoztak a már pogány kézen levő Pest visszafoglalásával, a naszádokon ide szállított törökök az előbb említett, Pest előtt, a Duna partján álló három – immár – romtemplom és egy domb menedéke mögül ütöttek rajtuk és Zrínyi Miklós délről érkező csapatain („in die drei wüste Kirchen, die vor Pest nacheinander am wasser hinab liegen, versteckt, zum teil einen hügel vor der eussersten Kirchen eingenommen”). Gárdonyi szerint „kétségtelennek látszik, hogy az összecsapás a város déli oldalán történt”.⁴² Ezzel beteljesedett a több templomos Szentfalva és a domonkos kolostor sorsa, amelyet 1541-ben utolsó lakói is elhagytak. Az elkövetkező, majd másfél százados hódoltsági állapot már csak véglegesítette a pusztulást.

Az 1580. évi török összeírásban feltűnik Újfalu, majd 1590-ben Újváros néven egy 16 családfővel és 6 nőtlen fiúval bejegyzett település, ahol a lakosok szolgáltatási kötelezettségeit Pest városéival együtt vették nyilvántartásba. A falu helyét Káldy-Nagy Gyula

³⁷ Verancsics Antal: i.m. 13. old.

³⁸ Gárdonyi Albert: A ferencvárosi pusztatemplom. In: TMB I. Bp. 1932. 59., 50. old.

³⁹ Papp Gézáni: i.m. 15. old. és 80. jegyzet. – Irásné Melis Katalin: Középkori falvak Pest határában. Archeológiai Értesítő 102. évf./2. (1975) 233. old. – Uő.: Adatok a Pesti-síkság Árpád-kori településtörténetéhez. Bp. Történeti Múzeum, 1983. 24-25. old.

⁴⁰ Rómer Flóris: i.m. 70-71. old. Az utcanevek és a helyrajzi számok Pest szabad királyi város 1758-ból való térképén találhatók.

⁴¹ Iványi Béla: Buda és Pest sorsdöntő évei. In: TBM 13/XX. Bp. 1941. 37., 44., 65. old.

⁴² Gárdonyi Albert: i.m. (1938) 11. old.

térképe Pest közvetlen déli szomszédságában, a Duna mellett jelöli meg.⁴³ Talán Szentfalva átmeneti újjáéledéséről lehetett szó, amelynek a hosszú háború (1593-1607) viharos eseményei – köztük Pest 1603. évi ostroma – máris véget vetettek.

Szenterzsébetfalva és a domonkos kolostor múltjának gazdagsága vitathatatlan, pontos helyük azonban – a felsorolt, egyértelműnek látszó okleveles és egyéb írásos jelzések ellenére – tárgyi bizonyítékok hiányában máig ismeretlen. A Rómer Flóris közölte térkép, egy-két régi metszet, Csánki Dezső és Gárdonyi Albert alapvető kutatásai, valamint a Szerb utcai templomnál 1959-ben végzett leletmentő ásatás⁴⁴ nyomán tovább haladva a régészeknek talán erre is sikerül még fényt deríteniük.

Dr. Papp Gézáné

Sajtó és politika a századfordulón

A Felvidék és az Ung lapok tükrében

1. Míg korábban a történészek és irodalomkutatók csak történeti forrást láttak a sajtóban, ma már felismerték annak intézményi szerepét is.¹ A hírlapok és folyóiratok ugyanis nemcsak tükrözték korukat, hanem befolyást is gyakoroltak rá. Az Akadémiai Kiadó gondozásában 1979-ben megjelent *A magyar sajtó története* című kétkötetes munka átfogó módon mutatja be a magyar újságírás történetét. A politikai sajtó helyzete a kiegyezés után című fejezetben ezt olvashatjuk: „...az ország északi peremterületén helyezkedő városok közönsége nem magyar nyelvű politikai lapokat olvasott. A jelentősebb városok lakossága nyelvileg erősen megoszlott, ...ezért a kiegyezést követő években e vidéken sikeres, hosszú életű hírlapi vállalkozások magyar nyelven nem keletkeztek.”² A XIII. fejezet pedig a vidéki sajtót ismerteti a Miskolcon, Kassán, Debrecenben, Aradon és Kolozsváron a XIX. század második felében megjelent lapokkal.³ Sajnos, Ungvár kimaradt a felsorolásból, csak egyszer találkozunk e városnévvel az említett könyv 45. oldalán. Mindez talán azzal magyarázható, hogy Ungváron nehezen éledt és talált magára a vidéki értelmiség. Nem versengtek a fővárossal és a nagyobb városokkal.

Mostani tanulmányommal az itt mutatkozó hézagot szeretném valamelyest pótolni. A Beregszászi Levéltárban átnéztem az Ungvári Közművelődési Társulat közlönyének, a *Felvidék*, később *Ung* című lap több évfolyamát, az első megjelenéstől a félévszázados jubileumig, 1863-tól 1912-ig. Azért esett a választásom erre a figyelemre méltó sajtótermékre, mert elterjedtségénél, olvasottságánál fogva jelentős hatást gyakorolt területünk szellemi és politikai életére, története pedig megvilágítja a sajtónak a XIX. század utolsó harmadában és századunk első évtizedében a helyi politika, az irodalom és a kultúra alakítása terén betöltött fontos szerepét. Úgy vélem, ennek ismerete nélkül hiányos lenne a századforduló helytörténetéről és irodalomtörténetéről alkotott képünk.

⁴³ Káldy-Nagy Gyula: A budai szandzsák 1546-1590. évi összeírásai. Pest megye múltjából 6. Bp. 1985. 624. sz.

⁴⁴ A Budapesti Történeti Múzeum leletmentései és ásatásai. In: Budapest régiségei XX. Bp. 1963. 552-553. old.

¹ A magyar sajtó története. Szerk. Kosáry Domokos és Némethi G. Béla Bp., 1979. I. 11. old.

² I.m. II/2. 55. old.

³ I.m. II. 207-210. old.

2. A *Felvidék* és az *Ung* sajtótörténete szorosan összefügg a vármegye múltjával. Nemcsak Ung megye, hanem a szomszédos felvidéki vármegyék életének hű tükrét is megtaláljuk e lapok hasábjain. Ez azzal magyarázható, hogy a vizsgált sajtóorgánium az első években az egész Felvidék egyetlen közlönye volt. Zemplén, Abaúj, Sáros, Szepes, Gömör, Szabolcs, Bereg, Ugocsa, Máramaros és Szatmár vármegyék fontosabb eseményeiről ez a lap tudósított. De az irodalomkedvelő emberek is itt vitatták meg eszméiket és törekvéseiket. E lap révén indult meg minden nemesebb társadalmi, kulturális, gazdasági és politikai mozgalom. Már címével is elkötelezettséget fejezett ki. Az első években *Felvidék* néven hódítja meg Felső-Magyarország intelligens újságolvasó közönségét.

Megjelenése közszükségletből fakadt. A szabadságharc leverése után Haynau katonai önkényuralma, majd a Bach és Schmerling kormányrendszer akadályozta Magyarországon a polgári, politikai és gondolat szabadságot. A szorosan vett Magyarországon öt kormányzóság alakult. A felső-magyarországi kormányzóság székhelye Kassa lett, hatáskörileg idetartozott Ung megye is. A vidék élete akkoriban kicsinyben az egész ország szomorú hangulatát, annak gyászos képét tükrözte. A megyei honfiak a közélettől visszavonultak, birtokaikon gazdálkodtak. A közigazgatást, az igazságszolgáltatást idegen nemzetiségű tisztviselők látták el. Katona, zsandár, finánc vigyázott a rebelliszekre. Elfogatások, házkutatások napirenden voltak. A német nyelv volt a hivatalos. A magyar éppolyan nációnak tekintett, mint az oláh, a szerb, a horvát, a tót. Ung megyét az orosz (ruszin) nemzetiségű vármegyék közé iktatták. E sötét képre akkor vetődött egy kis fénysugár, amikor az olasz kudarc után, 1859-ben kilátásba helyezték az országgyűlés összehívását.⁴ A megyei magyar urak az alkotmányosság helyreállításának reményében ismét elfoglalták helyüket a megyeházán, de jött az Októberi Diploma⁵ és a Februári Pátens⁶. A remények halomra dőltek.

A rövid fellobbanásnak azonban volt egy jelentős eredménye. Belátták az ungi magyarok, hogy ha az alkotmányellenes kormányzatban nem is vesznek részt, kötelességük örködni a magyar nyelv, a magyar nemzeti, társadalmi és gazdasági érdekek épségben tartása fölött.

3. A nemzeti közszükséglet hívó szavát ismerte fel Bánóczy Ferenc⁷, amikor 1863. május 2-án megindította Ungváron a *Felvidék* című lapot. Tulajdonképpen célja a Felvidéken veszélyeztetett magyar nyelv és a nemzeti érzület oltalmazása volt. Amint elindult a vidék első újsága, a szomszédos vármegyék legjobbjai is melléje álltak; ki anyagilag, ki szellemileg értékes, tartalmas közleményekkel támogatta a lapot. A *Felvidék* szellemi találkozó helye lett a környék azon embereinek, akik a társadalmi, gazdasági és irodalmi előrehaladást szorgalmazták, gondolataikat közölni is szerették és tudták. Nívós értekezésekkel látták el a lapot a következők: Ungból maga a kiváló tehetségű szerkesztő, Bánóczy Ferenc, továbbá a fiatal Bernáth Dezső, Margittay Dezső, az ismert professzor, Tomor Ferenc, Fincicky Mihály, Plathy István; Zemplénből az európai látókörű és műveltségű Matolay Viktor és Wiczmány Ödön; Sárosból Kubinyi Lajos; Abaújból Karsa Tamás, Bernáth Elemér; Beregből Lehoczky Tivadar stb. Valamennyi megyében voltak tudósítói a lapnak, akik az ott történt minden eseményről, mozgalomról beszámoltak. Az újságban megjelent levelek, amelyek

⁴ Bertényi Iván – Gyapai Gábor Magyarország rövid története. Maecenas Könyvkiadó. Bp., 1992. 405. old.

⁵ Az 1860. október 20-án Ferenc József által kiadott „alkotmány”, amely újrászabályozta a birodalom közjogi viszonyait.

⁶ Ferenc József császár 1861. febr. 26-án kelt rendelete, mely az egységes birodalmi tanácsot korlátozott jogkörű, kétkamarás törvényhozó testületté formálta.

⁷ Bánóczy Ferenc (1829-1886), a *Felvidék* és az *Ung* alapító szerkesztője 1863. május 2-től 1876. június 22-ig irányította a szerkesztőség munkáját.

sárosi, zempléni, abaúji, kassai, beregi, nógrádi, ugocsai, zólyomi, borsodi, gömöri, hegyaljai, harangodi olvasóktól érkeztek, bizonyítják, hogy nagy népszerűségnek örvendett az újság, hiszen minden vidék közönsége megtalálta benne az őt érdeklő események leírását.

A vidéki újságírás még ma is a legtövisesebb pályák egyike. Hát még 130 évvel ezelőtt! Nagy önfeláldozás, kimeríthetetlen tehetség és tudás, fáradhatatlan tevékenység, s ami fő, kiváló tapintat és válogató érzék kellett ahhoz, hogy valaki lapot szerkesszen, fenntartsen és felvirágoztasson. Ezen képességekkel rendelkezett Bánóczy Ferenc.

A *Felvidék* hivatalos lapja lett az Ung Gazdasági Egyletnek, az Ung-szerednyei Borászati Társulatnak és az akkor alakulóban levő Ung Megyei Takarékpénztárnak egészen 1867-ig. Ebben az évben, pontosabban 1867. október 10-én, politikai lappá alakult *Ung* névvel. Kezdetől fogva fő programpontja volt a vármegye szellemi és anyagi fejlődésének előmozdítása. Mint politikai lap a Deák-párt elveinek állott szolgálatában. Miként a megjelenő első szám vezércikke is bizonyítja, „az alkotmányos magyar haza jövőjéért kibontott zászlóra a legnagyobb magyar hazafi: Deák Ferenc nevét írta fel”.⁸ Abban az időben szüksége volt a Deák-pártnak Ung vármegyében is politikai lapra, mert a vármegye értelmiségének mozgékonyabb fiatal nemzedéke az ellenzékhez tartozott.

Az *Ung* politikai és vegyes tartalmú hetilap volt, csütörtökönként jelent meg Bánóczy Ferenc szerkesztésében. Ő volt a lap kiadója is. Egy évig Markos György a lap tulajdonos, 1868-tól pedig Bánóczy vette meg a tulajdonjogot.

Lássuk tehát előbb a *Felvidék* majd az *Ung* történetét.

A Felvidék

1863. I. évfolyam. Május 2-án készült el az első szám. A lap négyoldalas. Jäger Károly betűivel nyomták, szombatonként jelent meg.

1864. A II. évfolyam szintén Jäger Károly nyomdájában készült. Október 29-én Bánóczy bejelentette az olvasóknak, hogy a lap további megjelenését az év végéig felfüggeszti, s jövő január elsejétől kezdve Kassán fogja megindítani: „...azon okból teszem át Kassára, mert a *Felvidéket*, mint e vidéken a szellemi műveltség, az anyagi érdekek, s a magyar nemzetiség bár szerény, de szennytelen lobogóját, Felső-Magyarország fővárosában javasolják kitűzni... Lapom ezentúl is csak úgy fogja ezen derék megye érdekeit képviselni, mint ennek előtte.”⁹

1865. III. évfolyam. A lap Kassán jelent meg hetente kétszer, csütörtökön és vasárnap. A főcím alatt Felső-Magyarországi Közlöny alcím állott. Werfer Károly nyomdája állította elő, kiadóként és lapszerkesztőként ezen az évfolyamon nem Bánóczy neve szerepelt, hanem Karsa Tamásé.

1866. A IV. évfolyam második negyedévben a kiadást ismét Bánóczy vette át. A 30. számban közölte a *Felvidék* az első bizalmi nyilatkozatot a Deák-párt mellett. A 41., 42. számban Wiczmány Ödön a megyei reformkérdés problémáját boncolgatta, ismertetve a szokásos kinevezési rendszer hátrányait; s azt a felfogást támogatta, amely a választási rendszert tekintí az alkotmány egyik biztosítékának.

Különösen két kérdés foglalkoztatta az itteni elméket: a felelős minisztérium kinevezése és a megyék visszaállítása a jogfolytonosságra hivatkozva. Karsa Tamás, Matolai Etele és Viktor, Wiczmány Ödön és gróf Csáky Gyula valóban behatóan és figyelemre méltó alapossággal vitatták meg a fent említett problémákat. Ezáltal nemcsak tájékoztatták, hanem irányították is a *Felvidék* magyarjainak gondolkodásmódját.

⁸ Ung. 1867. október 10.

⁹ *Felvidék*. 1864. október 29.

1867-ben Bánóczy Ferenc a vármegye első aljegyzőjeként tért vissza Ungvárra. Ebben az évben, október 10-én indította útjára az Ung-ot, melyet Ungváron írtak és szerkesztettek. Az I. évfolyam első számában *A tisztelt olvasóközönséghez* című felhívásban az *Ung* politikai programját olvashatjuk, mely szerint a lap a Deák-párti jobboldal mellett foglal állást, de csak addig, amíg ez a párt a haza alaptörvényeit megtartja. Ugyanitt olvasható a következő is: „Tisztelettel fog tekinteni a józan ellenzék felé, de a szélsőség követőit, kik ábrándos politikai nézeteiket minden áron érvényre juttatni igyekeznek, nemcsak nem támogatja, hanem minden tehető erővel oda működik, hogy nehéz küzdelmek után elvégre kivívott alkotmányos szabadságunkat veszélyeztető törekvéseiket ellensúlyozza.”¹⁰

Az 1868-as II. évfolyam valamennyi lapszámában lüktető politikai élet jelenik meg. Ennek magyarázatát abban találjuk, hogy nagy harc folyt az ungvári Deák-párt és az ellenzéknek nevezett Mocsáry Géza pártja között. Ez utóbbinak már hivatalos orgánuma is volt Ungvári Közlöny címmel, amelynek első szerkesztője a Bach-korszakbeli tisztviselő, Joksmann Jenő lett. Az *Ung* erős fegyverekkel harcolt az Ungvári Közlöny ellen, ostromozva a sértett érdekek csoportja körül tömörülő szélsőségek politikáját. Hosszú vezércikkben mutatta be az akkori ellenzék vezetőit, s ezáltal igyekezett ezen emberek befolyását szűk térre szorítani, a Deák-párt híveit pedig szaporítani és összetoborozni. A lap minden cikkéből sugárzik az az őszinte hit és igaz meggyőződés, hogy az ország önállóságát és függetlenségét csakis a Deák-párt által képviselt 67-es kiegyezési törvények képesek előrevinni és megvalósítani.

Az 1869. évi III. évfolyamot az állandóan korteskedő, hadakozó cikkek jellemzik. Az 1869. március 17-i választás eredményét, azt hogy mind a négy kerületben (Szobránc, Nagyberezna, Ungvár, Kapos) a Deák-párt jelöltje került ki győztesen, lelkes szavakkal üdvözölte. Új rovat indult *Újságírói tudósítás* címmel.

Az 1870. évi IV. évfolyam érdekességeként említhető, hogy ekkor már javában folyt a porosz-francia hádjárat. Az akkori közfelfogásra jellemző az Ung következő közleménye: „Lázás kíváncsisággal nézzük az óriási harcot, melyet a vitéz francia nemzet ...Németország... ellen vív, minden részvevő nemes szív gondolata, minden felvilágosodott egyén aggódo pillantása e percben Páris felé fordul”.¹¹

Az 1871. évi V. évfolyamban a törvényszékek és a járásbíróságok székhelyének kérdéseiben a fölött vitáztak, hogy Kaposon vagy Szűrtében legyen-e a járásbíróság. Túrjaremetére és Szerednyére is terveztek egy kirendeltséget. A miniszterválságokról, az alkotandó új törvényekről, Kossuthnak a csehekkel való konföderációra vonatkozó tervezetéről s egyéb politikai kérdésekről alapos tájékoztató cikkek sokasága számol be.

Az 1872. évi VI. évfolyamtól kezdve vasárnaponként jelent meg a lap. A december 22-i számon az Ung alatt az Előbb Felvidék alcímet olvashatjuk. A Felvidék négy évfolyamát beszámították az Ung évfolyamaiba, így ezen a lapon már a X. jelzés látható.

Az 1873. év már a XI. évfolyammal kezd. Augusztus 17-től Jäger Károly és Répay Albert könyvnyomdájában állították elő a lapot.

Az 1874. évfolyamon szintén megtaláljuk az Előbb Felvidék jelzést. A lap főmunkatársa ekkor Jovanovits János volt, aki a későbbi időkben ismert nevet szerzett magának a megye határain túl is. (1876-1877 az Egyetértésnek volt belső munkatársa, majd Ungváron lapszerkesztő lett. 1911. február 11-én halt meg.)¹² A lapszámokban a súlyos válsággal küzdő Deák-párti kormány erőfeszítéseinek ismertetésével is találkozunk.

¹⁰ Ung. 1867. október 10.

¹¹ Ung. 1870. december 14.

¹² Ung. 1912. december 25.

Az 1875. évfolyam már nem vasárnap, hanem szerdán jelent meg. Az 5. szám a jobb- és balpárti egybeolvadás eszméjét fejtegette. 1875. március 9-én jelentette az Ung: „Az országos két nagy párt – jobboldali és balközép – fúziója, a Wenckheim-Tisza minisztérium kinevezése immár bevégzett tény. A Deák-párt, amelynek lapunk nyolc éven át a legőszintébb támogatója volt, ma már nem létezik, s helyét a két nagy pártból alakult *szabadelvű kormánypárt* foglalá el. Támogatni fogjuk a kormányt hazafias törekvéseiben annál is inkább, mert azon program, amellyel a Wenckheim-Tisza minisztérium beköszöntött, *általánosságban* lapunk irányával megegyez... A részletekre s a kormányprogram egyes pontjaira nézve lehetnek és lesznek is némi észrevételeink...”¹³ (Báró Wenckheim Béla (1811-1879) az átmeneti kormány vezetője volt, Tisza Kálmán (1830-1902) pedig a belügyminiszteri tárcát kapta meg, amely biztosította számára az 1875. évi választások levezetését. A választások után, 1875 októberében ő lett a miniszterelnök. 15 évig állt a magyar politikai élet középpontjában).¹⁴

A Szabadelvű Párt Ung megyében 1875. április 15-én alakult meg. A 16. számban ezt olvashatjuk: „Az ellenzék a Korona vendéglőben gyűlt össze tanácskozásra. Az értekezlet vezetésére Bernáth Zsigmondot kérték fel... A nagy többség az egyesülés mellett nyilatkozott...”¹⁵ A 31. számban az elkeseredés hangján tárgyalja az Ung a Szabadelvű kormánynak Ung megyével szemben tett első intézkedését, hogy a törvényszéket 1875. szeptember 30-tól kezdve Ungvárról áthelyezte Beregszászba. „A törvényszék elvitele felháborítja az egész megye közönségének hangulatát. Sőt még a szomszéd megyék is tiltakoznak.”¹⁶

Az 1876. évfolyam első felében az Ung főcím alatt még a Felvidék olvasható. A nyomda sűrűn váltakozott. Ebben az évben csütörtökönként jelent meg a lap. A megye politikai életének átalakulását híven tükrözi ez az évfolyam is. Június 22-én Bánóczy Ferenc búcsút mondott az Ung-nak egészségi okokra hivatkozva. A fő oka távozásának azonban az, hogy Bánóczy, a 67-es eszmék harcosa, nem volt megelégedve a Tisza-féle gazdasági kiegyezés módjával és a törvényszék kérdésében tett kormányintézkedéssel. Fincký Mihály¹⁷ az irodalmi életben már akkor ismert nevű ügyvéd vette át a lapot és a július 2-i szám már az ő neve alatt jelent meg. Ettől kezdve a Felvidék jelzés elmaradt az Ung mellől. Társadalmi, szépirodalmi és vegyes tartalmú lappá alakult át. Fincický december 21-ig szerkesztette a lapot.

Az 1877. évi XV. évfolyamot új szerkesztő és új nyomda készítette. Michalkovich József¹⁸ ügyvéd lett a szerkesztő, a kiadó és a nyomda jelzése pedig ez volt: Jäger Károly örökösei. Az újság társadalmi és vegyes tartalmú lapként az *Ungvári Közművelődési Társulat* közlönyeként vasárnaponként jelent meg. Az új szerkesztő beköszöntőjében hangsúlyozta, hogy száműzi a politikát a lapból; a tények azonban mást bizonyítanak. A legerősebb ellenzéki politikát folytatva az egyesült ellenzék mellett harcoltak. Az 1878. évfolyamban külsőleg csak annyi változás történt, hogy a lap homlokán az Ungvári Közművelődési Társulat jelzést a június 30-i számtól kezdve

¹³ Ung. 1875. március 9.

¹⁴ Magyarország története 1848-1890. Szerk. Kovács Endre és Katus László. Bp., 1979. 865. old.; Bertényi Iván – Gyapay Gábor: Magyarország rövid története Bp., 1992. 433. old.

¹⁵ Ung. 1875. április 17.

¹⁶ Ung. 1875. július 31.

¹⁷ 1842. szeptember 22-én született Csepelyen (Ung vármegye); Ungvár polgármestere volt 1890-től. Az Ung-ot 1876. július 2-től december 21-ig és 1883. január 7-től 1891. december 25-ig szerkesztette. Műfordítóként is ismert.

¹⁸ 1851. március 26-án született Ungváron. Ügyvédként és közigazgatási tanácsadóként működött. Az Ung-ot 1877. január 7-től 1882 végéig és az Ungvárt 1882. december 31-től 1883. december 23-ig szerkesztette.

kijavították *Ungi Közművelődési Társulatra*. A cikkek továbbra is a napi politika eseményeit követték, az 1878-as képviselő-választás minden mozzanatáról beszámolt a lap. Példaként az augusztus 7-i számban ezt olvashatjuk: „Az ungvári választókerületben Kende Péter 820 szavazattal Firczák Gyula kormánypárti 670 szavazata ellen... egyhangúlag választatott meg. Ungmegye tehát ellenzéki képviselőt választott... Bebizonyította, hogy derék megye, mert... nem hajlong szolgaként a jelennek törpeségei előtt... A szabadelvű érzelmek alkotmányos diadalának lelkesültsége járta át Ungvár városát.”¹⁹ Az 1879. évfolyam lapszámaiban szintén az aktuális politikai élet vitáival és azok ismertetésével találkozunk. Az augusztus 10-i számtól kezdve Pollacsek Miksánál nyomták a lapot, s ő lett a kiadó is. Az 1880. évfolyam 2-ik számától kezdve a lap az *Ung Megyei Gazdasági Egyesületek* is hivatalos közlönye lett. Az augusztus 18-i számban Zoltsák János²⁰ *A nevickei várban* című cikkében a II. Ferenc József 50. születésnapjára rendezett bankettől és annak pazar voltáról számolt be.

Az 1881. évfolyam június 26-i számától kezdve Pollacsek Miksa a tulajdonosa az Ung-nak, mert megvette a lap tulajdonát Bánóczy Ferentől.

1882-től (XX. évfolyam) vasárnaponként jelent meg az újság. Szerkezete nem változott. A vidéki élet fontosabb eseményeiről, a megyei tisztviselők helyzetéről, a kívándorlás megakadályozásáról, bálokról, farsangokról, egyletek és társulatok életéről számolt be. Új irodalmi és zenei kiadványok listáját is közölte, állást foglalt a tanügy kérdéseiben. A március 5-én megjelent lapban *Munkácsy Csapon* címmel olvasható egy cikk, amelyből arról értesülhetünk, hogy 1882. február 2-án de. 9 órakor átutazóban Munkács felé Munkácsy Mihály Csapon tartózkodott. Az Ungi Közművelődési Társulat ott tiszteltgette előtte. Szilber Ede, az akkori elnök, mondott üdvözlő beszédet. „A vonat megérkezésekor Lányi bandája ráhúzza a Rákóczi-indulót, miközben Munkácsy, karján nejével s a díszkísérettel az étterembe vonultak.”²¹ A december 31-i számban Mihalkovich József szerkesztő bejelentette, hogy visszalép az Ung-tól, és ezután az Ungvárt fogja szerkeszteni.

Az 1883. évfolyamot az első számtól kezdve Fincicky Mihály szerkesztette (már 1876 második felében is volt szerkesztője a lapnak). Mint főmunkatárs, az egykori alapító szerkesztő Bánóczy Ferenc is publikált a lapban, amely két számon át társadalmi és vegyes tartalmú újságnak, a harmadik számtól kezdve pedig vegyes tartalmúnak volt jelezve. Ebben az évfolyamban már nem hivatalos közlönye az Ung a Közművelődési Társulathoz és az Ung Megyei Gazdasági Egyesülethez.

Az 1884. évfolyamban külsőleg annyi változás történt, hogy a február 10-i számtól kezdve *Ung megye hivatalos közlönye* lett. Az 1885. és az 1886. évfolyamokban az adatok megegyeznek az előző évekével. Az 1887. évi XXV. évfolyam első száma gyászsorokkal kezdődött. Meghalt Bánóczy Ferenc, a vármegye főjegyzője, az Ung alapító szerkesztője 1886. december 31-én. Ezután egyedül Fincicky Mihály felelős szerkesztőnek a neve állt a lap homlokán. Ezen évfolyamtól kezdve a lap ismét közlönye az Ung Megyei Gazdasági Egyesületnek. Az 1888., 1889., 1890. és az 1891. évfolyamokban jelentős változások nem lelhetők fel. Az 1892. évi XXX. évfolyamban szerkesztőt cserélt az Ung. Január harmadikától Tabódy Jenő²² vármegyei főjegyző vette

¹⁹ Ung. 1878. augusztus 7.

²⁰ Zoltsák János (Zoltai néven publikált) 1832. jún. 1-jén született, az ungvári katolikus főgimnázium érdemes tanára volt (magyar nyelv- és irodalomszakos), 1882-ben tanári pályájának 50. évfordulóját ünnepelte. Tanítványai és barátai az 1882. június elsejei számban méltatták pályafutását.

²¹ Ung. 1882. március 5.

²² 1839. május 16-án született Budaháza. 1874-1887 között főszolgabíró volt a Perecsenyi és Kaposi járásban. 1887-től Ung vármegye főjegyzője lett. Az Ung-ot 1892. január 3-tól 1898. július 10-ig, halála napjáig szerkesztette.

át a lap szerkesztését. Ugyanekkor lett a szerkesztőség főmunkatársa Ember János és Gaar Iván. A tulajdonjogot Székely Simon és Illés Dávid vásárolta meg, az ő nyomdájukban készült ezután az Ung. A február 7-i számban olvashatjuk: „Az Ung tulajdonjogát, s ezzel együtt a Pollacsek-féle könyvnyomdát Székely és Illés társulajdonosok megvásárolták s e hó 1-én tulajdonukba vették.”²³ A lapot Tabódy Jenő szerkesztése alatt három dolog jellemezte. *Először*: tisztán helyi érdekű hetilap volt, békét hagyott a „hazának és emberiség”-nek. általános érdekű kérdésekkel csak annyiban foglalkozott, amennyiben azok helyi kérdések is. *Másodszor*: szervezett és díjazott szerkesztősége volt. *Harmadszor*: a helyi események kerültek előtérbe. Az 1893. és az 1894. évfolyamokban nincs változás.

Az 1895. évfolyam történetében nevezetes esemény, hogy Ember János királyi segéd-tanfelügyelőt, a lap főmunkatársát a minisztériumba osztották be. Szeptember 29-én utazott el Ungvárról. Ezen a napon cikkben búcsúztatta az Ung érdemes főmunkatársát, s többek között ezt írta róla: „Mint írói eszme- és gondolatbőség, nemes és ötletes előadás tűntették ki. Talán még egy másik ember nincs köztünk, akinek a kezében olyan hatalmas fegyver lenne a toll, mint az övében. Dicséretére válik, hogy e hatalommal vissza nem élt. Kemény hírlapi háborúkat folytatott, de mindig az igaz ügy és az elnyomottak mellett.”²⁴ Arról is írt a lap, hogy Ember János továbbra is megmaradt főmunkatársnak. Így is szerepelt egészen 1898. július 10-ig, Tabódy haláláig.

Az 1896. évfolyamban Magyarország ezeréves fennállása alkalmával a szerkesztőség megírta *Az Ung rövid történetét* s azt a lap kisebbített fejével ellátva mint rendkívüli számot május elsején adta ki négyoldalas terjedelemben. Az 1897. évfolyam nem tartalmaz jelentős eseményt. Az 1898. évi XXXVI. évfolyam gyászról tudósít. Tabódy Jenő felelős szerkesztő július 10-én hirtelen meghalt. Július 12-én külön számot adott ki a szerkesztőség Tabódy arcképével. A szerkesztésért ideiglenesen Székely Simon kiadó vállalta a felelősséget, míg augusztus 28-án Lőrinczy Jenő²⁵ főszolgabíró, majd szeptember 21-től főjegyző, vette át a lap szerkesztését. Segédszerkesztő Bánóczy Béla lett. Az 1899 és 1901 között megjelenő évfolyamokról különösebb feljegyezni való nincs.

Az 1902. évi XL. évfolyamban szerkesztőváltás történt. Bánóczy Béla vármegyei főjegyző (február 20-án választották azzá) március 2-án átvette az Ung szerkesztését. Beköszöntőjében többek között ezt írta: „A lap szerkesztésének nagy és – hivatalos elfoglaltságom mellett – felelő terhes munkáját örömmel vettem magamra nemcsak azért, mert e lap néhány feltejtőjének emlékéhez és így a laphoz is, a kegyelet erős érzelmei fűznek, de főleg azért, hogy új működési köröm programjához híven – ezzel is – tölem telhetőleg szolgálatot tegyek Ung vármegye és Ungvár város közügyeinek és hozzájáruljak – ha csak némileg is – társadalmi közéletünk helyes irányú fejlesztéséhez.”²⁶ A lap segédszerkesztését Heverdle Frigyes vállalta el.

Az 1903. évfolyam második felétől kezdve az Ung megszűnt a vármegye hivatalos lapjaként szerepelni, mert július másodikán a belügyminiszter rendelkezése folytán megindult az Ung Vármegye Hivatalos Lapja, amelyet továbbra is Bánóczy Béla szerkesztett. A vármegyeinek 1903. május 29-én tartott közgyűlése határozatott hozott, miszerint „...az Ungváron megjelenő és vármegyei lapként is szereplő Ung című társadalmi hetilapnak eddigi szerzett jogai figyelembe vétessenek s a lap fennállása támogattassék.”²⁷ Az 1904. és 1905. évfolyamban nincs megemlíteni való.

²³ Ung. 1892. február 7.

²⁴ Ung. 1895. szeptember 29.

²⁵ 1847. április 17-én született Ungváron. Főjegyzőként tevékenykedett. 1901-től Ung vármegye alispánja volt. Az Ung-ot 1898. augusztus 28-tól 1902. február 23-ig szerkesztette.

²⁶ Ung. 1902. március 2.

²⁷ Ung. 1912. december 25.

Az 1906. évfolyam január elseji számától kezdve Deák Gyula lett az Ung segéd-szerkesztője. Neve az akkori politikai viszonyok miatt csak egy év múlva került a lap homlokára. – Az 1905-1906. években az Ung vezércikkeivel, híreivel, közleményeivel szembeszállt a darabontkormány (Fejérváry Géza tábornaszernagy alkotmányellenesen kinevezett kormánya) minden intézkedéseivel, buzdította és támogatta a nemzeti ellenállás szervezését. Harcba is szállt a kétes politikai álláspontú Ungvári Közlönnyel. Emiatt nagy politikai sajtóper keletkezett, amelyből az Ung győztesen került ki mint a nemzeti álláspont zászlóvivője. Az 1907. és az 1908. évfolyamok az előző évfolyammal azonosak. Az 1909. évben a lap hetente kétszer jelent meg. 1910. április 10-én lépett a szerkesztőség kötelékébe Pós Alajos mint belső munkatárs. Az évfolyam második felétől kezdve a lap csak hetente egyszer, vasárnap jelent meg. Az 1911. évi XLIX. évfolyamban a lap szerkesztősége dr. Gáti Józseffel erősödött, aki február 19-től szeptember végéig állt a lap szolgálatában, de nevével külső munkatársként gyakran találkozunk. Az 1912. évi L. évfolyam március 2-i számában a szerkesztőség köszöntötte Bánóczy Bélát abból az alkalomból, hogy tíz éve állt a lap élén, mint felelős szerkesztő. A szerkesztőség és a kiadóhivatal jókívánságait Deák Gyula segéd-szerkesztő tolmácsolta. A december 25-i szám ünnepelte a félévészázados Ung-ot. A vezércikket Bánóczy Béla írta. Ezekkel a szavakkal indította: „Soha elfogódottabb és meghatottabb lélekkel nem vettem kezembe a szerkesztői tollat, mint ma – lapunknak félévészázados ünnepén... Jól tudom, hogy lesznek és vannak olyanok – hisz minden jónak van ellensége – kik kicsinylő mosollyal illetik egy vidéki lap munkáját. Lekicsinylik azt a nemes törekvést, amellyel társadalmunk helyes irányítása és fejlődésének előmozdítására fáradozunk, munkálunk és dolgozunk. De az a lelkes, önzetlen, buzgó kis csapat – amelynek annyit köszönhetek és amelynek szerencsés vagyok vezetője lenni – azokkal nem törődik! Hisz mellettünk van a társadalom java, mellettünk van munkatársaink egész serege és a nagyközönség támogatása.”²⁸

5. Íme dióhéjban a Felvidék és az Ung rövid története 1912-ig. A lap sorsa sok tanulságot rejt magában, főképpen azt, hogy erős kitartással, fáradhatatlan munkával nehéz körülmények között is lehet eredményt elérni.

Őszintén be kell vallanom, felemelő érzés kerített hatalmába, amikor behatoltam az öreg Ung megsárgult lapjai közé. Hogy miért? Mert azokból egy kis, de jó sorsra érdemes megyének, vágjai reményei sugárzanak ki. Bár ez a sugár érintene bennünket is, hogy fokozott erővel, lelkesedéssel tegyünk valamit vidékünk magyarságáért, kulturális intézményeink megszilárdításáért, megmaradásunkért.

Debreceni Anikó

Ruhadisz Rakamazról (Horinyák László rajza)

²⁸ Ung. 1912. december 25.

Huszonöt éves a jászkiséri Honismereti Szakkör¹

1970-ben alakult meg Jászkiséren a Honismereti Szakkör. Alapító tagjai: Halász Sándor, L. Szabó Sándor, F. Tóth. Károly, Szankó Tamás, Cs. Szabó Sándor, Cs. Szabó Sándorné, Németh Sándor, Németh Sándorné, Medve Mária, Győri Jánosné és a szakkör vezetője, Győri János. Évről-évre szaporodott a tagok száma és bővült kutatásuk köre. Elkezdődött a hagyományokhoz, népi mesterségekhez kapcsolódó tárgyak gyűjtése, mely kitartó és fáradhatatlan munka után 1981-ben a Helytörténeti Gyűjtemény létrehozásához vezetett. E gyűjteményt méltán nevezhetjük munkásságuk koronájának. A szakkör tagjai olyan maradandó emléket állítottak a településnek, amit sem az idő, sem a feledés nem pusztíthat már el. S a legsodálatosabb ebben az, hogy név nélkül, lelkes szorgalommal tették ezt.

Ugyanez a szorgalmat mutatkozik meg valamennyi tevékenységükben. A játszóházak nemcsak a jászkiséri gyerekekkel ismertették meg a népi gyermekjátékok készítését, hanem bejárták a Jászság és az ország több városát. Munkásságuk tehát túlmutat Jászkisér határain. Több honismereti hagyományörző egyesülettel, szervezettel tartanak fenn kapcsolatot és országjáró kirándulásaik során hazánk szép tájaival, nevezetes műemlékeivel is megismerkedtek.

Az évenként meghirdetett műzeumi pályázatokra 1972 óta készítenek pályamunkákat nagyon szép eredménnyel. 1994-ben országos első helyezést értek el a korábbi második, harmadik és negyedik helyezések után.

Ünnepeljük hát Csete Balázs Honismereti Szakkört! Melynek tagjai 25 éve gyűjtik a népi hagyományok magvait, nevelik virágát, s ültetik el újra meg újra. Azért, hogy ma ünnepelhetünk, köszönet az első 11 lelkes embernek. Különösen Győri Jánosnak, aki elindítója, szellemi atyja, lelkes gazdája, kiváló szervezője és vezetője a szakkörnek. Személye, munkássága, tenniakarása, Jászkisérhez való hűséges ragaszkodása példaképe lehet valamennyi helyi polgárnak. Köszönet feleségének, Győri Jánosnénak, aki kiváló szakmai hozzáértéssel, a honismereti mozgalom iránti hűségével, emberszeretettel méltó társa férjének. Köszönet a szakkör tagjainak, akik a Győri házaspár példáját követve munkálkodnak. Köszönet azoknak az országos, megyei és helyi szervezeteknek, akik segítettek a Csete Balázs Honismereti Szakkörnek.

Kívánom, hogy a mai nap valamennyiünk számára emlékezetes legyen. Kívánom a szakkör vezetőinek és tagjainak, hogy a jövőben is szorgalmasan munkálkodjanak.

Dr. Mihály Ildikó

Tisztelt Tanár bácsi! Jelentem készültem – így kell hogy mondjam. Örülök, hogy részese lehetek a mai ünnepségnek és a volt tanítványok nevében elmondhatom személyes kötődésünket az Önök munkájához.

Mikor megkaptam a feladatot, hogy Jászkisér helytörténeti krónikájáról rövid ismertetőt tartsak, és elolvastam a kiadványt, három érzés keletkezett bennem.

¹ Dr. Mihály Ildikó jegyző és Balog László alpolgármester évfordulós ünnepségen elhangzott köszöntőjének szerkesztett szövege. (*Szerk.*)

Először is *büszkeség* azért, hogy én itt Jászkiséren élve, ezeknek a dolgoknak, amik itt le vannak írva, szemlélője, részese lehettem. Amikor 1970-ben a szakkör megalakult, én pont annyi idős voltam, mint most a nagyobbik kislányom, 6. osztályos. Győri János bácsi volt az osztályfőnököm és biztatására iskolatársaimmal ringattuk a szakkör bölcsőjét. Ringattuk úgy, hogy elmentünk az idősebb emberekhez, gyűjtöttük tőlük azokat a tárgyakat, amiket János bácsiék fontosnak tartottak: a mángorlót, a köpülőt, a boronát, a gereblyét vagy akármi mást. Az idős emberek csodálkoztak, hogy minek a tanár bácsinak az a sok ócska vacak? És lám, ennyi év távlatából önekik lett igazuk. Néhány év múlva megjelentek az anyagi érdekeltségtől fűtött, műkereskedőnek álcázott, népi dolgokat összegyűjtő és innen a városba elhordó felvásárlók és ha valaki ezt a munkát most akarná kezdeni, nem lenne mihez nyúlni.

Másik érzés az *irigység* amiatt, hogy – a 25 év történetét végigolvasva – mennyi gyönyörű dolognak lehetnek részesei azok, akik a szakkör munkájába bekapcsolódtak. A közösségi élmények, amik nemcsak a kirándulásokon, hanem egy-egy feladat megvalósításában családokat hoztak össze: gyerekeket, szülőket, nagyszülőket. Azok az események, amik a 25 év folyamán a szakkörrel közösen történtek, és ami mind szellemi gyarapodásukat szolgálta. Harmadik életérzésként szégyeltem magam egy kicsit a település lakóinak egyrésze nevében is, amiért nagyon keveset tudunk erről a munkáról. Tudtuk, hogy van szakkör, tudtuk, hogy rendszeresen dolgoznak, tudtuk, hogy Jászkisér hírnevét az országban és az ország határain kívül is eljuttatják, de nem becsültük eléggé a szakköri munkát. Mint a település választott vezetője, ezen a helyen megígérem, lehetőségeimhez mérten azon leszek, hogy ez a szakköri munka minél nagyobb nyilvánosságot kapjon. Gyermekünk kezébe fogom adni ezt a könyvet és ezt kérem a pedagógusoktól, ezt kérem minden szülőtől. Beszéljünk ezekről a dolgokról a gyerekeknek, arról, hogy a település milyen volt régen, milyen napjainkban és, hogy milyennek szeretnénk a jövőben.

Mikor elolvastam Jászkisér helytörténeti kiadványát, úgy éreztem magam, mint mikor az ember kezébe veszi a családi fényképgyűjteményt. Látom milyen voltam gyermekkoromban, milyen volt a nagypapám, a nagymamám, milyen események történtek velük. A könyvet Győri János írta, aki 25 éven keresztül minden évben feljegyezte a fontosabb eseményeket és ezeket most időrendben összegyűjtötte. Sas István, a Jászberényi Dériné Művelődési Központ igazgatója vállalta a könyv szerkesztését. A fotókat Varga József, a Művelődési Ház igazgatója készítette.

Balog László

A hetvenöt esztendő dr. Barsi Ernő köszöntése

Barsi Ernőt a Magyar Néprajzi Társaság június 7-i közgyűlésén tiszteleti tagjává választotta. Születésnapja alkalmából jó egészséget és további eredményes munkát kíván a honismereti mozgalom kiváló személyiségének – a Szerkesztőbizottság.

Egy bükkaljai faluban, Sályban született, 1920. június 28-án. Szülei tanítók voltak, édesapja Szönyből, édesanyja az erdélyi Málnásról került oda. Egész életét meghatározta szülei származási helye és a falu, ahova született. Már kiskorában megragadta szülei műzsikálása, és Sály, ahol zengett a népdal és szóltak a gyerekjátékok. A betűvetésre édesanyja tanította, aki már kiskorában – dajka nem lévén – vitte magával az iskolába. Így már négy éves korában könyvet kért karácsonyra, hogy bemutathassa, folyékonyan tud olvasni. Édesapja szépen játszott harmóniumon, de őt inkább a székény tetején porosodó hegedű izgatta. Már gyermekkorában sokat szavalt. Nyolc évesen kívülről fújta a Toldi egyik énekét, Tompa Mihály pedig „mindennapi jóbarátja”. Szívesen rajzolt és foglalkozott famunkákkal is.

Tíz évesen került el falujából Hajdúböszörménybe a gimnáziumba, de mivel egy nap alatt nem lehetett Sálytól oda-vissza megtenni az utat, ezért második korától Sárospatakra járt tanulni. Már az iskolakezdés is nagy hatást gyakorolt rá, mivel az alma mater éppen akkor ünnepelte 400 éves fennállását. Kiváló osztályfőnököt kapott Novák Sándor személyében, akiről a mai napig kevesen tudják, hogy néprajzkutató volt: az első vidéki néprajzi vándorgyűlésen 1912-ben Sárospatakon ő ismertette Cserépfalu lakodalmi szokásait.

Azután Harsányi István vette át az osztályt, aki szintén kiváló pedagógus és nagyszerű filológus volt. Harsányi tanár úr magyar órákra olyan előadókat hívott meg, mint Újszászy Kálmán, aki arról beszélt a tanulóknak, hogy mennyi kincs van a falun, a falusi emberek szívében. Előadása után a mi „nebulónk” is elővette Ady: Hazamegyek a falumba című versét és megtanulta. A magyar óra hatására úgy fellelkesült, hogy társaival együtt rögtön nekiláttak a falusi hagyományok gyűjtésének. Az első gyűjtései sályi népdalok voltak, ekkor még kotta nélkül, mivel a kottázást nem ismerte.

Gyűjtött múlt század eleji sírkő-feliratokat is. A legrégebben ez állt: *Szabó Mihály testét e setét bolt zárja, Feltámadását, Jézusát itt várja.*

A másik nagyon szép felirat így szólt: *Itt vagyon elrejtve Nemes Kerekes Mária.*

Ezen kívül még nagyon sok mindennel foglalkozott, például megtanult gyorsírni. Tanára Bálint József festőművész kedvéért kezdett el gyakorolni, és év végén már a kereskedelmistákkal ment versenyre. Később is gyakran vette hasznát a gyorsírásnak, mert amikor még nem volt tranzistoros magnó, ennek segítségével hűen le lehetett jegyezni azt, amit mondtak az emberek. Rajzolni is nagyon szeretett. Magyar dolgozatai elé iniciálékát festett. Azóta is úgy tartja, hogy az embernek mindig kell a kötelezőn felül is valamivel foglalkozni. Hitvallása szerint: „Mindenkinek legyen valami, amit igen szeret, mert akinek nincs, az a kötelezőt se fogja elvégezni.”

Érettségi után beiratkozott a teológiára. A papi pályának volt már családi hagyománya, hiszen anyai nagyapja és nagybátyja is református lelkész volt. A hegedülést elég későn kezdte el. Azt mondták, hogy már nem lesz jó hegedűs belőle, de ő mégis megpróbálta. Életét nagyon befolyásolta az a tény, hogy hegedűtanára, Szabó Ernő úgynevezett „néphangversenyeket” is rendezett. Ez úgy zajlott, hogy kidobolták a falvakban, hogy hangverseny lesz, és az emberek jöttek. Tanára kitűnően tudta tolmácsolni Debussy, Beethoven, Bartók és Kodály műveit. A falusi legényeknek még Wagnert is a szívébe lopta. Ezekből az előadásokból azt tanulta meg az én későbbi tanárom, hogy minden tudás csak akkor ér valamit, ha azt népünk javára fordítjuk. Az ének-zenét ugyancsak Szabó Ernő tanította, akihez külön hegedűórákra is járt. Szabó Ernő olyan tanár volt, aki már 1930-ban Kodály-kórust énekeltetett diákjaival. A teológus hallgatót egész életére lenyűgözte tanára útmutatása. Internátusi éve alatt feljárt a Zeneakadémiára magánvizsgát tenni. Ez nem volt könnyű, mivel a teológia heti 35 órája mellett még naponta 6-8 órát kellett gyakorolnia. Már reggel 4 órakor skálázott, s mire a többiek felcihelődtek a tanterembe, neki már megvolt három óra gyakorlása. A többi órát napközben szedte össze, így szinte minden perce be volt osztva. Tanítványokat is fogadott, mivel kellett a pénz egy hegedűre, ami akkor 700 pengőbe került. Összehasonlításképpen megjegyzem, hogy egy férficipő ára 12 pengő volt.

Főiskolai éve alatt sem szakadt el az őt fölnevelő falutól, vidéktől. Kóruselnökként is járt a falvakat és ilyenkor magával vitte hegedűjét is. Miután megtartotta az istentiszteletet, elővette a hegedűt és játszott, mesélt az embereknek a zeneszerzőkről, a népzeneről.

A teológia befejezése után, 1942-ben felvették a Zeneakadémiára, mégpedig a 3. évfolyamra. Nagy nehézséget okozott neki, hogy eddig semmilyen elméleti zenei tárgyat nem tanult. Így például a hangközöket Falk Géza Mindentudó zenei zsebkönyvéből tanulta meg a maga kínján. A zeneirodalomhoz rádió adásokból és könyvekből

gyűjtötte össze az anyagot. Ezekért a nehézségekért azonban kárpótolta őt a sors tanárai személyében. Zeneelméletre Veress Sándor tanította, aki elsősk között gyűjtött csángó népzene 1930-ban Ádám Jenő a karéneket vezette, Weiner Leóhoz járt kamarazenére. Ezenkívül olyan tanárai voltak, mint Kodály Zoltán, Waldbauer Imre, aki először játszott Bartók vonósnégyest a világon, vagy Bartha Dénes, aki annyira megszerette vele a zenetörténetet, hogy a mai napig is szívesen foglalkozik ezzel a témával.

Tanulmányait a háború zavarta meg, így 1944-1945 telét otthon, Sályban töltötte. Pest ostroma miatt csak tavasszal mert felmenni a fővárosba. A legtöbb tanár be sem járt az Akadémiára, így a lakásukra kellett eljutnia annak, aki tanulni akart, ő pedig mást sem akart.

1946-ban fejezte be a Zeneakadémiát, de állást nem kapott, ezért hazament Sályba. Időközben édesapja is hazakerült a frontról és beállt melléje tanítani. Az iskolában a kicsiknek éneket tanított, esténként a felnőtteknek pedig a magyar népzene őről tartott előadásokat. Ennek hatására a fiatalok kérték, hogy tanítson nekik dalokat, zenét. A dalok közé belopott egy kánont, s hat hét múlva már 80 tagú kórusa volt. A kórus hamarosan hangversenyt adott, amelyre lejött a Magyar Nemzet zenekritikusa, Gaál Endre is, aki elismerően szölt a fiatal sályi kórusvezetőről. Tehát volt már ismeretsége, kapott elismerő szölt is, de állást nem. Kodály Zoltán azt mondta egyszer: „Aki a zenével indul az életbe, az életének olyan kincsét kapja ezzel, amely átsegít sok bajon.” Valóban így volt, a Kodályi idézet hamarosan életre kekt. Egykori tanára Harsányi István olvasva a kórusáról szölt elismerő cikket, arra kérte, hogy írja le tapasztalatait. Ő pedig nekilátott a munkának: könyvet írt faluja népzenejéről. Nemsokára kapott egy csomagot a Magyar Népi Művelődési Intézetből, amelyben 200 tiszteletpéldány volt Sály falu zenei művelődése című könyvéből. Ősszel már meghívták a győri Állami Zenekonzervatóriumba tanárnak. Itt a hegedűtanárság mellett is sok mindent csinált. Abban az időben például föl akarták számolni a magán zeneoktatást, s mivel ekkor ő még fiatal volt, neki adták ezt a kellemetlen feladatot. A kérdést úgy oldotta meg, hogy létrehozott egy zeneoktatói munkaközösséget, vagyis egy zeneiskolát, ahol olyanok is kaptak állást, akiket politikailag üldöztek, és állásuk sem volt. Előfordult az is, hogy kollégájának úgy mentette meg a lakását, hogy „lefoglalta zeneoktatás céljára”. Az általa szervezett zeneiskolában néha 1000 diák is volt. Munkamódszere nagyon hatásosnak bizonyult. A felsős zeneiskolások kijártak oktatni a falvakba, így gyakorlatot is szereztek és keresethez is jutottak. A másik célja az volt ezzel, hogy minél több embert juttasson el a jó muzsikához, valamint az is, hogy a leendő zenészek becsüljék meg az egyszerű embereket, és vigyék el nekik is a zenei kincseket.

Amikor a győri tanítóképző felsőfokú intézet lett, áthívták oktatni, de nehezen fogadta el. Annyira szerette konzervatóriumi tanítványait, hogy sajnálta őket elhagyni. Tanítványai ezt meg is hálálták azzal, hogy hírnevet szereztek maguknak és tanítójuknak mindenütt a világon. Olyan tanítványai voltak, mint Fias Gábor, a későbbi Kodály Vonósnégyes tagja, Jancsovics Antal karnagy, de emlíhetném Kollár Kálmánt is. Feladatának tartotta azt is, hogy a tehetséges falusi fiatalokat felkarolja és elindítsa a zenei pályán. Így jutott el Győrújfalura, Varsányi Ida tanítónőhöz is, aki megfogta szép éneklésével. Azt gondolta magában, hogy ha ez a tanítónő képes arra, hogy 10 kilométert gyalogoljon csak azért, hogy énekórát vegyen, akkor bizonyára mellette is ki fog bírni mindent. Megkérte a kezét. 1948. nyarán meg is tartották az esküvőt, és ezután már együtt járták a falvakat, városokat.

Legelőször Timaffy László hívta meg őket a mosonmagyaróvári népfőiskolára, 1947-ben. A falusi szereplések közül az egyik legemlékezetesebb az 1947-es töltéstavai volt, ahol a szereplés után az emberek nem tudtak hazamenni, és tovább énekeltek együtt. Ugyanilyen kedves emléke az a sályi előadás, amelynek végén a közönség magától elkezdte énekelni a Himnuszt, úgy fellelkesült a hallottaktól.

Az ismeretterjesztő és zenepedagógusi munka mellett gyakran eljárt gyűjteni. A Zeneakadémia befejezésekor ugyan azt gondolta, hogy Kodályék már mindent összegyűjtöttek, és már csak ezt a tudást lehet visszaadni a népnek. Ennek ellenére elment Sályba, és ott döbbsen rá arra, hogy még mennyi zenei értéket éltetnek a falusi emberek. Megkereste Tarjáni András bácsit, a pástort és beállt mellé bojtárnak. A vele töltött sok-sok idő nem volt hiábavaló, ez a „szógalat” adta disszertációjának anyagát: *A zene egy sályi pástori életében*. A doktori disszertációból készült könyv kiadására azonban 20 évet kellett várnia. Hiába támogatta Kodály Zoltán és Ortutay Gyula, akiknél 1970-ben doktorált.

Kezdetben a népzenei gyűjtésekhez egy 40 kg-os magnó állt rendelkezésére, mondanom sem kell, milyen fáradtságos volt ezzel a súllyal járni a falvakat. A gyűjtések közül az egyik legemlékezetesebb egy kilenc éves kislány Szabó Kata éneke volt számára. Szabó Kata úgy énekelt el Szedri báró balladáját, hogy még úgy soha senki. Rögtön megérett benne a gondolat, hogy ezt a kislányt taníttatni kell. Megpróbálta a Konzervatóriumba bejuttatni, de falakba ütközött. E kislány felkarolásának elutasítása volt a legfőbb oka annak, hogy 12 év után otthagya a konzervatóriumot, és átment a Tanítóképzőbe oktatni. Úgy gondolta, hogy itt közvetlenül is tud adni valamit a leendő pedagógusokon keresztül a falunak. A főiskolán éneket és hegedűt oktatott, itt kezdett komolyabban is foglalkozni a néprajzzal. Morvay Péter tanácsára egy néprajzi szakkört hozott létre, s tanítva tanulni kezdte a néprajz egyéb területeit. Tanítványai sokféle érdeklődésűek voltak, s mindenkinek ahhoz szabta a kutatási témáját, s így azzal a területtel neki is foglalkoznia kellett. A néprajz oktatása azonban nem volt zavartalan, mert a gyűjtött anyag szakdolgozatnak való felhasználását nem mindig engedték.

A Tanítóképző Főiskolán jelenleg is vezet néprajzi speciális kollégiumot, bár már nyugdíjas. Sok fiatal írt az ő segítségével diákköri munkát és szakdolgozatot. Diákjai ma is nagy számban nyernek pályázataikkal országos versenyeken.

Az oktatás mellett sokat publikált, számos tanulmánya, könyve jelent meg. Több tudományos társaság, művelődési egyesület tagja, illetve kuratóriumi tisztségviselője. A TIT keretében több országban képviselte a magyar kultúrát. Járt Ausztráliában, Moszkvában, Csehszlovákiában. Az egyik legemlékezetesebb előadása a kassai dómban volt, ahol Rákóczi és Bercsényi szarkofágjánál énekelhette el a kórusával a „Haj Rákóczi, Bercsényi” kezdetű kuruc dalt.

Neve nem ismeretlen a hagyománymentő pávaköri mozgalomban. Écsen és Rábatonán vezetett népdalkört, majd nyugdíjas kora óta újra Sályban is. Ő volt az, aki messzi tájak népdalkörei között cserekapcsolatokat teremtett.

1982-óta már nyugdíjas, de ma sem télenkedik. Jelenleg is van pávaköre, tanítványai közül verbuválódott *Melodiárium* nevű kamarakórusa, tanít néprajzot és figyelemmel kíséri tanítványai szellemi munkáját. Országszerte tart népszerűsítő zenei és néprajzi előadásokat, sőt lelkészi szolgálatot is gyakran teljesít. Zsűrizni hívják leendő énekesek és hegedűsök megmérettetésénél, hívják előadást tartani óvodákba, főiskolákra, nép főiskolákra, tudományos konferenciákra.

Szeretettől átfűtött szuggesztív előadása mindig, minden korosztályt lenyűgöz. Előadásaiban jelen van a kép, a zene és az énekhang, vetít diát, szaval, s olykor megszólaltatja öreg hegedűjét is. Nevezhetjük őt hegedűművésznek, tanár úrnak, kutatónak, karnagynak egyaránt. Bár pályája során többször elismerték tudását (Életfa-díj, Lévy József-díj, Ortutay Emlékérem, Sebestyén Gyula Emlékérem, Kiváló Népművelő, Dr. Kovács Pál díj, Győr Közművelődéséért díj, Tessedik Sámuel-díj) a legnagyobb elismerés számára az, hogy az ország számos helyén vannak tanítványai, akik tisztelettel és szeretettel beszélnek róla.

Kubányi Lajos, az Ipoly-mente festője

Az Osztróvszki-hegység tövében, a lankák és dombok közé szorult Alsóesztergályon kegyeletes ünnepség részesei lehettek azok, akik a Palóc Társaság meghívására május hetedikén idesereglettek, hogy e nógrádi kis szlovák falu jeles fiára, Kubányi Lajosra emlékezzenek.

Mit sem változott itt az élet az elmúlt száz esztendőben! Noha a történelmi Nógrád megye határa délre, s vele együtt az ország is déli irányban változott, a falucska képe ma is híven őrizi a történelmi Magyarországon e faluban élt emberek kialakította utca-képét. Ma is csendes, nyugodt, szinte mozzanatlan település Alsóesztergály, igaz, csendessége már-már síri, hiszen jelenleg mindössze 123-an lakják, jobbára az életet már megjárt emberek. Pedig volt idő, amikor 600 lelket is számolt a falu, s a helyi iskolában 50 diák koptatta a padokat!

Ha vallatára fognánk a paplakot, az is szép, vidám, pezsgő életről mesélne, hiszen falai között látta meg a napvilágot, cseperedett fel és élte a művészekre többnyire jellemző bohém életet Kubányi Lajos, az alsóesztergályi evangélikus lelkész fia. Mára a paplak is néma szemlélője lett az élet folyásának, hiszen évtizedek óta lakatlan, a nagykürtösi lelkipásztor csak vasárnaponként nyitja ki ajtaját istentiszteletre készülve az 1756-ban felépített templomban.

Ki is volt „az Ipoly mente festője”? (Praznovszky Mihály nevezte így Kubányit a Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyvében 1984-ben.) Kerek 140 évvel ezelőtt, 1855. május 5-én született. Elemi iskoláit szülőfalujában végezte, majd ő is – akárcsak a megye későbbi nagy mesélője: Mikszáth Kálmán – Selmechányán folytatta. Pozsonyban is tanult, majd Pesten, ahol gyógyszerész diplomát szerzett. De akárcsak Csontvárynak – aki a közeli Gács patikusa volt –, Kubányinak sem fűlik a foga a gyógyszerészethez, sokkal inkább a rajzoláshoz, festészethez. Keleti Gusztáv segítségével kerül a tehetséges fiatalember Münchenbe, ahol több évet tölt tanulással. A müncheni akadémián töltött évei (1881-től) egész pályafutására nagy hatással voltak. „München a hasznos élő jelen” – állapította meg Lyka Károly. A müncheni iskola a valódiság látszatát keltette, a hatalmas méretű vásznakon tobzódottak a színek, történelmi jelenetek, szereplők és díszek. de az alakok merevek, élettelenek voltak. Kubányi képein az eltűnőben levő világ nyer „örök életet” azáltal, hogy megrendelői kívánságait maradéktalanul teljesítette. Mikszáthtal ellentétben nem bíralt, nem is derült a pusztuló világ utolsó pillanatain, sajnálatot sem érzett iránta. Ő maga is élte ennek a világnak a végnapjait, a társaságokban kedvelt figura, bálók, kártyacsaták hőse, lovaglások főszereplője. Életviteléhez szükség volt tehát a megrendelőkre, a müncheni iskolának ebben rejlik tehát a „haszna”.

Családját is festészetből tartotta el. Brillmayer Anton cs. kir. százados tanítónő lányát, Annát 1888-ban vette nőül. Házasságukból két gyermekük született. Azt, hogy házasságuk nagy szerelemből született bizonyítja, hogy felesége korai halála után (1901) Kubányi kezéből kiesett az ecset, s festeni ismét csak élete alkonyán kezdett.

Festészetének felfelé mutató íve egyenes. Sőt az utolsó alkotásai merőben új gondolkodásmódot sejtetnek s ecsetkezelést tükröznek a téma és az ábrázolás hagyományos elemeinek megtartása mellett. Ezek a művek már nemcsak gyönyörködtetnek, de gondolkodtatnak is. Ennek az új művészi útnak csak az elejére jutott el Kubányi, végére már nem, mert 1912-ben születésnapján bekövetkezett halála megakadályozta ebben.

Kubányi Lajos festészetét a témaválasztása tagolja részekre. *Életképein* szülőfalujának és környékének tót és palóc atyafiai jelennek meg (Bussai lókupec, Vásárról haza-

térő tótok, Lakodalmi menet Ludányban, Vadászat után, Utazás stb.). *Történelmi képei* közül kiemelkedik a *Déryné megtámadása nemzetőrök által, Nógrád vára kulcsainak átadása* című. Legtöbb *oltárképét* a történelmi Nógrád ma Szlovákiában levő falvaiban találjuk (szülőfalujában, Nagykürtösön, Kiscsalomján, Gácson, Vilkén stb.). Portrékat is festett. Ezek közül a Madách Imrét és Kossuth Lajost ábrázoló emelkedik ki életszerűségével.

Kubányi Lajos elismert és kedvelt alakja volt a megye életének, sőt a fővárosban és az ország más helyein is szerepelt képeivel, amelyek azonnal elkeltek. Halála után mégis teljesen elfeledték. Ennek oka az is, hogy képei közül alig található néhány közgyűjteményben (azok is inkább Szlovákiában!), többségében magántulajdonban és az örökösök tulajdonában leljük őket. Bakó Zsuzsanna művészettörténész egy hozzám írott levelében olvasható: Kubányi „a kisebb művészek közé tartozik, de mindenképpen a számontartott művészek közé...” Kiállítása is csak 1982-ben volt először a szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeumban, majd négy évvel később Losoncon a Nógrádi Galériában. Portréiból 1990-ben nyílt kiállítás a kékkői Honismereti Múzeumban, pillanatnyilag csak ezek tekinthetők meg a kb. 800 alkotást kitevő Kubányi-termésből! Mindeztől nem gazdag a Kubányi-irodalom sem. Csupán a már említett Praznovszky-tanulmányról van tudomásunk egy Kerényi Ferenc-értekezés mellett és Csáky Károly foglalkozott Szülőföldi vallomások című könyvében Kubányival.

Mindenesetre Kubányi Lajos „ébresztése” megkezdődött... Újabb állomást jelent ezen az úton az az emléknep, amelyet a Palóc Társaság szervezett születésének 140. évfordulója alkalmából. Az ünnepség az alsóesztergályi evangélikus templomban hálaadással kezdődött. Az egybegyűlték meghallgatták a község polgármesterének köszöntését, aki hangsúlyozta a hagyományápolás fontosságát s azt, hogy az alsóesztergályiak büszkék elődjükre. A paplaknál szlovák és magyar szavalatok váltották egymást, majd a Palóc Társaság elnöke és Lukaj polgármester leleplezték a márvány emléktáblát, amelynek szövege így hirdeti az arrajárónak:

Tu sa narodil	Itt született
maliar Novohradu	Nógrád megye festője
KUBÁNYI LAJOS	
1855. V. 5. – 1912. V. 5.	
Palóc Társaság	1995 Spoločnosť Palóc

Ünnepi beszédet dr. Szabó Kinga, a losonci Nógrádi Galéria igazgatónöje mondott, aki ismertette a festőművész pályáját és emlékének további ápolására buzdította a helyieket és a megjelenteket. Az evangélikus lelkész megáldotta az emléktáblát. Ezután harangszó kísérté az emlékezőket a temetőbe, Kubányi Lajos sírjához, s ott elhelyezték a megemlékezés virágait. Az ünnepség könyvbemutatóval zárult. Az alkalomra ugyanis a Palóc Társaság a Mikszáth Kiadó gondozásában albumot jelentetett meg a festőművész képeiből válogatva és ismeretterjesztő szöveggel, írója Praznovszky Mihály.

Egyetérthetünk a már idézett Bakó Zsuzsannával abban is, amit levelében így fogalmazott meg: „...azon művészek közé tartozik, akinek emléke megőrzésre méltó, különösen, ha egy közösségnek módja és lehetősége van ezt megtenni.” Nos, a Palóc Társaság az a közösség, amely módot és lehetőséget teremt magyar múltunk ápolásának és emlékeink megőrzésének módjára és lehetőségére, és szerencsére ebben az igyekezetében támogatókra is talál, akiknek ezúton is köszönetünket fejezzük ki (Mikszáth Kiadó, Nagykürtös és Vidéke Alapítvány – Rákóczi Szövetség, Pozsonyi Magyar Kulturális Központ).

Z. Urbán Aladár

Tanácskozás a helytörténeti olvasókönyvekről

A Somogy megyei Honismereti Egyesület, az Országos Honismereti Szövetség, valamint a Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság könyvbemutatóval egybekötött honismereti tanácskozást szervezett Kanyar József *Harminc nemzedék vallomása Somogyról* című olvasókönyve II. kötetének megjelenése alkalmából. Dr. Kolber István a megyei közgyűlés alelnöke megnyitójában utalt arra, hogy Kanyar József olvasókönyve már az első, 1967. évi kiadása alkalmából országos figyelmet keltett, a somogyi honismeret bibliájának nevezték. Az elmúlt évtizedek gyakorlata igazolta, hogy e kiadvány az iskolai oktatás kézikönyvévé vált. Bővített újabb kiadását már két kötetre tervezték, 1989-ben azonban csak az első kötet megjelenését tudták finanszírozni. A kiadók és támogatók jóvoltából most a II. kötetet is kézbe vehetjük, amely a megye történetének 1944-től a közelmúltig tartó, részben általunk is megélt nagy fejezetének eddig nem közölt dokumentumait tartalmazza.

A tanácskozás nyitó előadását a *honismereti-helytörténeti olvasókönyvek oktatásban betöltött szerepéről* dr. Kálmán Attila tartotta. A honismerethez egész környezetünk hozzá tartozik – mondotta –, a környék barlangjainak felkutatása, a védett természeti értékek feltérképezése éppúgy, mint az adott település néprajza, helytörténeti múltja, jelene. A más vidékekre, országrészekbe, a határon túlra szervezett kirándulások feledhetetlen élményekkel gazdagítják a résztvevőket. A személyiségfejlődés szempontjából elengedhetetlen, hogy az ifjúság e legfogékonyabb életkorban találkozzék neves alkotókkal, írókkal, művészekkel, tudósokkal, a népművészet szakembereivel. A képességek mind teljesebb kibontakoztatását elő kell segíteni oly módon, hogy minél több területen kísérik figyelemmel a tanulói teljesítményeket. Ehhez jó alkalmat kínálnak a népmese-, balladamonddó és népdalversenyek, a népfőiskolák és a táncházmozgalom.

Ezt követően Gyapay Gábor történész, a Budapesti Evangélikus Gimnázium tanára a somogyi olvasókönyvnek a történelemtanításban betöltött szerepét elemezte. Magyarországon két ország van – hangoztatta –, és különösen igaz volt ez az elmúlt 50 évben. Létezett egy Magyarország, amely bűvópatakként mentette a nemzeti értékeket, és igazi patriotizmusra nevelt akkor is, amikor a másik Magyarország rombolt. A magyarságot a legnehezebb csapások érték gazdasági és politikai téren egyaránt, de a magyar értelmiség a kultúra hordozásával átszegte ezeken a hullámvölgyeken. Egyik jeles képviselője Kanyar József, akinek neve nemcsak Somogyban, hanem országszerte fogalomná vált. A honismeretnek, helytörténetnek rendkívül nagy a jelentősége az iskolai nevelésben. Az elmúlt időszak ideológiai jellegű történelemtanítása elzárta a gyermeket a valóságtól. Az ún. másik Magyarországnak éppen abban volt szerepe, hogy megpróbálta a valóságot mind teljesebben közvetíteni az iskola számára. E tekintetben felbecsülhetetlen jelentősége volt a regionális forráskiadványoknak, s köztük a somogyi olvasókönyvnek, mely termékenyítőleg hatott az ország egészére.

A különböző honismereti olvasókönyvek felhasználása különösen eredményes a fakultatív oktatásban, a szakköri munkában. Egyúttal új módszer bevezetését igényli, hiszen a tanulók közvetlen kapcsolatba kerülnek, szembesülnek a történelmi forrásokkal; kutatják, értékelik és összehasonlítják, s így a felismerésekhez is önállóan jutnak el.

Az előadásokat követően a szerzővel Tóbiás Aron író, a Magyar Nemzet szerkesztője, a Történelmi Igazságtétel Bizottság tagja folytatott személyes hangvételű beszélgetést Kanyar Józseffel életútjáról, pályájáról. Miként vezetett az út a kaposújlaki szülői háztól a somogyi levéltár százados falai között létrehozott tudományos műhelyig, amelynek négy évtizeden keresztül volt a vezetője.

Gálné Jáger Márta

Kazinczy Gábor emléktáblát avattak Bánfalván

Kazinczy Gábor Kazinczy Ferenc unokaöccse volt. A Kazinczy elő- és családnév szerint a család borsodi eredetű, mert a *kazinc* szó csak ott szerepel helynevekben. (Sajókazinc ma már csak egy ódon része Kazincbarcikának.)

Kazinczy Gábor 1818. július 21-én született Berettőn, Zemplén megyében. Hétéves korában Sárospatakra került a híres kollégiumba. Kedvenc társasága a könyv és a legvonzóbb stúdiuma már akkor is a történelem volt. 1835. július 18-án hagyta el a sárospataki Alma Matert. November elején Pozsonyba ment, mint ifjú jurátus kísérte sógorát, Lónyay Gábort az országgyűlésre. Az 1832-1836-os országgyűlés már a vége felé tartott, s így Kazinczy Gábor csak félévet tölthetett a politikai élet fókuszában. Ez a rövid idő is roppant jelentőségű szellemi fejlődésében. A megye politikai életében már 1837-ben is szerepelt; tiltakozott Kossuth Lajos letartóztatása ellen. Közszereplésével Pesten is hírt szerzett magának, így Kossuth

Lajos, a Pesti Hírlap szerkesztője, 1841-ben őt kérte fel zempléni tudósítónak. Az 1843. november 19-én tartott választásokon bátyját, Andrást alispánná, sógorát, Lónyay Gábort országgyűlési követé, őt magát pedig táblabíróvá választották.

Nem volt szélsőségesen ellenzéki, a szabadságharc után mégis perbe fogták és a haditörvényszék elítélte, de amnesztiát kapott. Csendes, önmagára erőszakolt remetességbe vonult vissza 1850-ben Bánfalvára (ma Bánhorváti), a máig épségben maradt kastélyba. Itt tért vissza életkedve, itt ocsúdott fel szellemi bénultságából. Odaköltözése után pár hónap múlva ismét érdeklődni kezdett az irodalom iránt. Molière fordításokkal, az Újabb Nemzeti Könyvtár szerkesztésével és írók kézirati hagyatékainak – köztük Kazinczy Ferenc műveinek – kiadásával foglalkozott. Hazulról ritkán mozdult ki, leginkább Tompa Mihályt látogatta meg, látogatásait viszonzva.

Aránylag fiatalon, fizikailag teljesen megtörtén halt meg 1864. április 18-án. 46 éves volt. Szalmásszekéren vitték a zempléni Berettőre. Erdélyi János költő és kritikus esztéta, filozófus, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, sárospataki tanár, a régi jó barát állt a koporsóhoz, hogy az egyházi szertartás után elbúcsúztassa az irodalom, a haza halottját. mikor halálának híre elterjedt, sok megemlékezés jelent meg róla. Az Akadémia Jókait bízta meg, hogy Kazinczy Ferenc és Gábor irodalmi hagyatékát Bánfalván átvegye és biztonságba helyezze.

ifj. Dobosi László

Csángó hagyományörzők Egyházaskozáron

Ez év februárjának 18-ától egy héten keresztül „csoda történt” a Baranya megyei Egyházaskozáron. Ez a párezer lelkes település amúgy is rendhagyó tekintetben, hogy itt él a második világháború során és közvetlenül azt követően Magyarországra települt százegynéhány moldvai csángómagyar család zöme, ők alkotják a lakosság mintegy kétharmadát. Elsősorban ezért, a rokonok, az egy faluból valók találkozásának lehetőségéért itt került sok a kilenc moldvai hagyományörző számára rendezett nyolcnapos tanfolyamra, amely páratlan jelentőségű esemény a maga nemében.

A magyar művelődés, néprajz, nyelvészet sokat merített abból a kulturális örökségből, amit a moldvai magyarság őrzött meg számunkra. Petrás Incze János múlt századi néprajzgyűjtései, Domonkos Pál Péter, Lükő Gábor, Veress Sándor, majd Faragó József, Jagamas János, Kallós Zoltán és mások gyűjtései népzenei hagyományunk olyan archaikus rétegeit tárták fel és mentették meg; Szabó T. Attila, Márton Gyula, Gálffy Mózes, Murádin László nyelvészeti kutatásai a magyar nyelv olyan kincsesbányáját találták meg, Kós Károly, Szentimrei Judit, Nagy Jenő, Seres András és még számos néprajzkutató a magyar népi műveltség olyan értékeit mutatták fel Moldvából, amelyek nélkül művelődéstörténetünk mérhetetlenül szegényebb lenne. Talán valamennyi régies hagyományt őrző népcsoportunk közül a moldvai csángómagyarok őrizték a legautentikusabban, legegységesebb kulturális örökséget. Földrajzi, nyelvi, etnikai, vallási és politikai elszigeteltségükben, elzártságukban megtartották azt a hagyományos műveltséget, amit a XIII. századtól a XVIII. század végéig tartó Moldvába településük időszakában, mint a Kárpát medencén belüli magyarság akkori kultúráját magukkal vittek.

A magyar néprajztudomány, de különösen a népzene kutatás legtisztább forrása századunkban Moldvában fakad. Tudósok, zeneszerzők bőven merítettek ebből a kútból. De mint tudjuk, amíg az istenadta források maguktól újulnak, vizük maguktól tisztul, a kutakat rendszeresen kell takarítani, különben eliszaposodnak, elmocskolódnak. Népdalaink forrását az őket létrehozó hagyományos paraszti társadalom értékrendje és ízlésvilága nemzedékről nemzedékre újította, tisztította. Ma azonban, amikor szellemi környezetünk is egyre szennyezettebb, egyre több haszontalanság, mocsok és hulladék kerül népdalaink kútjába, forrásába, szükség van a rendszeres takarításra, az eldugult, eliszaposodott vízfolyások megtisztítására.

1990 óta a Moldvában élő csángómagyarok körében is egyre többen ismerik fel annak a hagyománynak az értékét, amit a magyar nyelvterület peremére szorultságukból fakadóan megőriztek napjainkig. Alkalmi hagyományörző csoportok jöttek létre néhány lelkes, a népdalok és a népszokások őrzésének és bemutatásának jelentőségét felismerő, de anyanyelvi iskolák hiányában mégis tanulatlan csángó ember vagy asszony, leány vezetésével. Ezeknek az elmúlt években alkalmuk volt részt venni különböző erdélyi (Székelyudvarhely, Kézdivásárhely, Gyimesközélpok) és magyarországi (Jászberény, Budapest, Győr stb.) népzenei rendezvényen, ahol aztán megcsapta őket a hagyományos kultúra iránti elkötelezettségnek a varázsa, amely hazai pávaköreinket, népi tánccsoportjainkat is élleti. Magyarországon azonban, de még Erdélyben is, általában tanult, rendszerint pedagógiai végzettséggel rendelkező emberek vezetik a hagyományörző együtteseket, a speciális ismereteket pedig a közművelődés területén szervezett továbbképzések, népzenei táborok, együttesvezetői tanfolyamok során sajátították el. A kevés számú moldvai csángómagyar együttesnek azonban nincsenek ilyen tanult vezetőik, hiszen az anyanyelvi oktatás hiánya miatt saját értelmiségük

sincs. Náluk tehát fokozottan jelen van az értékes hagyomány, a tiszta forrás megzavarodásának veszélye. Hiszen nem mindegy, hogy a variánsok sokaságában élő népdalok legértékesebbjeit, az ugyancsak sokféle változatban ismeretes népszokások a legépebb, legteljesebb formában kerüljenek közönség előtti bemutatásra. Hiszen, akárcsak a viseletben, a népművészetben is megtalálható az ünnepi alkalomra való értékesebb és a köznapi használatra való litványabb, ezért tudnunk kell, mikor melyiknek van az ideje.

A Domokos Pál Péter néprajztudós nevét viselő egyházaskozári népdalkör és a Lakatos Demeter szabófalvi csángó költő nevét viselő egyesület éppen azért rendezte meg ezt a nyolcnapos tanfolyamos, hogy a kilenc csángó együttesvezetőnek megadja azokat a legfontosabb alapismereteket, amik szükségesek ahhoz, hogy jó, vagy legalábbis jobb őrzői, ápolói legyenek annak a kulturális kincsnek, amit elődeiktől örököltek. Ehhez pedig elsősorban arra van szükség, hogy még erőteljesebben tudatosuljon bennük hagyományos kultúrájuk jelentősége, és megtanulják a hagyományörzés legfontosabb alapelemeit. megismerték – már amennyire egy nyolcnapos tanfolyamon megismerhető – a népdalgyűjtés alapfogásait, a magnó kezelésének technikáját, a népdalsokor szerkesztésének módját, a színpadi szereplés legfontosabb mozdulatait. Fölismerték azt is, hogy egy-egy népdal másoktól, esetleg a szomszédos faluban énekelt változata éppen olyan szép és értékes, mint az övék, s hogy a nagyszüleik által még énekelt, de renegát papjaik által erősen tiltott egyházi énekek a magyar zenei kultúra legértékesebb gyöngyszemei közé tartoznak.

A gondosan megtervezett tematikájú, oldott hangulatú tanfolyamot Kóka Rozália, a Magyar Művelődési Intézet munkatársa vezette. Munkáját Höfler Lajosné bonyhádi tanárnő, Jáki Teodóz bencés tanár, valamint Domokos Mária és Németh István, az MTA Népzene kutató Csoportjának munkatársai segítették. A vendégek jóérzését fokozta, hogy házigazdáik az 1945-ben Moldvából Egyházaskozárra települt csángó családok voltak. A tanfolyam sikeres helyi szervezéséről Albert István tanár úr, a helyi Népdalkör vezetője gondoskodott.

A hagyományt nem úgy őrzik, mint a várat, vagy a löszerraktárt. Nem kőfallal, nem fegyverrel, nem is szögesdróttal. A hagyományt szeretettel, azonosulással őrizzük, s különösképpen azzal, ha műveljük: énekeltük, táncoltuk, hímezzük, szőjjük és faragjuk. Reméljük, ebből is megérintette valami a két egyesület csángó vendégeit, akik Pusztinából, Lészpedről, Bogdánfalvából, Klézséről és Külsőrekecsinből érkeztek Egyházaskozárra. És reméljük felismertek valamit abból is, hogy amiként ők őrzik és ápolják a hagyományt, úgy őrizi a hagyomány őket.

Halász Péter

Agrártörténeti kiállítás Csalán

Fejér megye a XVIII. század óta jellegzetesen nagybirtokos, uralmi vidék. Területén számtalan jól kezelt mintagazdaság működött már a XIX. század első felében is. Ilyen Lilien József báró ercsi-, a gróf Brunszvik-család martonvásári-, József nádor alcsúti-, herceg Batthyány Fülöp enyingi- vagy a gróf Esterházyak csákvári uradalma. Ezek a gazdaságok korán elkezdték a modern mezőgazdasági technika, a gépek meghonosítását. A múlt században még Angliából, Hollandiából, Németországból hoztak gépeket, majd fő vásárlói lettek a hazai mezőgazdasági gépgyáraknak is.

Nem véletlen, hogy a második világháború után az uradalmi vagyont átvevő termelőszövetkezetek számtalan régi gépet, mezőgazdasági eszközt is örököltek, amelyek napjainkra már teljesen kiszorultak a használatból, viszont ritkaságuk, a korukban

jelentős technikai színvonaluk miatt fontos történeti, múzeumi értéket képviselnek. Korszakunkban a régi mezőgazdasági gépekre alapozott múzeumi gyűjtemény létrejötte Fejér megyében szükségszerűnek mutatkozott. A dr. Belák Sándor Agrártörténeti Szakgyűjtemény fenntartója az 1988-ban alakult Mezőgazdasági Emlékeket Védők Fejér megyei Egyesülete. Névadója. Belák Sándor (1919-1978) enyingi születésű mezőgazdász, a Keszthelyi Agrártudományi Egyetem professzora, rektora volt. Az Egyesület az utóbbi nyolc évben, Hada Róbert ügyvezető alelnök, múzeumvezető irányításával összegyűjtötte a Fejér megyei mezőgazdasági nagyüzemekből a használaton kívüli gépeket, eszközöket, agrártörténeti emlékeket. megmentette ezzel a pusztulástól, a széthullástól, a beolvasztástól, a külföldre hurcolástól agrármúltunk muzeális értékeit, ritka gépmatuzsálemeit.

Az agrártörténeti szakgyűjtemény a Székesfehérvárhoz tartozó Csala-pusztán, a kastély mögötti hatalmas magtár udvarában és annak három szintjén nyert elhelyezést. Több mint 700 tárgyat, gépet, makettet, modellt és 550 mezőgazdasági szakkönyvet foglal magába. Első állandó kiállítását 1989-ben rendezték, amely 1991-ben kapta meg a múzeumi működést engedélyt a Művelődési- és Köznevelési Minisztériumtól. A jelenleg látható kiállítást 1994 szeptemberében, a gyűjtemény fennállásának ötödik évfordulóján nyitották meg.

A magtár udvarán állnak a nagyobb terjedelmű mezőgazdasági erő- és munkagépek. Közülük elsősorban a hatalmas, ma is működőképes Fowler-gőzeke lokomobilja hívja fel magára a figyelmet, amely hosszú évtizedeken keresztül Agárd-pusztán hasogatta ekevasával a földet. Itt sorakoznak a traktorok, a legrégebb Hofherr-Schranz típustól kezdve, a Lanz-Bulldog egyhengeres féldízel traktoron keresztül az elmúlt három évtizedben még használt szovjet, csehszlovák, kelet-német és magyar traktorokig, zetorokig. Utóbbiak történeti értékét növeli, hogy hazánk, Magyarország kivételével, 1990-92 között még azok az államalakulatok is eltűntek Európa térképéről, amelyek keretei között gyártották őket. Számtalan régi aratógép, cséplőgép, elevátor társaságában a ma már muzeálisnak tűnő első kombájnokat is tanulmányozhatjuk.

A magtárépület földszintjén a nagy, nehéz erő- és munkagépeket helyezték el. Látható itt a mosonmagyaróvári Kühne-gyár nagyteljesítményű kukoricamorzsolója, egy múlt századi, hatalmas, lövontatású járgányos cséplőgép, egy ló által vont fűkasza, burgonyaszedő gép, két köves terménydaráló, gabonarosták egész sorozata. Utóbbiak közül az egyik a székesfehérvári mezőgazdasági gépgyárban készült, a másik *Arnóth Imre, Alap, 1911* feliratú. Bemutattak itt 1875-ből egy hatalmas, fából faragott szőlőprést és egy kézi borszivattyút. Itt helyezték el a malomipari gépeket: a búzamosót, kettős hengerszéket az 1920-as évekből a székesfehérvári Akóts-malomból, egy gabona koptató-hántoló gépet és egy zsákpörölő gépet. Sütőipari emlékként a gyűjteménybe került egy hatalmas kenyeres kocsi is, amivel a megkelt, bevetésre váró kenyereket tolták oda a kemence szájához. Külön érdekességnek számít a stabilmotorok gyűjteménye, közöttük számos olyan ritkasággal, amely még a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban vagy a keszthelyi Georgikon Majormúzeumban sincs meg. Külön említést érdemelnek az itt látható Bory-féle motorok. Székesfehérváron, az Alsó-Királysor és a major utca sarkán működött Bory Pál gépgyára, ahol már az első világháború előtt saját konstrukciójú robbanómotorokat, autó- és traktoralkatrészeket gyártottak. A stabilmotorokat az uradalmakban sokoldalúan használták: csépléshez, vízszivattyúzáshoz, szecskavágáshoz, fűrészeléshez. A földszinten még egy parasztszoba és egy kovácsműhely teljes berendezése nyert elhelyezést.

A második szinten láthatjuk a fogatos eszközöket, az ökrök által vontatott fagerendelyes ekéktől a lövontatású kétvasú ekéig. Kapálókéket, fogasboronákat, hengereket, vetőgépeket, lövontatású fűkaszákat, burgonyaszedőgépet, járgányos szecskavágót

és darálót állítottak még ki itt. Külön említést érdemel egy lovaskocsi, egy lovasszán, az Esterházy-homokfutó és a lószerszámok gyűjteménye.

A harmadik szinten a paraszti munka tárgyi emlékeit mutatják be: az aratás, a kenyérsütés, az állattartás, a tejfeldolgozás, a fonás-szövés, a mosás-vasalás eszközei mellett a különböző kisüzemi kukoricamorzsolók, kukoricadarálók, répa- és szecska-vágók, terménytisztításra használt hengeres- és csigatriőrök gyűjteményét. Külön színfoltot jelentenek a mezőgazdasági szakmunkástanulók által készített gépmodellek és a Hofherr-Schrantz-Clayton-Shuttleworth magyar Gépgyártó Művek Részvénytársaság eredeti prospektusai, gépkönyvei. itt állították ki Vörösmarthy Elek, Kovács László, Belopotoczky József és Schneider József, Fejér megye mezőgazdasági termelését már a múlt század végétől segítő agrárszakemberek hagyatékát, az értékes szakkönyveket is.

A gyűjtemény gépeit a seregélyesi Mezőgazdasági Gépész Szakközépiskola tanárai és tanulói, Kocson a bábolnai mezőgazdasági múzeum restaurátora, a székesfehérvári Vörösmarthy Termelőszövetkezet szakemberei restaurálták, hozták működőképes állapotba.

Agrármúltunk családi gyűjteményének kiállítása érdemes arra, hogy az érdeklődő múzeumlátogató közönség megtekintse. Jó szívvel ajánlom a kiállítást az iskolai osztályok, különösen az erdei iskolák figyelmébe. A kiállítás hétfő kivételével minden nap 10-18 óráig, vasárnap és munkaszüneti napokon 9-13 óráig látogatható. Csala-pusztá Székesfehérvárról a pátkai és a lovasberényi autóbuszokkal érhető el.

Lukács László

Karos – Eperjesszög (Horníák László rajza)

KÖNYVESPOLC

HUSZKA JÓZSEF:

A magyar turáni ornamentika története

Huszka József születésének 140. évfordulójára jelent meg élete fő művének új kiadása, amely eredetileg 1930-ban látott napvilágot (kézirata már egy évtizeddel azelőtt megjelentetésre készen állt)

Huszka József, a művészettörténész és etnográfus 1854-ben született Kiskunfélegyházán. Műegyetemi tanulmányok után rajztanári képesítést szerzett. Tanárkodott Désen, Zentán, Sepsiszentgyörgyön, s mindenütt a magyar népi ornamentikát, a magyar művészet formanyelvét kutatta. Sok más kortársához hasonlóan rá is a legnagyobb hatást a székelység művésze tette. A székelyföldi díszítő motívumokról 1883-ban, a székely házról 1895-ben írt. Szorgalmazta, hogy a kézműipar elevenítse fel a régi magyar (keleti) mintakincset. Mindent elkövetett annak érdekében, hogy ezt a mintakincset összegyűjtse, s megkeresse ennek párhuzamait, erdőt. A turáni ornamentikáról szóló műve előszavának végén a következőket írja: „A mai magyarság bálványimádó módjára teljesen behódolt a nyugati civilizációnak, kivált az iskolázottakból, a tanultakból álló része és nem becsüli a sajátját, sőt lenézi és parasztosnak tartja azt az ornamentikát, amit most bemutatni akarok...”

A kötetben tizenöt fejezetre osztottan foglalta össze a „turáni” mintakincset: I. A szemdísz. II. Hun-avar és honfoglaló sírjaink fülönfüggői. III. A papyrus. IV. Istenfa. V. Liliom. VI. Polip. VII. Rózsa. VIII. A griff és más állatok. IX. Kígyó-zsinór-vagy szalagfonás. X. Szalagcsokor. XI. A kereszt. XII. Kínai díszek a magyar ornamentikában. XIII. Reneszánszkori díszünk magyarsága. XIV. Jelenkor virágai. XV. Csoportosítás.

A szöveget 287 ábrán több ezer ornamentális dísz rajza illusztrálja. Mindez kevesebb mint kétszáz oldalra összeszűrlve, viszonylag kevés szöveggel, kissé nehezen áttekinthető. Az eredeti kiadásban a szerzőt láthatólag nem utolsó sorban a takarékoság szempontjai vezették: minél kisebb helyen minél többet akart bemutatni, elmondani.)

Huszka műveinek (ennek is) az ún. laikusok körében zajos sikere volt. Sokak tetszésével találkozott, amikor elutasította Nyugatot (amire Trianon miatt egyébként is okkal-móddal nehezteltek), s helyette perzsa, indiai, mezopotámiai, egyiptomi, sőt kínai eredőkig próbálta visszavezetni a magyar népi motívumokat. Ehhez felhasználta a saját és mások néprajzi gyűjtéseit, a külföldi (keleti) motívumgyűjtemények kiadott köteteit. Régészeti tekintetben elsősorban az Archaeologiai Értesítő és Hampel József monumentális népvándorláskori leletkatasztere volt ábráinak forrása.

A kötet ábrái nagyjából azt a szintet tükrözik, amit a tudomány a századfordulóra összehordott. Már pusztán ebből a tényből is következik, hogy a könyv dokumentumanyaga mára régés-régen túlhaladottá vált. Hiszen a XX. század ásatásai a Kárpát-medencében és Keleten (Egyiptomtól Kínáig) a Huszka által ismert anyagot megsokszorozták, s természetesen a néprajzi gyűjtések is sok értéket hoztak felszínre. De nemcsak a leletanyag nőtt, hanem a kormeghatározás pontosabb lett, egészen másképp látunk bizonyos történeti összefüggéseket, mint a század elején. Az egyes motívumokról jelentek meg „hagyományos” és jeltudományi módszerű feldolgozások, főleg az istenfá, a liliom, a rózsa vonatkozásában. A Huszka által – kora régészei nyomán – hun-avarnak hitt leletekről tudjuk, hogy egyértelműen avarok, s az

avar mintakincs is két történetileg-művészileg elváló csoportra osztható (László Gyula kutatásai nyomán). A papiruszhoz és a poliphoz a magyar népi motívumoknak bizony aligha van közük.

Huszka József szemléletét, ornamentikai származtatásait már kortársai (Malonyay Dezső vagy Györfy István) is erősen bírálták – joggal. Motívumtörténeti fejtegetései nem állják ki a tudományos kritikát. Ez azonban nem jelenti azt, hogy munkásságának nincsenek értékei. Mindenekelőtt ő volt az, aki tudományos igénnyel próbálta rendszerezni a magyar népi motívumkincset, s megpróbálta megkeresni az eredőket. Az is tény, hogy mintakincsünk eredetét Keleten kell keresnünk. Csakhogy Kelet sokezer km-es térségeiben óvatosan kell lépésről lépésre haladnunk, hogy megtaláljuk a *tényleges* összekötő kapcsolatokat.

Kósa László A magyar néprajz tudománytörténetében (1989) mint „a tudománytalan teóriák leghatásosabb képviselőjét” említi Huszkát a népművészeti kutatásokat összefoglaló fejezetben. Nyers Csaba nem kis anyagi áldozatot vállalt, amikor Huszka József könyvészeti ritkasággá vált művét újra megjelentette – a saját költségén. Bár a hasonmás kötészeti szempontból nem igazán sikerült (nyilván papírtakarékossági okokból kicsik a margók), de egészében jól használható. A sok motívum rajza a laikusok számára szemet gyönyörködtető, s amíg hasonló gazdagságú, de a mai tudomány szintjén készült keleti motívumkincs-gyűjtemény nem jelenik meg nálunk, bizonyos tekintetben hasznos szolgálatot tehet. Csak nagyon hiányzik mellé legalább egy utószó, amely az olvasót tudományos tekintetben eligazítaná (ami nem lenne könnyű, hiszen tárgy- és kormeghatározásai, a leletek etnikumokhoz kapcsolására vonatkozó megjegyzései szinte mindenikét pontosítani kellene).

E mű megjelenítése azon kötetek sorát gyarapítja, amelyek kiadása meggondolandó lett volna. Ahogy felesleges volt a Révai Lexikon új kiadása, vagy a Szilágyi-féle Magyar nemzet történetét újra

megjelentetni, úgy vagyunk ezzel is. A túlhaladott művek *helyett* azonos tárgykörben újat kell írni, újat kell kiadni, csak a valóban forrásértékű gyűjtéseket (pl. Orbán Balázs, Fényes Elek, s ilyen lenne Vályi András vagy Magda Pál statisztikája is) lenne célszerű változatlan formában megjelentetni. (Bp. 1994. 181 old.)

Csorba Csaba

BUCZKÓ JÓZSEF:

Kovácsmesterség Hajdúnánáson

Buczko József a közelmúltban, az egyetem befejeztével kezdte meg *Ujváry Zoltán* professzor javaslatára a kovácsmesterség hajdúnánási történetének feldolgozását, megírását. A könyv nemcsak a szerző széles körű szakirodalmi tájékozottságáról, hanem nagy mennyiségű levéltári anyag (Országos Levéltár, Miskolci Levéltár, különösen Bodgál Ferenc gyűjtése) feltárásáról is tanúskodik. Buczko József nemcsak kikérdezte adatközlőit, hanem szinte önvizsgálatot is tartott, hiszen a családjában, nagyapjától kezdve mindenki kovács volt, apáról-fiúra szállt a mesterség. Munkáját nagyban segítették Hajdúnánás jeles kovácsmesterei.

A mű szemléletesen mutatja be a szakirodalom levéltári hátterét és a legrégebbi időkig visszamenve a kovácsok helyét és jogállását Hajdúnánás társadalmában. Szól a mesterek társadalmi típusairól, a cigánykovácsok, komenciós kovácsok, önálló kovácsok, újító kovácsok és tsz kovácsok jellemzőiről is. A kovácsmesterség zenei hagyományait is bemutatja, hiszen a munka-zene bölcsői minden bizonnyal a kovácsműhelyekben keresendő.

A kovácsok nemcsak a helyi szükségletek szerint dolgoztak, ők voltak azok, akik a múlt század derekától elől jártak az újításokban; ekekap, ekegarnitúra, csavarorsós rendszerű ekekap találmányaik országos tekintetben is jelentősek. Olyan újszerű megoldásokat alkalmaztak a szakekegyarak által előállított eszközökön, amilyenek a helyi talajviszonyok megköveteltek. A hajdúnánási kovácsmesterek

termékei messze földön híresek voltak, 1946-ig eljutott Nagykállóig, a Partiumig, mindazokra a helyekre, amelyek egy napi járóföldre estek. A hajdúnánási ekékkel, ekekapákkal Újfehértón, Nyíregyházán, Debrecenben, Hajdúböszörményben, Tiszadobon is dolgoztak.

Buczkó kötetében bebizonyította: téves az a felfogás, amit az 1930-as években megjelent *Magyar Néprajzában* kategorikusan kijelentettek, hogy „a magyarság életében nincs komolyabb jelentősége a fémművességnek, ezért nem is említjük”, vagy a Magyar Néprajz című kötet fémművességgel foglalkozó fejezetének azon kijelentése, „kiöregedett ez a mesterség, nincsenek ma már képviselői, ezért nem tanulmányozható”. Az igaz, hogy ez a mesterség kiöregedőben van, de még tanulmányozható archaikus eszközkészlete, munkafolyamata és a hozzá kapcsolódó szókészlet. *Buczkó* saját gyűjtései alapján számos kovács adomát, hiedelmet és humoros anekdotát is közöl, a mesteriséggel kapcsolatos beugratós talányok és egyéb huncutságok, erőfitogtatások körén kívül. (*Folklór és Etnográfia*, Debrecen, 1994)

Matyikó Sebestyén József

PETERCSÁK TIVADAR:

A képes levelezőlap története

A szerző szerint: „A képeslapok, különösen a régiek sajátosan tükrözik egy letűnt korszak atmoszféráját. Az illusztrált levelezőlapok egy-egy település régi épületeinek, utcaképeinek, a nevezetes személyeknek, egy-egy eseménynek a megőrzésével az adott korszak jellegzetes dokumentumaivá válnak, így azokat más forrásokkal együtt jól hasznosíthatják a korszak kutatói is, egy kor sajátosságait, politikai és ideológiai tartalmát, életérzését sokszor az ún. magas művészeteknél pontosabban fejezik ki az olyan periférikus művészetek, amelyek közé a képes levelezőlapokat is soroljuk.”

Az előzmények tudományos alaposságú feltárásánál végigkísérhetjük azt az

utat, amely a képes levelezőlap megszületéséhez vezet a XVIII. századi francia királyi udvari vizitkártyáktól az Angliában honos karácsonyi rajzos üdvözlő kártyákon át, a postai levelezés egyszerűsítésétől – addig a pillanatig, amikor 1869. október 1-jén a világ első postai levelezőlapját az Osztrák-Magyar Postaigazgatóság kiadja.

Nem bonyolódik annak a részletezésébe, hogy ki volt az első képes levelezőlap feltalálója vagy készítője, helyette bemutatja az 1870-1875 közt Európa különböző országaiban megjelent – és elsőnek ítélt – illusztrált lapokat. A magyar képeslapkiadás kezdetei az 1896-os milleneumi évtől számíthatók, amelyet egy 32 lapos sorozat reprezentál. Ezeket a képeslap kuriozitásokat a szerző egyenként bemutatja, tematikus áttekintésben, miközben megismerteti olvasóit az első képeslapokat készítő neves magyar festőkkel és illusztrátorokkal.

A képes levelezőlap bámulatos sikerét, rendkívül gyors terjedését különböző társadalmi és gazdasági változások segítették elő, főként a vasúti közlekedési hálózat kiépülése. A jobb utazási feltételek kedveztek a hazai turizmus és idegenforgalom kibontakozásának, a kereskedelmi célú utazásoknak. Mind szélesebb azoknak a középosztálybelieknek és a kispolgároknak a köre, akiknek az utazás és üdülés az élet megszokott szükségletévé vált. Az utazók számának rohamos növekedése a képeslapvásárlók természetes piacát teremtette meg.

A kötetben rövid összegzést kapunk a magyar képeslapkiadás XX. századi főbb jellemzőiről. Ezt követően 5 nagyobb fejezetben a képeslapok különböző típusainak tematikus-történeti vázlatát adja. A tengernyi változatban gyártott különböző képeslapok között e nélkül a szisztematikus fogódzók nélkül csak eltévednénk. Múlt és jelen a képeslapokon címmel történeti módszerrel bemutatja a város- és tájképes lapokat, a közlekedési eszközöket ábrázoló, népelet és népművészetet, a történeti eseményeket, a politikai, illetve propagandisztikus célú lapkiadásokat.

Majd a művészetek képeslapokon való megjelenítésének számtalan ötletes formájával ismertet meg, miközben végigkölauzolja a képzőművészet, a színház-, film-, irodalom- és a zeneművészet területein.

Külön gazdag csoportot alkotnak a reklámképeslapok. Hasonlóképpen az emberi fantázia és humor rendkívül sok, ma is mosolyt fakasztó képeslapot eredményezett. Napjainkban már elképzelhetetlen az üdvözlőlapok nélkül bármilyen ünnep, gondoljunk csak karácsonyra, húsvétra, újesztendőre stb. Külön fejezet csak az üdvözlőlapok múltjával ismertet meg bennünket. A képeslaptechnika és a különleges levelezőlapok című fejezetben a fakéregből, bőrből, élővirággal díszített, trükkös lapok, hanglemmez képeslapok rengeteg változatát tárja elénk a szerző. Mondanivalója végén a képeslapok gyűjtésével, a különböző gyűjtők számára készült folyóiratokkal, a világ legnagyobb lapgyűjtőivel, a különböző gyűjtési és rendszerezési szisztémák területére kalauzolja olvasóit.

Összesen nyolc nagyobb fejezet mindegyike után a témához szorosan kapcsolódó gazdag fekete-fehér képmelléklet következik. A kötet végén a legszebb, a legjellemzőbb lapokból külön 45 színes táblaképet közöl.

Petercsák Tivadar miközben egy jegyzetekkel, irodalommal, idegennyelvű tartalmi összegzőkkel (angol és német) ellátott képes levelezőlap történetét bemutató könyvet írt, egyaránt gondolt a vizuális kultúra híveire és a képeslapgyűjtőkre. A szórakoztató, szellemes stílusban megírt könyv egyaránt érdeklődésre számíthat a modern korral foglalkozó társadalomtörténet kutatói, a muzeológusok, valamint az amatőr gyűjtők, a gyerekek és felnőttek, s a művelt nagyközönség körében.

A képes levelezőlap története kötet a miskolci Hermann Ottó Múzeum, az egr Dobó István Vármúzeum közös kiadása. (Miskolc, 1994.)

Dr. Csiffáry Gergely

PAKSA KATALIN:

A magyar népdal díszítése

A szakmai körökben világszerte elismert magyar népzene-kutatás 1993-beli terméséből minden bizonnyal kiemelkedik ez az összefoglaló munka, amely mintegy másfél évtizedes – publikációkban is nyomon követhető – munkásság összegzése. A szerző, szerencsésnek mondhatja magát, minthogy kandidátusi disszertációja a Magyarországon szokásoshoz képest viszonylag hamar nyomda-festéket látott.

A kötetet elméleti és módszertani fejezet vezeti be. Ebben találjuk az általános kutatástörténeti áttekintést, a cél körülhatárolását, valamint a vizsgálat szempontjainak ismertetését. A fejezet végén érzékelteti a szerző – azt a sokak által máig sem eléggé figyelembe vett körülményt –, hogy a különböző dialektusok – a földrajzi tagoltságon túl – a társadalmi-történeti tényezők, valamint a belső fejlődés során jelentkező hatások együttes érvényre jutásának következményeként alakultak ki.

A következő nagy fejezetben áttekintést kapunk a különböző dialektusterületek dallamdíszítési sajátosságairól a következő – Bartók nyomán kialakított – sorrendben: a déldunántúli, a szlavóniai, a zaborvidéki, a palóc, a Felső-Tisza vidéki, a közép- és dél-alföldi, a szilágysági, a kalotaszegi és mezősegi, a székely – bukovinai – gyimesi, végül a moldvai. A dialektusterületeket bemutató részek a következőképpen épülnek föl: rövid történelmi és kutatástörténeti ismertetés, ugyancsak rövid jellemzés az általános dallamrepertoárról és ezen belül azokról a dallamtípusokról, amelyek az elemzés törzsanyagául szolgáltak. A dallamtípusoknál az összes hozzáférhető változatban az előforduló díszítmények sajátosságait aprólékos gondal veszi sorra a szerző. (Ezt jelzi pl., hogy minden egyes statisztikai vizsgálatba bevont dallamváltozat forrása visszakereshető a jegyzetekben.) E fejezetrészek végén összegzést kapunk az

adott dialektusterületre jellemző díszítmények sajátosságairól. Minden jelenség ismertetésénél hivatkozást találunk egy vagy több példatárbeli dallam sorszáma, így hátralapozva kottaképét is szemlélhetjük a tárgyalt díszítménynek.

A további – eddigieknél rövidebb – fejezetekben a kiváló előadók és a hagyományt őrző közösség viszonyáról olvashatunk, majd az írásos zenekultúrában, azaz a műzenében ismert és írott formában rögzített díszítőfigurákkal szembeveti a szerző a – szájhagyományozódás útján fennmaradt – magyar népdalok kottában rögzíthető jelenségeit. Az összevetésből az derült ki, hogy a két zenekultúra között nincs ugyan közvetlen kapcsolat, de „...a műzeumi ékesítés nem egy figurája a magyar népdalban is megtalálható...” amelyek vidékenként és előadónként más-más jellegűek lehetnek.

A díszítményfajta helyét, intenzitását, gyakoriságát és más jellemzőbb tulajdonságait táblázatban összefoglalva is tanulmányozhatjuk. A díszítmények elrendezéséről itt annyit érdemes megjegyezni, hogy a hagyományban mélyen gyökerező szabályai vannak. Dallami tényezők is befolyásolják ugyan, de alapvetően „...az ornamensek a strófaszerkezet kiemelését szolgálják” A rokon- és szomszédnépi dallamgyűjteményekben föllelhető díszítményekkel való összevetés alapján pedig föltehető, hogy a magyar népdalok díszítésében „...keleti örökség a díszítményelrendezésnek az a módja, mely a dallamstrófát sorvégi díszítménnyel, ill. díszítetlen kaden-ciákkal két dallamfélre tagolja.”

A magyarság népi kultúrájának más területein is megtalálható a világos formai tagolásra való törekvés, mint pl. a zenével szoros kapcsolatban álló táncban, de a díszítőművészet különböző ágaiban is. E párhuzamos jelentésekre történő utalások zárják a díszítmények magyar jellegének igazolását.

A kötet gyakorlati használhatóságát a példatár után található irodalomjegyzék és mutatók növelik. Végezetül meg kell azonban jegyezni, hogy a magyar nyelvet nem ismerők körében joggal támadhat

hiányérzet, ugyanis hiába keresnek a kötetben angol és/vagy német nyelvű kivonatokat, amely pedig az ilyen jelentőségű munkáknak általában velejárója. (MTA Zenetudomány Intézet; Bp. 1993. 496 old.)

Pálffy Gyula

MOLNÁR SÁNDOR:

30 éves a Vay Ádám Múzeum

Rendhagyó kiadvánnyal jelentkezett a vajai Vay Ádám Múzeum Baráti Köre, mellyel egyrészt az intézmény három évzides fennállásának, másrészt a múzeumalapító Molnár Mátyás munkásságának kívánt emléket állítani. A fotókkal gazdagon illusztrált kiadvány a következő főbb fejezetekre oszlik.

A rövid bevezető után a múzeumnak otthont adó várkastély építéstörténetéről, illetve a kastélyhoz kapcsolódó nevezetes történelmi eseményekről kapunk tájékoztatást. Így például a főépület 1500-as évekbeli építéséről, valamint a következő századokban végzett átalakításokról, amikor is többek között egy saroktoronnyal bővítették a kastélyt. (Ez utóbbi munkálatokat a múzeumnak nevet adó Vay Ádám apja: Vay Péter végeztette.) Megtudhatjuk, hogy a kuruc szabadságharc után hosszabb ideig lakatlanul hagyott épületet csupán a XIX. században vették ismét birtokba a Vayak. Ekkor fosztották meg a kastély egy részét reneszánsz jellegétől – s kapott koraromantikus vonásokat. A II. világháború utáni teljes romlástól és pusztulástól az 1960-as évek elején kezdődő helyreállítási munkálatok mentették meg az épületet.

E munkában kiemelkedő szerepet játszott Molnár Mátyás, akit – mint az a *Múzeumszervezés* című fejezetből kiderül – 1957-ben a forradalom alatt tanúsított magatartása miatt büntetésből helyezték Vajára. A néprajz, a helytörténet és a történelem iránt már korábban is fogékonynak mutató fiatal tanár – fölismerve a lehetőséget – óriási energiával és hatalmas lelkesedéssel látott hozzá, hogy az omladozó épületből igazi történelmi

emlékhely legyen. Az áldozatos munka eredményeként végül 1964 őszén Köpeczi Béla akadémikus nyithatta meg, s adhatta át a látogatóknak a vajai múzeumot.

A következő részben a szerző az elmúlt 30 év legjelentősebb kiállításairól nyújt áttekintést, beleértve a legfontosabb időszaki kiállításokat is. E fényképekkel dokumentált oldalak után a múzeumhoz kapcsolódó tudományos ülések témáiról s az ott megjelent neves előadókról olvashatunk ismertetést. A tudományos ülésszakok előadásainak anyagát egyébként füzetsorozatban is hozzáférhetővé tették a szervezők. Eddig öt kötet látott napvilágot. Szorosan kapcsolódik ehhez a Folia Rákócziána címet viselő kiadványsorozat is, amelynek köteteit szintén a Vaján e-

lőadást tartó történészek munkáiból állították össze.

A könyv utolsó két fejezete egyrészt a múzeumban otthonra találó képzőművészeti alkotóház indulásáról és működéséről, másrészt a múzeum mellett tevékenykedő Baráti Körrel illetve annak kiadványairól ad tájékoztatást.

Hasznos – a múzeumlátogatók számára fontos információkat nyújtó – kiadvánnyal örvendeztette meg az olvasókat Molnár Sándor. Ugyanakkor reméljük, hogy a következőkben elkészül az ígért részletes értékelés is – egy nagyszabású monográfia formájában. (Vaja, 1994.)

Oláh András

Tarsolylemez, Tiszabezdéd (Hornýák László rajza)

PÁLYÁZAT

A XLII. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat eredményjegyzéke

A pályázatra 244 pályamunka érkezett, amelyből 177 felnőtt, 67 az ifjúsági kategóriába tartozó. A szomszédos országokban élő magyarság köréből összesen 92 pályamunkát küldtek be. Romániából 65, Szlovákiából 13, Kárpátaljáról 8, Kis-Jugoszláviából 6 pályázó küldte be dolgozatát. Az idei pályázattal egyidejűleg a magyar Néprajzi Társaság – a Néprajzi Múzeummal és több társintézménnyel együtt – meghirdette a „Kárpát-medence magyar történeti népmondáinak összegyűjtése” című pályázatát. Erre 74 pályamunka érkezett, ebből 41 a határon túli magyar pályázóktól. A benyújtott dolgozatok összterjedelme 17000 oldal, amelyhez illusztrációként tartozik 8 videokazetta, 15 magnókazetta, 1750 fénykép, 531 rajz, 163 kotta, 76 térkép melléklet.

A benyújtott munkák tematikus megoszlása az elmúlt évekéhez mutat hasonlóságot. Ebben az évben is a népszokásokat bemutató dolgozatok száma a legnagyobb (60 db.), ezt követi a nyelvjárási témával foglalkozó dolgozatok száma (39 db.). Jelentős még a társadalomnéprajzi és népköltészeti témájú dolgozatok száma (30 és 27 db.). A többi témakörben közel azonos számú dolgozat található. Öröndetes, hogy továbbra is nagy az ifjúsági kategóriában (18 év alatt) tartozó pályázók száma. Ezért külön köszönetet mondunk a diákok munkáját vezető tanároknak, akik között számosan felnőtt pályázóink között is szerepelnek. Idén több kérdőíves gyűjtésen alapuló dolgozat érkezett be, amelyeknél a szerzők nem feledkeztek meg a kérdőív feltüntetéséről sem. Sajnos évről-évre visszatérő probléma az, hogy a pályázók személyes adataikat elfelejtik közölni. A jövő évben nem fogadunk el pályázatot a név, az életkor, a pontos lakcím olvasható feltüntetése nélkül.

A díjak az Országos Bíráló Bizottság döntése alapján kerültek kiosztásra. A bizottság elnöke dr. Selmeczi Kovács Attila, a Néprajzi Múzeum főigazgató helyettese volt. A bíráló bizottság tagjai voltak: dr. Forrai Ibolya (Néprajzi Múzeum), dr. Gulyás Éva (Damjanich János Múzeum, Szolnok), dr. Györgyi Erzsébet (Néprajzi Múzeum), dr. Hajdú Mihály (MTA Nyelvtudományi Intézet), dr. Kecskés Péter (Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre), Koltay Erika (Néprajzi Múzeum), dr. Laczkovits Emőke (Lackó Dezső Múzeum, Veszprém), dr. Molnár Mária (Néprajzi Múzeum), Szabó Zoltán (Néprajzi Múzeum), dr. Tátrai Zsuzsa (MTA Néprajzi Kutató Intézet), dr. Verebélyi Kincső (ELTE Folklór Tanszék). A zsűri 13 első díjat, 14 második díjat, 21 harmadik díjat, 39 negyedik díjat ítélte oda. Számosan kaptak pénz és könyvjutalmat, valamint dicsőítő oklevelet. Négy pályázó életműdíjban részesült.

A díjakat 1995. május 20-án került sor, a Néprajzi Múzeum Dísztermében.

I. díj.

Felnőtt kategória:

BME Építész Kar Hallgatói, Budapest: Visk – *Dömök Józsefné*, Letenye: Szólások, mondások, közmondások, tájnyelvi kifejezések, hiedelmek, szokások Letenyén – *Draviczky Imre*, Hajdúnánás: Hajdúnánás iparossága fényében – *Gub Jenő*, Szováta (Sovata): Erdő, mező növényei a Sóvidéken – *Janitssek Jenő*, Kolozsvár (Cluj Napoca): Várfalva, Aranyospolyán, Aranyosrákos történeti és mai személy- és helynevei – *Raj Rozália-Nagy István*, Szabadka (Subotica): Magyar búcsúsok a vajdasági kegyhelyeken

1994 – *Rudinszki István*, Kunszentmiklós: Tegnap éjjel álomban újra vőfély voltam. Mikor én még legény voltam... – *Wass György-Kresz Guther Ilona*, Sófalva (Sarata): Akinek nem kenyere az írás I-III.

Ifjúsági kategória:

Ambrus Mátyás Árpád, Márton Áron Főgimnázium, Csíkszereda (Miercurea-Ciuc): Csíkdánfalva helynevei (*Vezetőtanár: Mirk László*) – *Barna Brigitta*, Kőrösladány: Cselédsorsok Kőrösladányban – *Daczó Dénes- Ambrus Mátyás Árpád*, Márton Áron Főgimnázium, Csíkszereda (Miercurea-Ciuc) A csíkszeredai Márton Áron Főgimnázium tanulóinak kereszt-, bece- és ragadványnevei (*Vezetőtanár: Mirk László*) – *Petőfi Sándor Művelődési Ház Hagyományörző Szakköre*, Jászkarajenő: Nagyszüleink játéakai (*Vezetőtanár: Erdeiné Tóth Klára*) – *Varga János*, Budapest: A népi állatgyógyászat témájában végzett gyűjtések egybevetése a szakirodalommal és állatorvosok véleményével.

II. díj

Felnőtt kategória:

Binder Pál, Brassó (Brasov): A Bolya völgy és az Alvinci uradalom történeti, személy- és helynevei – *Enyedi Antalné*, Ócsöd: Ócsöd ragadványnevei – *Hints Miklós*, Kolozsvár (Cluj Napoca): A mezősegi Luc völgye tíz településének helynevei – *Kisfalusi János*, Viszló: Vallási ünnepekhez kapcsolódó szokások a keleti egyházban régen és ma – *Rudinszki István*, Kunszentmiklós: Lerovom az adósságom – *Sándor Ilona*, Nádszeg (Trstice): Népi építészet és lakáskultúra Nádszegen – *Tamás Károlyné*, Szentgál: Dalok és énekek, melyek elkísértek életemen át – *Takácsné Kocsis Anikó*, Gyömrő: Nagyecsed ragadványnevei.

Ifjúsági kategória:

Eötvös József Gimnázium II. E. osztályának tanulói, Tata: Ragadványnevek a tatai Eötvös József Gimnáziumban (*Vezetőtanár: Túri Teodóra*) – *Erdélyi Valéria*, Szeged: Hagyomány és jelen az ősi Pusztaszeren – *Garabuczi Zita*, Péchy Mihály Műszaki Középiskola, Debrecen: Földesi parasztházak felmérése (*Vezetőtanár: Nagyné Újvárosi Magdolna*) – *Kiss Tamás*, Szatmárnémeti (Satu Mare): Vallás, életformák, urbanizáció; Moldvai katolikus egyháztörténet a Bákó környéki csángó falvak szakrális emlékei tükrében – *Kocsis Tibor*, Sófalva (Sarata): Babonák és hiedelmek Sófalfán (*Vezetőtanár: Wass György*) – *Mindszenti József Római Katolikus Általános Iskola Honismereti Szakköre*, Budaörs: A budaörsi németiség vallási hagyományai (*Vezetőtanár: dr. Kovács Józsefné*).

III. díj

Felnőtt kategória:

Ballok Sári, Szamosújvár (Gherla): Versek – *Balogh Piroska Krisztina*, Marosvásárhely, Tîrgu Mures): Egy régi marosvásárhelyi cipészről – *Barizs Dániel*, Debrecen: Változó idők. – *Bontó Józsefné*, Veszprém: A veszprémi csatárhegyi búcsú története – *Faragó Józsefné*, Jászárokszállás: Jeles napok Jászárokszálláson-Pünkösdi ünnepkör – *Hajdú József*, Székesfehérvár: Dévaványa történeti helynevei a kéziratos térképeken (1700-1950) – *Iván László*, Kecel: Kecel és környéke neveiről – *Kisfalusi János*, Viszló: A cigányokról – *Lőrinczi Vencelné*, Árapatak (Araci): A juh és termékeinek felhasználása Árapatakon – *Molnár István*, Jászszentandrás: Tréfás történetek és boszorkányhistóriák a Jászágóból – *Nagy László*, Szeged: A tanyai gazdálkodás múltja, jelene és jövője – *Pál Antal Sándor*, Marosvásárhely (Tîrgu Mures): Csikmadaras történeti és mai helynevei, személy. és ragadványnevei – *Palkó Attila*, Kolozsvár (Cluj Napoca): Magyaró hely- és családnevei – *Serfőző László*, Tállya: Tállya helytörténete – *Simon Sándor*, Alsóittebe (Novi Itebej): Feljegyzések Magyarittebéből – *Szabó Imre*, Miskolc: A Nagykunság és környékének hiedelemvilága.

Ifjúsági kategória:

Arva Katalin-Horváth Eszter-Göögös Csilla-Horváth Gergely, Tüskevár: A szabadban álló szakrális emlékek Tüskeváron – *Borbély Orsolya-Vrencean Erika*, Márton Áron Főgimnázium, Csíkszereda (Miercurea-Ciuc): Csíkszeredai utcanévek névtani vizsgálata (Vezetőtanár: *Mirk László*) – *Kelemen Csilla*, Márton Áron Főgimnázium, Csíkszereda (Miercurea-Ciuc): Archaikus imák és énekek Csíkdánfalváról (Vezetőtanár: *Mirk László*) – *Nős Gábor*, Pécs: Batyúval jöttek, batyúval mentek – *Spaciu Eleonóra*, Márton Áron Főgimnázium, Csíkszereda (Miercurea Ciuc): Archaikus imák és énekek Csíkszentdomokosról (Vezetőtanár: *Mirk László*).

IV. díj

Felnőtt kategória:

Adorjáni Rudolf Károly, Dicsőszentmárton (Timnaveni): Pipe a vallási néprajz tükrében 1947-1956 között – *Asztalos Enikő*, Marosvásárhely (Tirgu Mures): Aktualizált rigmusok és ateista esküvői szertartás az 50-es évekből a Nyárád mentéről – *Balogh Emese Anita*, Mezőberény: Mezőberény népszokásainak feldolgozása – *Bíró Donát*, Szászrégen (Reghin): A székely közbirtokosságról és a csikmadarasiak erdőkitermelési múltjáról – *Cs. Gergely Gizella*, Székelyudvarhely, (Odorheiu Secuiesc): Elhalálozás és temetési szokások Siklódon – *Deák Imre*, Sátoraljaújhely: Ballagás az oktatási intézményekben az elmúlt évtizedekben – *Eszrényi Éva*, Rimaszombat (Rimavská Sobota): A kender feldolgozásának szakszókincse Lőkösön – *Fazekas Lóránd*, Szatmárnémeti (Satu Mare): A téli napforduló ünnepkörének vallási és világi szokásai a két túrháti faluban – *Gabóda Béla*, Bátyú (Uzlovoje): Szernye falu monográfiája és hagyományai – *Gagyiné Bíró Katalin*, Székelykeresztúr (Cristuru Secuiesc): Szülőfalum Rugonfalva néphagyományai – *Harmath Lajosné*, Hajós: Gútai hagyományok – *Husztik Katalin*, Arad (Arad): Gyermekkor a hagyományok tükrében – *Jankus Gyula*, Kéménd (Kamenin): A településnevek történelmi változásai Szlovákia mai területén – *Jeli József*, Pécs: Családunk három generációs esküvőinek története – *Juhász né Telek Erzsébet*, Karancslapujtő: A szerelmi élettől a keresztelőig Cereden – *Kemenesi Gabriella*, Jászberény: Tejfeldolgozás a Jászságban, szűkebben Jásztelken a múlt század végétől napjainkig – *Kész Margit*, Salánk (Salanki): Népi gyógyászat a kárpátaljai Nevetlenfaluban – *Kézmárki Zoltán*, Fegyvernek: Emlékezések a családi eseményekre, ünnepekre és dolgozós hétköznapiakra – *Lőrinczi Ferenc*, Sepsiszentgyörgy (Sfintu Gheorghe): Árapataki közmondások, szólások helyi értelmezéssel – *Major Miklós*, Szilágynagyfalu (Nusfalau): A perecsenyi hagymatermesztés népi hagyományai – *Nagy Endre*, Érsekújvár (Nové Zámky): Felsőtúr, Ipolyszalka, Egeg, kistúr földrajzi nevei – *Ozsváth Imre*, Gyulakuta (Fintinele): Ízelítő Magyarországi népköltészetéből – *Pethő Mária Anna*, Szolnok: Bükk-szék népi táplálkozása – *Székely Ferenc*, Vadasd (Vadas): Jeles napok, ünnepek, szokások, ételek Vadasdon – *Szerdahelyi Pál-Szerdahelyi Pálné*, Szombathely: Somogydöröcske község személynév-monográfiája – *Szigeti György*, Halásztelek: Hagyományos népszokások Apátfalván – *Szöcs Lajos*, Korond (Corund): Húsvéti locsolóversek; Korond falu földrajzi nevei; Egyéni imák Korondról – *Tamás Irén*, Kolozsvár (Cluj Napoca): A népi gyógyítás Magyarországon ismert módjai – *Tóth Mihály*, Bag: A bagi Muharay Elemér Népi Együttes története – *Újné Pethő Andrea*, Debrecen: Temetkezési szokások Porcsalmán – *Wass György*, Sófalu (Sarata): Balladák.

Ifjúsági kategória:

Ambrus Mátyás Árpád, Márton Áron Főgimnázium, Csíkszereda (Miercurea Ciuc): A csíkdánfalvi leányok hozománya és a hozományvitelhez kapcsolódó hiedelmek (Vezetőtanár *Mirk László*) – *Füzesi Mónika-Máté Ildikó-Molnár Diána*, Beregújfalu (Novoje Szelo): Beregújfalu névadási szokásai – *László Lóránd*, Márton Áron Főgimnázium, Csíkszereda (Miercurea-Ciuc): Ragadványnevek a háromszéki Mikóújfaluban

(*Vezetőtanár Mirk László*) – *Nemcsik Zoltán*, Tiszafüred: Tiszafüredi temetők – *Szabó Anita*, Dercen (Driszina): Dercen falu története – *Szabó Judit*, Vásárhelyi Pál Közgazdasági és Postaforgalmi Szakközépiskola, Karcag: Emlékek a Kohány család múltjából (*Vezetőtanár: dr. Dienes Erzsébet*) *Széphegyi Ildikó*, Bánd: A bándi Christkindlspiel – *Timár Csaba*, Márton Áron Főgimnázium, Csíkszereda (Miercurea Ciuc): Megrontott tehén gyógyítása (*Vezetőtanár: Mirk László*)

Életműdíj

Bencze Sándor, Ada (Ada) – Józsa Istvánné, Karcag – Kajdi Ferenc, Sárvár – Rác Sándor, Makó.

Különdíj

A Néprajzi Múzeum Baráti Köre Egyesületének díja: Csete Balázs Honismereti Szakör, Jászkisér (*Szakkörvezető: Győry János*) – Kiváló Szakkörvezetők díja: Mirk László, Márton Áron Gimnázium Csíkszereda (Miercurea Ciuc)

Mondagyűjtő pályázat eredményei

Felnőtt kategória:

I. díj: *Bodnár Lajos*, Mátyóc (Matovské Vojkovce) – II. díj: *Görbe István*, Szatmárnémeti (Satu Mare) – III. díj: *Adorjáni Rudolf Károly*, Dicsőszentmárton (Tirnaveni) – *Asztalos Enikő*, Marosvásárhely (Tirgu Mures) – *Berta István* Tamásfalva (Hetin)

Ifjúsági kategória:

III. díj: *Papp Orsolya-Veszelszky Ágnes*, Kiskunhalas – *Hegedűs Katalin*, Mohács.

A Néprajzi Múzeum 1996. évi XLIII. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázata

Ajánlott néprajzi témakörök

1. A paraszti és kisipari termelés új gazdasági formái

A privatizációt és a kárpótlást követően milyen új gazdálkodási formák jöttek létre a településen (községekben, kisvárosokban és tanyákon). Egy-egy konkrét gazdaság (családi, vállalkozói, kis és nagy üzem) létrejöttének története, működése: a gazdálkodás stratégiája, üzemszervezete, termelési terve, könyvelése és naplói, eszközkészlete (a régi gazdaság eltett darabjai, modernizációs gépek, stb.) munkarendje, munkamegosztása, a termelés technológiája, értékesítése, kereskedelme, kölcsön és bankrendszer, pénzforgalma.

2. Változó és állandó ünnepek

Egyéni-családi és intézményi közösségi ünnepek a település (község, kisváros) életében – konkrét esettörténetének alapján. Az ünnepek változatos rendjéből bármely ünnep külön-külön megragadható, a leírásnál lényeges, hogy valakihez, vagy valakikhez kötődő eseményt – szokást írjuk le. Ha például a ballagást választjuk: milyen volt édesanyám ballagása az 1950-es években, az anyém a 70-es években, a lányomé a 90-es évek elején, vagy az anyám, az én, a lányom, az unokám esküvője. Milyen volt a madarak, fák ünnepe 1992-ben, vagy a községi II. világháborús emlékmű avatása 1991-ben. Milyen azonosságokat és különbségeket mutatnak az időben változó politikai ünnepek, mint pl. március 15., május 1., augusztus 20., november 7., október 23., vagy hogyan alakultak a tsz zárszámadási, közgyűlési ünnepségek, az egyházi ünnepek stb.

3. A hagyományos közösségek átalakulása

A település társadalmának újrászerveződése különböző társadalmi, történelmi események hatására, mint pl. kitelepítések, betelepítések, népességcsere, menekültek, faluból elvándoroltak, a földről elűzöttek, tanyasiak-pusztaiak beköltözése, ipari ingázók, társadalmi státuszoktól megfosztottak, tisztségbehelyezettek. Ezek a folyamatok hogyan változtatták meg a helyi társadalom szerkezetét, a vezető rétegek (politikai, kulturális, gazdasági elit) összetételét, a véleményvezérek és divatdiktálók, a befolyásolók, a ténylegesen döntők körét. Konkrét élettörténetek és csoportleírások bemutatása során válik igazán szemléletessé vizsgálódásunk.

4. Monda

A Magyar Néprajzi Társaság által meghirdetett mondagyűjtő pályázat folytatódik, de már nem kiemelt pályázatként, hanem a Néprajzi Gyűjtőpályázat keretében.

5. Szabadon választott egyéb néprajzi témák

6. Nyelvjárási témakörök

Nyelvjárási szókincs, tájszavak, szólások, közmondások. Nevek, és hozzájuk fűződő történetek, magyarázatok: személy- és ragadványnevek, állat- és növénynevek, földrajzi nevek – a szomszédos országok magyarulta településeinek történeti és mai helynevei.

Pályázati feltételek

- a feldolgozások, írások, részletes anyaggyűjtés alapján készüljenek;
- eredeti adat- és forrásgyűjtések lehetnek: levelezés, naplók, önéletrajzok, mágnefonra rögzített interjúk, stb. fénykép-és diasorozatok, archív videofelvételek;
- az adatközlők, források pontos megjelölése;
- terjedelme 25-200 oldal/felnőtt tagozat, 10-50 oldal/ifjúsági tagozat.

A pályázatra olyan munkák adhatók be, amelyek a paraszti, illetve falusi-kisvárosi életről szólnak, saját tapasztalaton, helyszíni gyűjtésen, illetve történeti, levéltári kutatáson alapuló eredeti ismeretanyagot tartalmaznak.

Nem adható be pályázatra nyomtatásban már megjelent, kiadás alatt álló, más pályázaton már részt vett, vagy közgyűjteményben elhelyezett munka, főiskolai, egyetemi szakdolgozat, doktori értekezés, illetve hivatalos munkatervben szereplő kézirat. Továbbítjuk az illetékes intézménynek azokat a dolgozatokat, amelyeknek témája nem illeszkedik a pályázathoz.

Tudnivalók:

a. A pályázat nyílt, azon bárki részt vehet, aki néprajzi, illetve nyelvjáráskutatással hivatásszerűen nem foglalkozik és nem ezeken a területeken szerezte szakképesítését. Néprajz szakos egyetemi hallgatók sem vehetnek részt a pályázaton. Egy pályázótól több pályamunkát is elfogadunk, és több pályázó, vagy szakkör közösen is készíthet pályaművet. A pályázatnak felnőtt és ifjúsági tagozata (18 éves korig) van. Összefüggő munkákat részenként nem lehet beadni, de több különböző munka alkothat lazán összefüggő sorozatot a későbbiek során.

b. Ha a pályázók a megyei néprajzi-honismereti pályázatokra vagy a területükön megalakult szakmai társasághoz juttatják el a pályázatukat, akkor azokat két, azonos tartalmú és kiállítású példányban kell beküldeni, hogy a megyei múzeumok továbbíthassák az országos pályázatra. Ha közvetlenül a Néprajzi Múzeumhoz küldik a dolgozatot, akkor csak egy példányban kérjük azt. A megyei pályázatokról a megyei múzeumi szervezetek adnak részletes felvilágosítást. A megyei pályázaton való részvétel nem kizáró ok, de nem is feltétel az országos pályázaton.

c. A pályamunka első oldalán fel kell tüntetni a szerző nevét, pontos címét és életkorát, foglakozását. Az oldalak, illetve külön az illusztrációk is (rajzok, kották, térképek) legyenek folyamatosan számozva. Fényképekről készült xeroxmásolatot nem fogadunk el illusztrációként, azokat a dolgozat értékelésénél nem tudjuk figyelembe

venni.

d. A beadott kéziratokat nem küldjük vissza, azok a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárába kerülnek, és ott az érdeklődők rendelkezésére állnak.

e. Ha a pályázat utáni években a díjazott pályamunka megjelenik, a szerző köteles feltüntetni azt, hogy a dolgozat részt vett az Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázaton. A dolgozatról készült bírálat nem használható lektori véleményként. A megjelent munka két példányát kérjük a Néprajzi Múzeumnak megküldeni.

f. Az eddigi évek gyakorlatától eltérően, ez évtől nem küldünk külön visszajelzést a dolgozatok beérkezéséről.

A pályázatok munkáját segítik a különböző témákhoz – szakember által – készített útmutatók és kérdőívek. Ezeket és egyéb szakmai segítséget a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában lehet beszerezni, személyesen vagy levél útján. Amennyiben a gyűjtéshez kérdőívet vagy útmutatót használ fel a gyűjtő, azt megnevezve, a pályamunka elején fel kell tüntetni.

Útmutatók, kérdőívek a következő témákkal kapcsolatban állnak rendelkezésre:

- a paraszti és kisipari termelés új gazdasági formái
- változó és állandó ünnepek
- a hagyományos közösségek átalakulása
- a gyermekélet-táplálkozás cigány közösségekben
- tisztálkodás
- családtörténet, önéletrajz, rokonsági rendszer
- szántás-vetés, hordás-nyomtatás-cséplés, juhtartás
- szobabelsők, konyha-kamra, tárgyleltárak
- kisipar, mesterség
- épületfalak, kerítések és kapuk, tanyai telekelrendezés, csűrök, kertészeti építmények, csőszkunyhók, méhesek, kutak, szakrális emlékek, folyami vontatás, csúszójárművek
- kertkultúra
- gazdacselédek, Amerikába irányuló kivándorlás, urbanizáció
- szőlőhegyi élet, présházak, pincék
- ismerkedés-udvarlás-párválasztás, lakodalom, búcsú, gyermekjáték
- falutörténet a szájhagyomány és más helyi források alapján
- földrajzi nevek, állandó szókapcsolatok, nyelvjárási és névtani témák. (Útmutatást az MTA Nyelvtudományi Intézettől, 1014 Budapest, Színház u. 6/9. címen lehet igényelni)

A pályázatok benyújtási határideje: 1996. március 1.

Cím: Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár, Gyűjtésszervezés, 1055 Budapest, Kosuth Lajos tér 12.

Pályázati díjak (Ft):

Felnőtt tagozat: I. díj: 20000. – II. díj: 15000. – III. díj: 10000. – IV. díj: 5000

Ifjúsági tagozat: I. díj: 10000. – II. díj: 7000. – III. díj: 5000. – IV. díj: 3000. – valamint dicséret oklevelek. A díjak odaítéléséről országos zsűri dönt, a pályamunkákról készített szakmai bírálatok alapján.

A pályázat szakmai elbírálásában a Néprajzi Múzeum mellett közreműködik a Szabadtéri Néprajzi Múzeum, A MTA Néprajzi Kutatóintézete, az ELTE Néprajzi Tanszéke és a Néprajzi Társaság.

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA

Albert Ernő: Eljött Karácsony. Kántálók, betlehemes játékok. Sepsiszentgyörgy, Népi Alkotások Háza, 1994. 25 old.

Babucs Zoltán: Jászkun alakulatok az 1848/49-es magyar függetlenségi háborúban. Jász Múzeum. Jászberény, 1995. 99 old. 8 t. (Jászsági füzetek. 21.)

Baji Etelka – Csorba László: Kastélyok és mágnások. Az arisztokrácia világa a századvégi Magyarországon. Bp. H. G. és Társa K. Kft. 1995. 192 old.

Barcza József – Csohány János: Pokoly József emlékezete. Debrecen, 1994. 51 old. (A Debreceni Református Teológia Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének tanulmányi füzetek. 31.)

Barta Boldizsár: Rövid chronica, avagy oly beszélgetés, mely a közelebbi elmúlt száz esztendő alatt Debreczenben esett emlékeztetesebb dolgokról... irattott... Debrecen, 1666. hasonmás kiadás Szeged, 1994. 83 old. (Barnaföldi Gábor Arch.)

Benedek András, S: Kárpátalja története és kultúrtörténete. Bp. é.n. Bereményi Kvk. 128 old. (Népek hazája)

Benkőczy György: Rejtelmes anyanyelvünk. Miskolc, 1995. Felsőmagyarországi K. 280 old.

Beszterce. Evangélikus templom. Sepsiszentgyörgy, 1993, Erdélyi Múzeum Egyesület. 15 old. (Erdélyi műemlékek. 2.)

Bodor Péter – Szokoly Miklósné: Kerékpártúrák a Bakonyban és a Balaton körül. Bp. 1995, Frigória K. 168 old.

Buczkó József: Kovácsmesterség Hajdúnánáson. Kiad. a KLTE Néprajzi Tsz. Debrecen, 1994. 206 old. (Folklór és etnográfia. 79.)

Csángók a XX. században. Élettörténetek. (Szerk. Forrai Ilona) Bp. 1994, Néprajzi Múzeum. 226 old. (Néprajzi Közlemények. 33.)

A tartalomról: Tankó József: Ilyen volt... (Gyimes), Erdős Szászka Péter: Emlékféli... (Bévelek Szabófalváról), Laczkó István: Emlékek egy moldvai csángómagyar életéből.

Csodakút. Népmese beavatás, álomfejtés, napút, mélylélektan, ezotéria. Szerk. Pap Gábor. Debrecen, 1995, Pontifex K. 370 old.

Csohány János: Egyháztörténeti írások. Debrecen, 1994, 109 old. (A Debreceni Református Teológia Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének tanulmányi füzetek. 29.)

Csohány János: Magyar protestáns egyháztörténet 1711-1849. 3. átd. bőv. kiad. Debrecen, 1994. 159 old.

Csontkarcolatok porszaruk rajzai. Szerk. Kovács Dénes. Csíkszereda, 1995. 41 old. Reprint kiadás.

Dankó Imre: Az András templomtól a Nagytemplomig. Kiad. a Debrecen-Nagytemplomi Református Egyházközség. Debrecen, 1994. 26 old. (Nagytemplomi Gyülekezeti Élet füzetek. 2.)

Debrecen fejlesztési elképzelései. Szerk. Süli-Zakar István. Kiad. a Debreceni Regionális Gazdaságfejlesztési Alapítvány Debrecen, 1994. 236 old.

Debrecen megyei jogú város önkormányzatának 1990-1994. évi tevékenysége. Szerk. Süli-Zakar István. Kiad. a Debreceni Regionális Gazdaságfejlesztési Alapítvány. Debrecen, 1994, 294 old.

Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1575 Szerk. Rácz István. Debrecen, 1994. 108 old. (A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 24.)

A Debreceni Agrártudományi Egyetem 125 éve. 3 Bibliográfia és életrajzi adatok. Összeáll. Csendes János. Kiad. a DATE. Debrecen, 1994. 333 old.

A debreceni Déri Múzeum évkönyve 1991. (Szerk. Gazda László, Módy György) Debrecen, 1993. (1994). 402 old. (A debreceni Déri Múzeum kiadványai 69.)

A tartalomról: Juhász Lajos-Szendrei László: Madárvilág a Halápi tározón. M. Nepper Ibolya: Hajdú-Bihar megye honfoglaláskori temetői. Kahler Frigyes: Tizenkét újkori pénzlelet debrecenből. Varga Gyula: A hajdúbagosi és a konyári dinnye. Bényei Miklós: Reformkori viták a képzőművészet pártolásáról... Szabó Sándor Géza: A Csokonai kör alapításának előzményei.

A debreceni holocaust ötvenedik évfordulójára. 1944-1994. Szerk. Feuermann László. Kiad. a Debreceni Zsidó Hitközség. debrecen, 1994. 107 old.

A Debreceni Orvostudományi Egyetem Biokémiai Intézet. (1972-1994) Szerk. Feuermann László. Kiad. a Debreceni Zsidó Hitközség. Debrecen, 1994. 107 old.

Díószegi Lajos: Fejezetek Hajdúszovát helytörténetéből és néprajzából. Kiad. a Hajdúszovát Önkormányzat. Hajdúszovát, 1994. 136 old.

Dunáninnen – Tiszaninnen. A Duna-Tisza közén élő népcsoportok hagyományait számbavevő nemzetközi néprajzi tudományos konferencia. (Baja, 1993. júl. 8-9) előadásai. Kecskemét, 1995. 195 old. (*A Kecskeméti Katona József Múzeum Közleménye 7.*)

A tartalomról: *Báthi János:* Népcsoportok, néprajzi csoportok és történeti-néprajzi tájak a Duna-Tisza közén. *Kovács Endre:* Doroszló népének piaci kapcsolatai. *Merk Zsuzsa:* A bukovinai székelyek Bácskába telepítése az egyházi források tükrében. *Bereznai Zsuzsanna:* Pészachi hagyományok. *Udvari István:* Bácsszerényi ruszinok. *Kiss Mária:* Halotti emlékünnepek a Duna mentén. *Ginder, Paul:* A magyarországi németek identitástudatáról a történelemben. *Tóth Ágnes:* Kényszer vagy lehetőség. *Halász Péter:* A közművelődés nemzetiségi sajátosságai.

Az emlékezés évkönyve. Szerk. *Lázár Irén.* Kolozsvár, 1993. 93 old. **A tartalomról:** *Tellmann Jenő:* Tarlózat a tudományosság mezején. *Pussi Mária-Patócs Miltályné:* Az irodalmi körben munkálkodó növendékek névsora. *Antal Magda-Adorján István:* Tanítási órákon kívül.

Éger György: Otthon és itthon. Beszélgetések nyugati magyarokkal. Bev. *Pomogáts Béla.* Bp. 1995, Anonymus K. 160 old.

Évkönyv az 1993/94-es tanévről. Szerk. *Hegedűs Jenő.* Kiad. a Irinyi János Élelmiszeripari Középiskola és Gimnázium. Debrecen, 1994. 92 old.

A Farkas utcai templom címerei. Bp. 1995, Polis K., Balassi K. 160 old.

Ferenczes István: Székely apokalipszis. Csíkszereda, 1994, Kájoni K. 179 old.

Fésüs László: Hajdú-Bihar megye és Debrecen város sport kronológiája különös tekintettel az olimpiákra. Kiad. a Polgármesteri Hivatal Oktatási és Kulturális Irodája és az OTSH Megyei Testnevelési és Sporthivatala. Debrecen, 1994. 259 old.

Galgamenti falumúzeumok. Kiad. a TKM Egyesület. Bp. 1989. 16 old. (*Tájak-Korok-Múzeumok kiskönyvtára 341.*)

Gazda József – Tótfalvi Zoltán: Kövek

egy siratófalhoz. Stockholm, 1994, Erdélyi Könyv Egyet. 210 old.

A tartalomról: *Tótfalvi Zoltán:* Az Értől a rabtemetőig (Sass Kálmán). *Gazda József:* Megcsönkült élet (Böjte Balázs). *Tótfalvi Zoltán:* Velem imádkozik a népem (Pálfi Géza). *Gazda József:* Be szorít a fal (Újvárosi Jenő). A visszajáró rossz (Toszó Árpád). *Tótfalvi Zoltán:* A hetes kilométerkőnél (Pécsi Norbert Artúr)

Gödöllő. Királyi kastély. Kiad. a TKM Egyesület. Bp. 1995. 20 old. (*Tájak-Korok-Múzeumok kiskönyvtára 510*)

Gyöngyössi János: Székelyföldi vártemplomok. Kiad. a Tájak-korok-Múzeumok Egyesülete. Bp. 1995. 295 old.

Györffy István Középiskolai Kollégium évkönyve. Szerk. *Kecze Lászlóné, Szabóné Losonczi Ildikó, Magyariné Selmeczi Judit.* Kiad. a Györffy István Szakkollégium. Debrecen, 1994. 103 old.

Hajdú-Bihar megye rövidtávú munkaerőpiaci prognózisa 1994-1995. évre. Készítette: *Tokai Gyula.* Kiad. a Hajdú-Bihar Megyei Munkaügyi Központ. Debrecen, 1994. 70 old.

Hajdú Bihar Megyei Levéltár évkönyve XXI. Szerk. *Radics Kálmán.* Debrecen, 1994. 361 old.

A tartalomról: *Balogh István:* Oklevelek Debrecen város és a nemesek viszonyához. *Gazdag István:* Debrecen országgyűlési képviselői. *Bényei Miklós:* A centralista Pesti Hírlap és Debrecen. *Szűcs Ernő:* Debrecen 1900-1910 közötti vendéglátóiparáról. *Mónus Imre:* A hajdúböszörményi ref. iskolások története. *Zoltai Lajos:* A polgári szabad bormérés Debrecenben.

A Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat négy éve 1990-1994. Kiad. a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat., Debrecen, 1994. 134 old.

Hajdú-Bihari településmonográfiák kritikai elemzése. Szerk. *Bényei Miklós, Papp Klára.* Kiad. a Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni Honismereti Egyesület Debrecen, 1994. 150 old.

A tartalomról: *Gazda László:* Kiadók, nyomdák, szerkesztők. *Némethi Péter:* A hajdúvárosok és Bihar megyei települések. *Menyhárt Lajos:* A polgárosodás évszázada-helytörténeti munkák tükrében. *Járolai József:* A monográfiák népesedéstörténeti tanulságai. *Selmeczi Kovács Attila:* A monográfiák agrártörténeti agrárnéprajzi tanulságai. *Gheorghe Gornu:* Berettyóújfalú története. *Aurel Chiriac:* A

romániai monográfiái kutatások, etnográfiai és helységi monográfiákról.

A Hajdúsági Tájvédelmi Körzet. Szerk. *Lovas Márton.* Kiad. a Déri Múzeum Baráti Köre, Hortobágyi Nemzeti Park. Debrecen, 1994. 73 old.

A tartalomról: Gyarmathy István: A Hajdúsági Tájvédelmi Körzet. *Cs. Tábori Hajnalka:* Történeti és néprajzi értékek. *Papp László:* Flóra és vegetáció. *Nyilas István:* Rovarvilág. *Dudás Miklós-Sándor István:* Gerinces állatok: halak, kétélűek, hüllők, emlősök.

Hapák József – Mody György – Takács Béla: Debrecen, a civis város. Kiad. a Polgármesteri Hivatal és a Tiszántúli Református Egyházkerület. Debrecen, 1994. 28 old. 83 t.

Hetven éves a Gyermekklinika. Kiad. a Debreceni Orvostudományi Egyetem Gyermeklinikája. Debrecen, 1994. 175. old.

Illyefalva. Református vártemplom. Sepsiszentgyörgy, 1994, Castrum K. 14 old. (*Erdélyi műemlékek 9.*)

Jászkiései Honismereti krónika. Írta: *Győri János.* Szerk. *Sas István.* Jászkiés, 1995. 68 old.

A kárpátaljai magyar kulturális szervezetek, intézmények, társaságok, egyházak, alapítványok stb. névjegyzéke. Kiad. Magyarok Világszövetsége. (Összeáll. *Lator Ilona*) Bp. 1995. 105 old.

Kelemen Lajos: Születtem Marosvásárhelyen. Önéletrajzi feljegyzés. Kolozsvár, 1993, Komp-Press. 136 old.

Kiss Imre: Hajdúszoboszlói Állami Gazdaság története az események tükrében. Hajdúszoboszló, 1994. 170 old.

A Kolozsvár-Monostori ref. templom története. Szerk. *Aracs István.* Hasonmás kiadás Kolozsvár, 1914. Kiad. Az Erdélyi Magyarok Egyesülete. Bp. 1993. 66 old.

Kolta László – Solymár Imre: Válogatott dokumentumok a Hűséggel a hazához mozgalom történetéhez. Bonyhád, 1994, Völgység ny. 156 old.

Koltói kalauz. Kiad. a Misztótfalusi Kis Miklós Közművelődési Egyesület. Nagybánya, 1994. 42 old. 10 t.

Kovács Dénes: Gyimesi csángó írott tojások. Kiad. a Hargita megye Művelődési Felügyelősége Népi Alkotások Háza., 1994. 40 old.

Kovács Ferenc: Aradvégi mondák. Újkígyós, 1995. 39 old. (*Az Ipoly Arvid Népőiskola kiskönyvtára I.*)

Kökényessy Györgyné: Hajdúszoboszló irodalmi élete. Bibliográfia. Hajdúszoboszló, 1994. 47 old.

Kubányi Lajos élete és munkássága. (1855-1912) Szemelvények. Kiad. a Palóc Társaság. Nagykürtös, é.n. 30 old.

László Gyula: 1910-ben születtem. Memoár. Szombathely, 1995, Magyar Helikon. 218 old. (*Életünk könyvei*)

Lévai Béla: Múlt évek emlékei. Honismereti olvasmányok. Debrecen-Józsa, 1995. 88 old. (*Józsa helytörténeti füzetek I.*)

Lichtenberger, E. – Cséfalvy Z. – Paal, M.: Várospusztulás és felújítás Budapesten. Bp. Magyar Trendkutató Központ, 1995. 216 old. (*Az átmenet trendjei. 2.*)

Magyar Tükör. Segédkönyv a hungarológia oktatásához. Vál. szerk. jegyz. *Gereben Ferenc.* Kiad. a Közép-Európai Intézet. Bp. 1995. 296 old.

Magyarország fővárosa Budapest leírása, képekkel. Bp. 1995, Helikon, 64 old.

Manninger G. Adolf tudományos emlékülés kiadványa a tudós halálának 40. évfordulóján. Szerk. *Ruzsányi László.* Kiad. a Debreceni Agrártudományi Egyetem. Debrecen, 1994. 119 old.

A megmaradás évkönyve. Szerk. *Lázár Irén* Kolozsvár, 1992. 147 old. (*A kolozsvári Báthory István alapította 413 éves liceum kiadványa.*)

Mindennapi évkönyv. Szerk. *Balázs Ildikó.* Kolozsvár, 1994. 104 old. (*A kolozsvári Báthory István alapította 413 éves liceum kiadványa.*)

Misóczki Lajos: Honismereti emlékfűzet 1989-1994. Eger, 1994. 62 old.

Misztótfalusi kalauz. Kiad. a Misztótfalusi Kis Miklós Közművelődési Egyesület kiadása. Nagybánya, 1993. (*EMKE füzetek 3.*)

Mit jelent számunkra. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc Hétfaluban és környékén. Türkös, Csernátfalva, 1995. 27 old.

Munkácsy Mihály (1844-1900) nemzetközi tudományos emlékülés előadásai. Szerk. *Sz. Kürti Katalin.* Debrecen, 1994. 143 old. (*A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok közleményei 53.*)

Murády Katalin. B.: Faragott kőszöszékek erdélyben. Bp.-Kolozsvár, 1994, METEM-Polis K. 168. old. (*Metem-könyvek, 6.*)

Nagy Zsuzsa: Fél évszázad krónikása Debrecen, 1994, Napló lapkiadó. 365 old.

Nagyajta. Unitárius templomerőd. (Írta: *Tüdősné Simon Kinga*) Bukarest 1994, Kriterion 15. old. (*Erdélyi műemlékek*, 6.)

Nagybánya. Mária hála- fatemplom. (Írta: *Mitru Ildikó*) Sepsiszentgyörgy, 1994, Castrum K. 15 old. (*Erdélyi műemlékek*, 8.)

Népszokások Endrődön. Kiad. a Honismereti Egyesület. Összeáll. *Kiss Katalin*. Gyomaendrőd, 1995. 154 old. (*Endrődi füzetek*, 4.)

Nógrádi műemlékek. (Írta és összeáll. *Frics Gyula*.) Horpács, 1995, Mikszáth Kiadó 60 old.

Óbuda évszázadai. Bp. 1995, Kortárs K. 596 old.

Oláh Tibor, É. Krónikás képek. Debrecen évszázadai. Debrecen, 1994, Debreceni Regionális Gazdaságfejlesztési Alapítvány. Debrecen, 1994. 168 old. (*Történelmi képeskönyv*.)

Orbán Balázs összes fényképe a Székelyföldről. (Szerk. *Kolta Magdolna*, Bev. tan. írta: *Erdélyi Lajos*) Bp. 1993, Balassa K. – Magyar Fotográfiai Múzeum. 160 old.

Pomogáts Béla: Erdélyi tükör. Tanulmányok. Bp. 1995, Kráter Műhely Egyesület. 144 old.

Pozsony József: Balmazújváros. Látnivalók. Kiad. a TMK Egyesület. Bp. 1994. 24 old. (*Tájak – korok – múzeumok kiskönyvtára*, 492.)

II. Rákóczi Ferenc erdélyi hadserege. Bev. tan. írta és jegyz. *Magyar András*. Bukarest, 1994, Kriterion K. – Polis K. 650 old.

A romániai (erdélyi) magyar kulturális szervezetek, intézmények, társaságok, egyházak, alapítványok stb. névjegyzéke. Kiad. a Magyarok Világszövetsége. Összeáll. *Tőkés József*. Bp. 1995. 247 old. (*Magyarok világhonlapja*.)

Rovátkák 1994. Szerk. *Lábadi Károly*. Zágráb, 1995. 238 old.

A tartalomról: *Lábadi Károly:* Horvátországi magyar rovátkák. *Bognár András:* A horvátországi magyarság demográfiai fejlődése az utóbbi másfél század alatt. *Nagy László:* Egy elfeledett híres horvát-magyar hadvezér: gróf Zrínyi György. *Sándor László:* A kegyúri jog és a jobbágyfalusi iskolatelepítés. *Holti Mária:* Kórógyi sótár. *Kontra Ferenc:* Kókus. *Sztárai Mihály:* Fohászkodás.

Süli-Zakar István – Béres Csaba: A ligetaljai településszövetség fejlesztési stratégiájának alapjai. Kiad. a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzatok Közgyűlése. Debrecen, 1994. 195 old.

Szabó István: Ugocsa megye. 2. kiad. Bp.-Beregszász, 1994, Hatodik Síp Alapítvány, Új Mandátum K. 271 old.

Szabó Lajos, H.: Kossuth Lajos Pápa város díszpolgára. Pápa, 1994, Jókai Könyvtár. 40 old. (*Jókai Füzetek*, 10., 14.)

Szabó Lajos, H.: Negyvennyolcas emlékművek, honvédsírok Pápán és környékén. Pápa, 1994, Jókai Könyvtár. 120 old. (*Jókai füzetek*, 11.)

Szabó Lajos, H.: Pápa és környéke 1848-1849. Kiad. a Pápai ny. Pápa, 1994. 452 old.

Szabó Lajos, H.: A szabadságharc és az emigráció pénzei, kitüntetései 1848-1866. Pápa, 1994, Jókai Könyvtár. 10 old.

Szamosújvári Sándor személyi bibliográfiája. Debrecen, 1994, 39 old.

A szántóvető hajdúk kenyeré. Gyűjtötte és szerk. *Tóth Károly*. Kiad. a Mocsár Gábor emléke Alapítvány. Debrecen, 1994. 30 old.

A szerbiai (vajdasági), a horvátországi és a szlovéniai magyar kulturális szervezetek, intézmények, társaságok, egyházak, alapítványok stb. névjegyzéke. Összeáll. *Balogh Emerencia*. Kiad. a Magyarok Világszövetsége. Bp. 1995. 114 old. (*Magyarok világhonlapja*.)

Szilágyi Miklós: Mezővárosi társadalom – paraszti műveltség. Szerk. *Ujváry Zoltán*. Kiad. a KLTE. Debrecen, 1995. 437 old. (*Folklor és etnográfia*, 87.)

Szoboszlói kalendárium, az 1995-ik közönséges naptári esztendőre. Szerk. *Vetrő Mihály*. Hajdúszoboszló, 1994. 103 old.

Taar Ferenc: Sorsfordulón. Ligetaljai változások. Debrecen, 1994. 149 old.

A talpraállítás évkönyve. Szerk. *Lázár Irén*. Kolozsvár, 1991. 130 old. (*A kolozsvári Báthory István alapította 412 éves liceum kiadványa*.)

Tanulmányok 1994. Szerk. *Varga Gábor*. Kiad. a Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, Debrecen, 1994. 94 old.

Tanulmányok a szlovéniai magyarság köréből. Szerk. *Gráfik Imre*. Bp. 1994, Teleki László Alapítvány. 184 old.

A tartalomról: *Gráfik Imre:* Magyarságkutatás a regionalitás jegyében. *Kerecsényi Edit:* Radamos benépesedése, gazdasági és társadalmi viszonyai a XVIII-XIX. században. *M. Kozár Mária:* Kölcsönhatások. *Pivar Ella:* Kót, a legkisebb szlovéniai magyar falu. *Varga Sándor:* A zsidók története a lendvai községben.

Tiltott évkönyv. Szerk. *Lázár Istvánné Kántor Irén*. Kolozsvár, 1990. 132 old. (*A*

kolozsvári Báthory István alapította 412 éves
liceum kiadványa.)

Tóth Béla: Maróthi György. Kiad. a MTA
Debreceni Területi Bizottsága. Debrecen,
1994. 327 old.

Tóth Miklós: Szilágysomlyó. Kolozsvár,
1994. 137 old. (Szülőföldem-sorozat, 1.)

Történeti és néprajzi tanulmányok.
Szerk. *Ujváry Zoltán*. Kiad. a KLTE. Debrecen,
1994. 395 old. (Etnica.)

A tartalomról: *Ujváry Zoltán:* Gazda László
hatvanéves. *Módy György:* Ferencesek és
domonkosok Debrecenben a reformáció
koráig. *Pósnán László:* A lübecki városjog
Poroszországban... *Dankó Imre:* Dicsőszen-
márton etnokulturális képe. *Varga Gyula:* A
hajdú telek. *Novák László:* A Jászkunság
településrajza. *Dám László:* A tüzelő. *Farkas József:* Régi hűsvétok Kárpátalján. *Egri
Mária:* Mozaikok az észti kulturális életből.
Andreas C. Bimmer: Európai etnológia
néprajz marburgi Philipps Egyetemen. *Slavoj
Szykiewicz:* Kell-e nekünk antropológia.

Varga Pál S. – Tóth Pál: Debrecen, Úti-
könyv. Kiad. a Tourinform. Debrecen, 1994.
Líceum-Art. 141 p.

Városföldi kalendárium 1995. Kiad. a
Városföldi Klubkönyvtár. Városföld, 1995. 160
old.

Vasas Samu: A kalotaszegi gyermek. A
személyiségfejlődés népi hagyományai
Kalotaszegen. Sárvár, 1993, Kráter K.-Colirom
K. 151 old.

Vasas Samu: Népi jelvilág Kalotaszegen.
Bp. 1994, Kráter Műhely Egyesület. 146 old.

A Völgység két évszázada. Előadások és
tanulmányok 1990. október 20-21-i bonyhádi
történeteszkonferencián. Szerk. *Szita László,
Szóts Zoltán*. Bonyhád, 1991. 269 old.

A tartalomról: *Glósz József:* A köznemes-
ség birtokviszonyai a Völgységben a XVIII.
századi újratelepüléstől a feudális viszonyok
felbomlásáig. *Király István:* Kutatási feladatok
és problémák a Völgység agrártermelésének
és agrártársadalmának történetéből. *Szita
László:* Nemzetiségi népkutatás néhány vo-
nása a dualizmus kori Délkelet-Dunántúlon.
Füzes Miklós: Völgységi forgószél. *Eppel
János:* Adalékok a Bauernbund történetéhez.
Solymár Imre: Hidas akkor szimbólummá vált.
Egy politikai jelkép magyarok és svábok
együttélésében, a bukovinai székelyek
kitelepítésében. *Tilkovszky Lóránt:* Az átte-
lepítés kérdése és a hűségmozgalom Dél-
Tirolban és a Dunántúlon. *László Péter:* A
politikai pártok és a kitelepítés. *Dobos Gyula:*
A Perczelek kereskedelmi kísérlete... *Ódor
Imre:* Hidas földesurai a hódoltság után. *Bai
József:* Szőlőtermesztés a lengyeli Apponyi
uradalomban. *T. Mérey Klára:* Tolna megye
ipara. *Szóts Zoltán:* Egy bonyhádi német
nagykereskedő a harmincas években.

Wess, Roberts: Attila a hun vezér titka.
Bp. 1994., Szabad Tér K. 79 old.

Összeállította: Belovári Gézáné

A következő szám tartalmából: A Nemzeti Múzeum és a milicentenárium –
Kétszáz éve született Vásárhelyi Pál – Százestendő – a film – Szüreti mulatság
Paloznakon – Hagyomány és kultúra Szabó Pál műveiben – A hajmáskéri tüzériszkolá-
tól a francia hadifogságig – A budai Halászbástya – Zsidók a Gyimes-völgyben –
Kárpátalja „behívott” képviselő 1939-ben – A Honismeret Évfordulónaptára.

Ipartörténeti emlék Sajfokon

Kisköre és Pély közötti részen – Heves megyében – 1878-ban épült az első magyarországi belvízátemelő szivattyú telep a Sajfokon. A tudatos vízgazdálkodás jelentős kezdete volt ez a beruházás, mely munkát adott a hazai műszaki szakembereknek és a kor legkorszerűbb angol gőzgépeit alkalmazta. A ma is üzemképes telep ipartörténeti emlék a vízügyesek jövőtől.

Szabó Sándor

30 központ szivattyú gépezet
CWYNNE JOHN & HENRY
Londoni gépgyárosok készítménye,
felépült 1878^{ad} a
Sajfoki belvizek szabályozási társulat
része **BISCHITZ MÓR** elnöklété alatt
felállította ROSE E.T. mint a
CLAYTON & SHUTTLEWORTH
Budapesti cég képviselője.
Építész KLAUBER VILMOS Budapesten.

